

Petri Haapakoski

SUOMEN SOSIALIDEMOKRAATTINEN PUOLUE (SDP) JA KIRKKO 1988–1994

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Historian pro gradu -tutkielma

Elokuu 2019

TIIVISTELMÄ

PETRI HAAPAKOSKI: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue (SDP) ja kirkko 1988–1994

Pro gradu -tutkielma, 114 sivua, 5 liitesivua

Tampereen yliopisto

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Historian tutkinto-ohjelma

Elokuu 2019

Pro gradu -tutkielmassani selvitän Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen (SDP) suhdetta ja näkemyksiä Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon vuosina 1988–1994. Tutkimukseni on poliittisen historian puoluetutkimusta ja samalla myös aatehistoriallista sekä kirkkohistoriallista tutkimusta. Tutkimukseni jakautuu viiteen temaattiseen lukuun. Tutkimukseni keskeistä lähdemateriaalia on arkisto- ja lehtiaineisto. Lähdemateriaalina olen käyttänyt Työväen arkistossa olevaa SDP: n puoluearkistoa, joka sisältää puoluekokousten, puolueoimikunnan, eduskuntaryhmän ja SDP: n seurakunta-asiain jaoston arkistomateriaalin. Tämän lisäksi olen käyttänyt Työväen arkistossa olevaa SDP: n Kristillisten Sosialidemokraattien Liiton eli Veljeys-liikkeen arkistomateriaalia. Olen käynyt tutkimukseeni järjestelmällisesti läpi SDP: n pää-äänenkannattaja Suomen Sosialidemokraatti/Demari-lehden ja kirkollisen Kotimaa-lehden vuosikerrat 1988–1994. Tutkimukseni keskeistä lähdemateriaalia ovat myös Kirkon tiedotuskeskuksen lehdistökatsaukset ja lehtileikekokoelmat, joissa on seurattu kirkon näkökulmasta keskeisiä kirkollisia ja yhteiskunnallisia aiheita sekä aihepiiriin liittyntä keskustelua.

Tutkimukseni aihepiiristä on olemassa jonkin verran tutkimuskirjallisuutta. SDP: n puoluehistoriasta ei ole kirjoitettu kokonaisuudesta tutkittavalta ajanjaksolta. Kirkollisen historiankin kirjoittaminen on kesken, lukuun ottamatta yksittäisiä tutkimuksia. Ville Jalovaara on tutkimuksissaan sivunnut tutkimukseni aihepiiriä. Uskonnonopetuskysymystä on selvitetty muutamassa pro gradu -tutkielmassa. Presidenttien suhdetta kirkkoon on tutkittu myös muutamassa tutkimuksessa. Tähän aihepiiriin liittyy myös oma kirkkohistorian pro gradu -tutkielmani, jossa selvitin presidentti Mauno Koiviston käsitystä kirkon roolista ja tehtävästä suomalaisessa yhteiskunnassa.

Kirkolliset ja uskonnolliset kysymykset eivät olleet tutkittavana ajanjaksona juurikaan esillä SDP: n puolueorganisaatiossa. SDP: n puoluekokouksiin tuli pari aloitetta kirkon ja valtion suhteen muuttamisesta ja koulun uskonnonopetuksesta. SDP ei puoluekokouksissaan lähtenyt ajamaan radikaaleja muutoksia kirkon ja valtion suhteeseen eikä uskonnonopetukseen. Kirkolliset ja uskonnolliset kysymykset eivät olleet esillä myöskään puolueen puolueoimikunnassa ja eduskuntaryhmässä. SDP: n kirkollisista asioista vastanneen seurakunta-asiain jaoston merkitys näyttää olleen tutkittavana ajankohtana myös melko pieni. SDP: n sisäinen Veljeys-liike pyrki toimimaan puolueen omanatuntona. Sen merkitys jää kuitenkin myös melko pieneksi, eikä sen voida katsoa edustaneen koko puolueen kirkkopoliittisia näkemyksiä.

Vuosina 1988–1994 suomalaisessa yhteiskunnassa käytiin voimakasta keskustelua kirkon ja valtion suhteesta. Keskustelun aloitti arkkipiispa John Vikström, joka syytti valtion harjoittaman pakolaispolitiikan olevan syntiä. Presidentti Koivisto harmistui arkkipiispan syytöksistä ja vaati kirkon ja valtion eroa. Presidentti kehotti kirkkoa keskittymään tehtäväänsä. Kirkon ja valtion suhteesta käytiin tämän jälkeen laajaa keskustelua lehdistössä. Presidentin kirkkokritiikki voimistui kevään 1991 Kotimaa-lehden haastattelussa. SDP antoi tukensa presidentin näkemyksille ja puolueen Demari-

lehdessä vaadittiin voimakkein sanoin kirkon ja valtion suhteen purkamista. SDP: n johtavat poliitikot antoivat kirkolle myönteistäkin palautetta, mutta näkivät kirkon ja valtion suhteiden höllentämisen olevan kirkon kannalta hyvä asia. Kirkon ja työväenliikkeen suhteet lähentyivät kuitenkin tutkimukseni ajanjaksona. SDP ei vaatinut kirkon ja valtion radikaalia eroa, sillä kirkko oli aloittanut sen itsenäisempään asemaan johtavan kirkkolainuudistuksen. SDP halusi tukea tätä kehitystä.

Tutkimukseni ajanjaksona eduskunnassa ja lehtien sivuilla keskusteltiin koulujen uskonnonopetuksesta. Vihreiden kansanedustaja Pekka Haaviston, ja SDP: n kansanedustajienkin allekirjoittama, lakialoite elämäkatsomustiedon muuttamisesta uskonnonopetuksen kanssa tasa-arvoiseksi oppiaineeksi sai puoluepoliittisia sävyjä SDP: n vedettyä tukensa pois aloitteelta. SDP sai toiminnastaan moitteita omilta joukoiltaan. Lehdissä käydyssä keskustelussa vaadittiin tunnustuksellisen uskonnonopetuksen poistamista ja uskonnonopetuksen muuttamista vapaasti valittavaksi oppiaineeksi. Myös presidentti Koivisto otti osaa keskusteluun. Keskustelu voimistui vuonna 1992 lukion tuntijakouudistuksen yhteydessä, jossa esitettiin lukion uskonnonopetukseen huomattavaa heikennystä. SDP: n seurakunta-asiain jaosto ja Veljeys-liike puolustivat uskonnonopetusta, mutta SDP ei ottanut kysymykseen selkeää kantaa. Keskustelua käytiin koko ajan Demari-lehden sivuilla.

Eduskunnassa käsiteltiin keväällä 1993 Vasemmistoliiton lakialoitetta samaa sukupuolta olevien parisuhteen rekisteröinnistä. Eduskunnassa käydyssä keskustelussa käytettiin voimakasta raamatullista ja uskonnollista argumentaatiota sekä lakialoitteen vastustajien että puolustajien taholta. Keskustelussa voimakkaimpina lakialoitteen vastustajina olivat Kristillisten kansanedustaja Pirkko Laaksonen ja SDP: n kansanedustaja, Veljeys-liikkeen puheenjohtaja Marja-Liisa Tykkyläinen. Uskonto nousi merkittävään rooliin myös vuoden 1994 presidentinvaaleissa, joiden toisella kierroksella RKP: n presidenttiehdokas Elisabeth Rehnin näkemys, ettei Jeesus ollut historian henkilö, nostettiin voimakkaasti esille. Rehn leimattiin pakanaksi ja kyseenalaistettiin hänen kykynsä toimia presidenttinä. Samaan aikaan SDP ja Demari-lehti nostivat presidenttiehdokkaansa Martti Ahtisaaren kristilliseksi ehdokkaaksi. Jeesus-kohu saattoi vaikuttaa jossakin määrin presidentinvaalien lopputulokseen. SDP joutui vaalien jälkeen selittelemään yllättävän kristilliseksi muuttunutta toimintaansa ja sanomisiinsa Demari-lehdessä.

Avainsanat: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, SDP, kirkko, presidentti, kirkko ja valtio, uskonnonopetus, eettiset kysymykset, presidentinvaalit 1994

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

SISÄLLYSLUETTELO

1.	JOHDANTO.....	6
1.1.	<i>Tutkimuksen tausta</i>	6
1.2.	<i>Tutkimustehtävä, metodi ja keskeiset käsitteet</i>	7
1.3.	<i>Aikaisempi tutkimus</i>	12
1.4.	<i>Tutkimuksen lähteet ja rakenne</i>	15
2.	KIRKKO EROON VALTIOSTA!.....	18
2.1.	<i>SDP: n Kirkkopoliittikka Forssasta 1970-luvulle (1903–1970)</i>	18
2.2.	<i>Kohti Koiviston presidenttiaikaa (1970–1987)</i>	22
3.	KIRKKO JA USKONTO SDP:N PUOLUEORGANISAATIOSSA 1988–1994	27
3.1.	<i>Kirkko ja poliittinen kenttä Koiviston toisella presidenttikaudella</i>	27
3.2.	<i>Puoluejohto, kirkko ja uskonto</i>	29
3.3.	<i>Seurakunta-asiain jaosto</i>	32
3.4.	<i>Veljeys-liike kristillis-moraalisena herättelijänä</i>	36
4.	SDP KIRKKO JA VALTIO -KESKUSTELUSSA	41
4.1.	<i>Naispappeus toteutuu</i>	42
4.1.	<i>Presidentti keskustelun herättäjänä kirkon paikasta</i>	44
4.2.	<i>Kirkko ja työväenliike lähentyvät – ainakin puheissa</i>	48
4.3.	<i>Pakolaisviihamielisyys on syntiä, vai onko?</i>	51
4.4.	<i>Kirkko eroon valtiosta! -käskee presidentti</i>	56
5.	USKONNONOPETUSKESKUSTELU JA SDP	63
5.1.	<i>Elämäkatsomustieto kouluihin</i>	64
5.2.	<i>Haaviston lakialoite – elämäkatsomustieto puoluepoliittisena pelinappulana</i>	65
5.3.	<i>Demarit selittelevät tekemisiään</i>	69
5.4.	<i>Uskonnonopetuskysymys puolue-elimissä</i>	72
5.5.	<i>Presidentti nostaa uskonnonopetuksen otsikoihin</i>	73
5.6.	<i>Lukion tuntijakouudistus – uskonnonopetuksen uhka vai mahdollisuus?</i>	74
6.	EETTISET KYSYMYKSET	79
6.1.	<i>Avioerot puhuttavat</i>	79
6.2.	<i>Eduskunta ja parisuhdelaki – henkisen ja hengellisen mädänneisyyden huippu?</i>	81
6.3.	<i>Arkkipiispan homokannanotot – harhaoppinen arkkipiispa?</i>	84
7.	USKONTO, PRESIDENTINVAALIT JA JEESUS	87

7.1.	<i>Saako presidenttiehdokas kampanjoida kirkossa?</i>	87
7.2.	<i>Ahtisaaresta kristillinen ehdokas – Rehn ja Jeesus</i>	89
7.3.	<i>Miten tässä näin kävi?</i>	94
8.	TUTKIMUSTULOKSET.....	97
9.	LÄHTEET JA KIRJALLISUUS.....	101
10.	LYHENTEET.....	114
	LIITE 1. EDUSKUNNAN KOKOONPANO VUOSIEN 1987–1995 VALTIOPÄIVILLÄ.....	115
	LIITE 2. SUOMEN HALLITUKSET VUOSINA 1987–1995.....	115
	LIITE 3. OPETUS- JA KULTTUURIMINISTERIT VUOSINA 1987–1995.....	116
	LIITE 4. SDP: N PUOLUEKOKOUKSET 1988–1994.....	117
	LIITE 5. SDP: N SEURAKUNTA-ASIAINJAOSTON KOKOONPANO VUONNA 1988.....	118
	LIITE 6. SUOMEN EVANKELIS-LUTERILAISEN KIRKON PIISPAT 1988–1994.....	119

1. JOHDANTO

1.1. TUTKIMUKSEN TAUSTA

”Olen kyllä sitä mieltä, että kirkko ja valtio pitäisi etäännyttää toisistaan, kukaties pitäisi kokonaan luopua kirkon virallisesta asemasta”¹

Näin totesi puoluetalustaan sosialidemokraattinen presidentti Mauno Koivisto kirkolliselle Kotimaa-lehdelle toukokuussa 1991 antamassaan haastattelussa. Vaatimus ei tullut presidentiltä ensimmäistä kertaa, sillä hän oli tuonut kantaansa julki presidenttikautensa alusta saakka. Koiviston mielipiteet olivat kuitenkin selkeästi muuttuneet jyrkemmiksi Suomen evankelis-luterilaisen kirkon arkkipiispa John Vikströmin arvosteltua valtion harjoittaman pakolaispolitiikan olevan syntiä.² Astuessaan virkaansa tasavallan presidentti on Suomessa perinteisesti luopunut puolueensa jäsenyydestä, mutta presidenttiä ei ole voitu velvoittaa luopumaan omaksumastaan ideologiasta ja periaatteista.³

Tein teologian maisterin tutkinnon kirkkohistorian pro gradu -tutkielmani liittyen presidentti Koiviston käsitykseen kirkon roolista ja tehtävästä suomalaisessa yhteiskunnassa. Huomasin tutkimusta tehdessäni, että Koiviston puoleen Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen kirkkopoliittikkaa ei ollut vielä tutkittu juurikaan Koiviston presidenttikausien ajalta ja tämä lisätutkimusaihe jäi itämään mieleeni.

SDP kulkenut pitkän linjan vuoden 1903 Forssan kokouksesta tähän päivään. Forssassa puolue vaati voimakkain sanamuodoin kirkon ja valtion eroa ja täydellistä uskonnonvapautta. Suomalaisessa yhteiskunnassa kehitys on vähitellen kulkenut kohti kirkon ja valtion yhteyden heikkenemistä ja uskonnonvapautta. SDP:n vaatimuksen eivät ole muuttuneet, mutta vaatimusten voimakkuus ja painoarvo ovat kyllä heikentyneet.⁴ Tässä tutkimuksessani haluan selvittää SDP:n kirkkopoliittikkaa sekä kirkon ja valtion suhteesta käytyä keskustelua vielä tutkimattomalla presidentti Koiviston toisella presidenttikaudella.

¹ Kotimaa 31.5.1991 Presidentti Koivisto epäilee kirkon mielivän valtiosuhteesta itselleen etuja.

² Haapakoski 2002, 24–84.

³ Uimonen 2001, 97–99; Haapakoski 2002, 18–24.

⁴ Mäkinen 2008, 6–74; Koskelainen 2013, 11–93.

1.2. TUTKIMUSTEHTÄVÄ, METODI JA KESKEISET KÄSITTEET

Pro gradu -tutkielmani aiheena on Suomen Sosialidemokraattinen Puolue (SDP) ja kirkko vuosina 1988–1994. Työssäni tarkastelen SDP: n suhdetta ja sen erilaisia näkemyksiä Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon sekä uskontoon liittyviin kysymyksiin. Tarkastelen SDP: n puoluejohdon, kansanedustajien sekä puolueen seurakunta-asiaintoimikunnan näkemyksiä ja toimintaa liittyen kirkollisiin kysymyksiin. Pysin tutkimuksessani huomioimaan myös kirkon suhtautumisen SDP: n näkemyksiin ja kannanottoihin. Selvitän tutkimuksessani, miten SDP otti kantaa ajankohtaisiin kirkkoa koskeviin asioihin. Tämän lisäksi selvitän SDP: n sisällä vaikuttaneen Kristillisten Sosialidemokraattien Liiton (KSDL) eli Veljeys-liikkeen toimintaa ja merkitystä SDP: n kirkkopoliittisille näkemyksille. Tärkeitä kirkon ja puoluepolitiikan rajapinnassa olevia tutkimusteemoja ovat kirkon ja valtion välinen suhde, uskonnonopetus, tasavallan presidentin ja kirkon välinen suhde sekä eettiset kysymykset.

Tutkielmani aikarajauksena on presidentti Mauno Koiviston toinen presidenttikausi. Olen valinnut tämän rajauksen siksi, että SDP: n kirkkopoliittikkaa ei ole tältä aikaväliltä vielä juuri lainkaan tutkittu. Tutkimuskirjallisuuden puute näkyy samalla myös yleisemmin kirkon 1980-1990-luvun historian tutkimuksessa. Tutkimuskirjallisuutta ei ole myöskään juurikaan SDP: n uudemmasta historiasta. SDP: n aikaisempien vuosikymmenten kirkkopoliittikkaa on selvitetty kahdessa pro gradu -tutkielmassa. Nämä tutkimukset kattavat vuodet 1946–1952 ja 1977–1987. Ajanjaksoon liittyy myös oma kirkkohistorian pro gradu -tutkielmani.

Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen tutkimus on poliittisen historian tutkimusta ja siinä erityisesti puoluetutkimusta. Poliittisen historian ohella puoluetutkimus on valtio-opin tutkimusaluetta. Poliittisen historian tutkimus ja sen aatehistoriallinen näkökulma eivät käytä mitään vain niille ominaisia erityisiä metodeja. Ne hyödyntävät historiallis-kvalitatiivisia lähestymistapoja, joissa tutkimuksen kohdetta pyritään tarkastelemaan mahdollisimman kokonaisvaltaisesti kontekstissaan ja tutkimuskohdetta pyritään ymmärtämään mahdollisimman monipuolisesti.⁵ Tutkittaessa poliittisen puolueen näkemyksiä kirkosta ja uskonnosta, läsnä on myös aatehistoriallinen näkökulma. Hyrkkäsen mukaan ihmiset, myös poliittisissa puolueissa, tulkitsevat asioita omien käsitystensä, ideologioidensa ja oppimansa kautta.

⁵ Nevakivi & Hentilä & Haataja 1993, 89–92, 165–171.

Hyrkkänen näkee, että tutkijan tulisi tarkastella puoluetta sen toimijoiden ja heidän asioille antamiensa tulkintojen kautta. Tutkijan tulee kysyä, miten puolueen toimijat itse näkivät asiat ja mikä vaikutti heidän näkemyksiinsä.⁶ Työväenliikkeen historiaa on tutkimuksessa perinteisesti lähestytty myös tapahtumahistoriallisen tutkimussuuntauksen kautta, jossa tutkimuksen huomio on suuntautunut liikkeen aatteisiin, kronologiseen kuvaukseen tapahtuneesta sekä liikkeessä vaikuttaneisiin henkilöihin ja järjestöihin.⁷

Juhani Myllyn mukaan poliittisen historian puoluetutkimuksessa on kolme näkökulmaa puolueen tutkimiseen. Ensimmäinen näkökulma huomioi puolueen kehityksen organisaationa ja järjestönä. Toinen näkökulma tarkastelee puolueen aateperintöä ja ideologiaa. Puolueen ideologia vaikuttaa kauttaaltaan puolueen toimintaan ja mielipiteisiin alkaen puolueohjelmista ja julkilausutuista mielipiteistä. Kolmas näkökulma lähestyy puoluetta tarkastelemalla sen toimintaa ja vaikutusta yhteiskunnallisessa ja valtiollisessa kentässä.⁸ Tutkimuksessani hyödynnän erityisesti kahta jälkimmäistä Myllyn näkökulmista.

Myllyn mukaan puoluetutkimuksessa on haasteellista puolueen kantojen, näkemysten ja mielipiteiden kuvaaminen. Tutkija joutuu kysymään, kuka käyttää puolueen ääntä ja voidaanko yksittäisen puolueen vaikuttajan mielipiteen voida tulkita tarkoittavan koko puolueen kantaa. Puoluekokouksessa tehdyt viralliset päätökset ja julkilausumat toki kuvaavat puolueen virallista kantaa. Saman ongelman Mylly näkee myös puolueen pää-äänenkannattajina toimivissa lehdissä. Tutkija joutuu pohtimaan, missä määrin lehtien voidaan nähdä edustavan ja käyttävän puolueen ääntä. Myllyn mielestä puolueiden näkemyksiä tulisikin tarkastella enemmänkin puolueessa ilmenevinä erilaisina näkemyksinä, kuin pyrkiä löytämään vain yksi ainoa puolueen näkemys.⁹

Tutkimukseni käsittelee SDP:n lisäksi Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa, joten tutkimukseni on samalla kirkkohistoriallista tutkimusta. Kirkkohistoriassa ei ole myöskään omaa metodologista tutkimussuuntausta, vaan se lähestyy tutkimuskohteitaan historiantutkimuksen yleisten metodologisten lähestymistapojen kautta. Kirkko on aina ollut liitoksissa valtioon ja politiikkaan jollakin tavalla. Kirkon ja politiikan välistä suhdetta tutkitaan samalla tavoin kuin

⁶ Hyrkkänen 2002, 9–10, 24–27; Olkkonen 2011, 3.

⁷ Nevakivi & Hentilä & Haataja 1993, 110–112.

⁸ Mylly 1986, 49–52; Olkkonen 2011, 2–3; Kolumäki 2013, 2.

⁹ Mylly 1986, 54–55; Kolumäki 2013, 2.

muidenkin instituutioiden välisiä suhteita. Kirkkohistoriallinen puoluepolitiikan tutkimus on poikkitieteellistä.¹⁰

Tutkimukseni keskeisiä käsitteitä ovat kirkko, uskonto, uskontososiologia, sekularisaatio, poliittinen puolue ja puoluepolitiikka.

Kirkko

Kirkolla tarkoitan tutkimuksessani Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa, sen johtavaa piispakuntaa, keskeisiä päätöksentekuelimiä ja mielipidevaikuttajia.¹¹ Muita kirkkoja ja uskonnollisia yhteisöjä tarkastelen sikäli, kun se on tarpeellista SDP:n kirkkopoliittisten näkemysten selittämiseksi. Tätä rajausta puoltaa myös tutkimuksen lähdeaineiston antama kuva siitä, että SDP ei harjoittanut tutkimusajankohtana muihin kirkko- ja uskontokuntiin liittyvää kirkkopoliitiikkaa.

Suomessa oli valtionkirkkojärjestelmä vuoteen 1870 asti. Valtionkirkkojärjestelmällä tarkoitetaan sitä, että valtio tunnustaa tiettyä uskoa ja käyttää huomattavaa hallintovaltaa kirkkoa koskevilla asioilla. Tämän vaiheen jälkeen kirkon katsotaan Suomessa muuttuneen kansankirkko -määritelmän mukaiseksi. Valtio ja kirkko ovat kansankirkossa kiinteässä yhteydessä toisiinsa, mutta kirkko päättää itse opillisista kysymyksistään. Kansankirkko-järjestelmässä kirkon lainsäädäntö hyväksytään valtion päätöksenteossa ja kirkon asema on mainittu valtion perustuslaissa. Samalla kirkko hoitaa valtiolle kuuluvia tehtäviä, kuten väestökirjanpitoa ja ylläpitää hautausmaita.¹²

Uskonto

Käsite uskonto on määritelmänä monitulkintainen. Klassinen määritelmä uskontotieteellisessä tutkimuksessa on uskontososiologi Emile Durkeheimin mukaan:

”Uskonto on pyhiä, toisin sanoen erityisiä ja kiellettyjä, asioita koskevien uskomusten ja tapojen solidaarinen järjestelmä – uskomusten ja tapojen, jotka yhdistävät kaikki niihin uskovat yhdeksi moraaliseksi yhdyskunnaksi, jota kutsutaan kirkoksi”¹³

¹⁰ Isotalo 2013, 240–245; Riikonen 2013, 228–235.

¹¹ Seppo 1999, 10.

¹² Kettunen 2012, 5–6.

¹³ Durkheim 1980, 64; Ketola, Martikainen & Taira 2018, 12.

Durkheimin määritelmää on myöhemmin arvosteltu siitä, ettei se huomioi siinä lainkaan Jumalaa / Jumalia. Määritelmän mukaan uskontoa on siten miltei mikä tahansa maallinenkin käsitejärjestelmä. Monet uskontotieteilijät liittävät Durkheimin määritelmään ajatuksen uskosta yliluonnolliseen ja jumaluuteen.¹⁴

Uskontososiologia ja sekularisaatio

Tutkimukseni kannalta on hyvä hahmottaa myös käsite uskontososiologia. Sillä tarkoitetaan tieteenalaa, joka tutkii uskonnon ja yhteiskunnan vuorovaikutusta, uskonnollisia organisaatioita ja yksilöitä uskonnon ja yhteiskunnan jäseninä. Uskontososiologian tutkimia teemoja ovat erityisesti olleet uskonnon merkityksen muuttuminen yhteiskunnassa ja sekularisaatio eli maallistumiskehitys.¹⁵ Sekularisaatio kuvaa käsitteenä hyvin uskonnon ja yhteiskunnan suhteiden muutosta länsimaisissa yhteiskunnissa tultaessa kohti nykyaikaa. Sekularisaatiolla tarkoitetaan uskonnon merkityksen heikentymistä yhteiskunnassa. Perinteisestä valtionkirkosta ja uskonnollisuudesta on siirrytty kohti uskonnon yksityistymistä ja siten kirkon merkityksen heikkenemistä yhteiskunnassa, sen päätöksenteossa ja ihmisten elämässä. Sekularisaatiotutkijat näkevät, että uskonnollisuus ei sinänsä häviä ihmisten elämästä, vaan se muuttaa muotoaan perinteisistä auktoriteettia korostavista uskonnoista kohti itse muotoiltua uskonnonharjoitusta.¹⁶

Poliittinen puolue, puoluepolitiikka ja eduskunta

Suomen Sosialidemokraattinen Puolue on Suomen poliittisella kartalla vasemmistolainen puolue, joka harjoittaa puoluepolitiikkaa omassa puolueessaan, valtakunnan politiikassa ja kansainvälisessä politiikassa. Poliittisella puolueella tarkoitetaan samanlaisen poliittisen ideologian ja pyrkimysten omaavien yhteistä organisaatiota, jonka tehtävänä on pyrkiä vaikuttamaan yhteiskunnan päätöksentekoon globaalilla, kansallisella ja paikallisella tasolla. Puolueet ovat järjestäytyneitä liikkeitä, joilla on selkeä ohjelma poliittisiin ja arvoperusteisiin kysymyksiin. Puolueohjelmassa puolue määrittelee arvot ja tavoitteet, joita se pitää esillä ja joihin puolueen jäsenten myös sitouduttava. Puolueohjelma ei ole uskonnollisesti neutraali, vaan se perustuu aina tiettyyn maailmankuvaan, ihmiskäsitykseen ja arvoihin. Puolueet

¹⁴ Ketola, Martikainen & Taira 2018, 12–13.

¹⁵ Ketola, Martikainen & Taira 2018, 13–18.

¹⁶ Ketola, Martikainen & Taira 2018, 76–86.

voidaan jaotella akselilla vasemmisto – oikeistopuolueet niiden harjoittaman politiikan avulla. Puolueet pyrkivät tuomaan poliittiseen keskusteluun erilaisia vaihtoehtoja ja näkemyksiä ja ne pyrkivät edistämään omia tavoitteitaan.¹⁷

Puolueessa ylintä päätösvaltaa käyttää puoluekokous, jossa läsnä ja äänioikeutettuina ovat puolueen jäsenet. Puoluekokous valitsee puolueen puheenjohtajat ja tekee puolueen linjat ja ohjelmapäätökset. Puolueessa arkista politiikkaa johtaa puolueen puheenjohtaja, apunaan varapuheenjohtajat, puoluesihteri ja puoluehallitus. SDP:ssä puoluetoimikunta johtaa käytännön arkista puoluetoimintaa. Tämän lisäksi puolueessa on erilaisia työryhmiä ja valiokuntia. Puolueen jäsenet, puoluehallitus ja puolueen asettamat työryhmät ja valiokunnat voivat tehdä aloitteita puoluekokouksen käsiteltäväksi ja hyväksyttäväksi ja siten muuttaa puolueen poliittista ohjelmaa.¹⁸

Eduskunnassa kansanedustajat toimivat puolueidensa eduskuntaryhmissä ja toteuttavat puolueen linjan mukaista politiikkaa. SDP:n eduskuntaryhmän kansanedustajilla oli tutkimusajanani viikoittain säännöllisiä eduskuntaryhmän kokouksia. Kansanedustajan tärkeimpiä työtehtäviä on valiokuntatyöskentely ja lakien säätäminen täysistunnossa. Lakialoitteet tulevat suurimmaksi osaksi hallituksen esityksinä ja jonkin verran myös kansanedustajien tekeminä aloitteina. Hallituksen esitys valmistellaan valtioneuvostossa ja lähetetään eduskuntaan lähetekeskusteluun. Ensimmäisen käsittelyn jälkeen lakialoite lähetetään soveltuvaan valiokuntaan, joka voi kuulla asiantuntijoita. Valiokunta antaa aloitteesta lausunnon ja ehdottaa aloitteen hyväksymistä tai hylkäämistä. Lakialoite palaa eduskunnan täysistunnon yleiskeskusteluun, jossa kansanedustajat käyvät keskustelun lakialoitteesta ja siihen tarvittavista muutoksista. Mikäli lakiin esitetään muutoksia, eduskunnan suuri valiokunta käsittelee lain. Laki hyväksytään tai hylätään eduskunnan kolmannessa käsittelyssä. Puolueiden eduskuntaryhmät noudattavat lakialoitteista äänestäessään ryhmäkuria ja äänestävät yhdessä sovitun linjan mukaisesti. Poikkeuksen muodostavat kuitenkin yleensä niin sanotut omantunnon kysymykset, jotka liittyvät uskontoon, sukupuolirooleihin, seksuaalisuuteen ja ympäristöön.¹⁹

¹⁷ Nousiainen 1998, 31; Wiberg 2006, 44–54; Munkki 2013, 29.

¹⁸ Hiden 2006, 62–106; Wiberg 2006, 161–172, 214–215; Paloheimo & Raunio 2008, 11–24; Munkki 2013, 31–33.

¹⁹ Raimo Vuoriston haastattelu 9.5.2019; Hiden 2006, 62–106; Wiberg 2006, 161–172, 214–215; Ollila 2007, 108–117; Paloheimo & Raunio 2008, 11–24; Munkki 2013, 31–33; Liukko 2017, 14–16.

1.3. AIKAISEMPI TUTKIMUS

Tutkimukseni liittyy kansainväliseen sosialidemokratian ja kirkkojen väliseen tutkimukseen, jota on useissa Euroopan maissa tehty runsaasti. Tutkimusta on tehty erityisesti Iso-Britanniassa, Saksassa, Ranskassa Tanskassa ja Ruotsissa. Saksalaisessa tutkimuksessa on keskitytty sosialidemokratian ja katolisen kirkon suhteeseen, kun taas brittiläisessä tutkimuksessa anglikaaniseen kirkkoon ja sosialidemokratiaan.²⁰

SDP: n ruotsalaisen sisarpuolueen ja kirkon välistä suhdetta on selvittänyt Lennart Ahlback väitöskirjassaan *Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti 1979–1996*. Ahlbackin tutkimus osoittaa, että Ruotsin sosiaalidemokraattinen työväenpuolue oli vahva vastavoima Ruotsin evankelis-luterilaiselle kirkolle ja sen suhteelle ruotsalaiseen yhteiskuntaan tutkittavana ajankohtana. 1980-luvulla puolueessa vaikutti kaksi erilaista suhtautumistapaa suhteessa kirkkoon. Ensimmäisessä haluttiin katkaista kaikki yhteydet kirkon ja valtion välillä. Toisessa ajettiin Ruotsissa kirkon demokraattista uudistumista. Ahlback käyttää tästä uudistumista termiä reformaatio. Kehitys Ruotsissa johti vähitellen kohti kirkon ja valtion täydellistä juridista erottamista tammikuussa 2000.²¹

Suomessa aikaisempaa tutkimusta SDP: n kirkkopoliitikasta on lähinnä vain pro gradu -tutkielmissa ja muutamissa artikkeleissa. Laura Koskelainen on tutkinut poliittisen historian pro gradu -tutkielmassaan sosialidemokraattien suhtautumista kirkkoon ja uskontoon vuosina 1946–1952. Joonas Mäkinen on Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielmassaan puolestaan selvittänyt SDP: n kirkkopoliitikkaa vuosina 1977–1987. Hannu Soikkanen on käsitellyt SDP: n kirkkopoliitikkaa 1950-luvulle saakka tiiviissä artikkelissaan *Sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen ja kirkon suhteiden kehitys 1950-luvulle*. Olen itse sivunnut SDP: n kirkkopoliittisia näkemyksiä Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielmassani *Tasavallan presidentti Mauno Koiviston näkemys kirkon roolista ja tehtävästä suomalaisessa yhteiskunnassa*. Ville Jalovaara on Teologisen aikakauskirjan lyhyessä artikkelissaan *Kirkko, valtio ja SDP* selvittänyt SDP: n puoluekokouksien pöytäkirjojen valossa

²⁰ Esimerkkeinä ulkomaisesta sosialidemokratian ja kirkon/uskonnon tutkimuksesta on muun muassa: Dowel, Jack D., *Politics of Accommodation: German Social Democracy and the Catholic Church 1945–1959*, 1984; Johnson, Graham, *British Social Democracy and Religion*, 2000.

²¹ Ahlback 2003, 5–226.

puolueen ja kirkon välistä suhdetta vuosina 1903–2013. Jalovaaran selvityksen perusteella näyttää siltä, että uskonnolliset kysymykset sekä kirkkoon liittyvä keskustelu ja puoluekousaloitteet ovat vähentyneet huomattavasti tultaessa 1980-luvulle.²²SDP: n sisäistä Kristittyjen Sosialidemokraattien Liittoa, Veljeys-liikettä on historiikissa selvittänyt Helena Honka-Hallila. Veljeys-liikkeen varhaisemmista vaiheista on olemassa myös jossakin määrin historiikin tyyppistä muistelma- ja aikalaiskirjallisuutta. Tutkittavalta ajankohdalta ei ole kuitenkaan muuta materiaalia kuin Työväen arkistossa oleva hajanainen Veljeys-liikkeen arkisto ja liikkeen julkaisema neljä kertaa vuodessa ilmestynyt Veljeys-lehti.

SDP: n historian kokonaisesityksen kirjoittaminen nykyhetkeen asti on vielä kesken. Poliittisen historian dosentti Mikko Majander on aloittanut SDP: n puoluehistorian kirjoittamisen vuonna 2003. Aikaisempaa tutkimusta pro gradu -tutkielmia lukuun ottamatta ei SDP: stä 1980–1990-luvulla vielä juurikaan ole. SDP: n varhaisempaa historiaa on tutkinut Hannu Soikkanen. Tutkimuksissaan hän on selvittänyt vuonna 1899 perustetun SDP: n historiaa vuonna 1952 tapahtuneeseen puoluehajaannukseen saakka. Väitöskirjassaan *Vaikea tapaus* Jussi Pikkusaari on tutkinut sosialidemokratian häviötä kirkolle 1850-luvulta 1920-luvulle käydyssä Suomen kulttuuritaistelussa. Ulpu Iivari on historiikissaan selvittänyt SDP: n eduskuntaryhmän toimintaa. Väitöskirjassaan Lasse Lehtinen on selvittänyt SDP: n ja presidentti Urho Kekkosen suhteita vuoteen 1981 saakka.²³

Uudempaa tutkimusta SDP: stä ja työväenliikkeen historiasta ja sen yhteyksistä uskonnollisiin kysymyksiin on julkaistu muun muassa Historiallisessa Aikakauskirjassa, Työväen arkiston julkaisuissa ja Työväentutkimus-vuosikirjassa. Tutkimusaiheet ovat liikkuneet suomalaisen työväenliikkeen varhaisissa vaiheissa ja ovat tarkastelleet muun muassa teosofisen ja esoteerisen maailmankatsomuksen merkitystä työväenliikkeen varhaisvaiheiden edustajille sekä papiston suhtatumista työväenliikkeeseen. Tutkimusta ovat tehneet muun muassa Kati Mikkola, Mikko Pollari, Jouni Tilli ja Mikko Kempainen.²⁴ Työväenliikettä koskevassa uudemmassa tutkimuksessa on tarkasteltu myös muun muassa vuoden 1918 sisällissotaa ja

²² Soikkanen 1990; Haapakoski 2002; Mäkinen 2008; Jalovaara 2013; Koskelainen 2013.

²³ Soikkanen 1975; Soikkanen 1990; Pikkusaari 1998; Lehtinen 2002; Honka-Hallila 2003; Iivari 2007; <http://w3.verkkouutiset.fi/arkisto/politiikka/36951.html> (Luettu 28.5.2019).

²⁴ Mikkola & Pollari 2016; Tilli 2016; Kempainen 2017.

Suomen itsenäistymiskehityksen tapahtumia ja työväenliikkeen roolia niissä.²⁵ Työväen arkiston tutkijat ovat julkaisseet uutta tutkimusta työväenliikkeen historiasta. Tästä on esimerkkinä muun muassa Marjaliisa Hentilän, Matti Kalliokosken ja Armi Viidan elämäkertatutkimus työväenliikkeen varhaisesta vaikuttajanaisestä Hilja Pärssisestä, *Uuden ajan nainen – Hilja Pärssisen elämä*.²⁶

Muiden puolueiden kirkkopoliittikkaa on tutkittu SDP: tä enemmän. Markku Palosaari on pro gradu -tutkielmassaan selvittänyt eri puolueiden kirkkopoliittisia ohjelmia 1970-luvulla. Pekka Rantanen on selvittänyt porvaripuolueiden kirkkopoliittikkaa gradussaan *Porvaripuolueiden uskonto- ja kirkkopoliittikan ohjelmalliset tavoitteet ja niiden toteutuminen vuosina 1966–1990*. Jaakko Antila on tutkinut Keskustapuolueen kirkkopoliittikkaa väitöskirjassaan *Politiikka on kirkossa. - Keskustapuolueen kirkkopoliittisten tavoitteiden toteutuminen 1966–1978*. Matti Helin on tutkinut uskontoa vasemmistolaisessa Suomen Kansan Demokraattisessa Liitossa (SKDL) väitöskirjassaan *Päästä meidät pahasta - uskonto SKDL: n politiikassa 1944–1961*.²⁷

Kirkon historiaa 1980–1990-luvuilla ei ole myöskään perusteellisesti tutkittu. Yleiskuva kirkon ajankohtaisista asioista, muutoksista ja kirkon reaktioista yhteiskunnallisiin kysymyksiin löytyy lähinnä Kirkon nelivuotiskertomuksista ja muutamasta yleisteoksesta. Juha Seppo käsittelee aihetta artikkelissaan *Kirkko ja itsenäinen Suomi 1917–1998*. Markku Heikkilä ja Simo Heininen käsittelevät aihetta yleisteoksessaan *Uusi Suomen kirkkohistoria*. Mikko Malkavaara kuvaa Suomen kirkon historiaa tiiviissä yleisteoksessaan *Kirkko muuttuvassa yhteiskunnassa. Kirkko toisen maailmansodan jälkeen 1944–2000*.

Aihepiiriä sivuavaa tutkimusta kirkosta ja yhteiskunnasta sen sijaan on jonkin verran. Kirkon ja valtion välisiä suhteita ja uskonnonvapautta on selvittänyt Leena Sorsa väitöskirjassaan *Kansankirkko, uskonnonvapaus ja valtio. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskouksen tulkinta uskonnonvapaudesta 1963–2003*. Väitöskirjassaan *Puolueet kirkkoa valtaamassa? Virpi Siitonen on puolestaan selvittänyt kirkon ja yhteiskunnan välisiä suhteita kolmen paikkakunnan ja niiden seurakuntien seurakuntavaalien avulla vuosina 1970–1978*. Juha Seppo käsittelee uskonnonvapautta useissa teoksissaan. Suomen evankelis-luterilaisen

²⁵ Vuoden 1918 sodasta esim. Niskanen 2019.

²⁶ Hentilä & Kalliokoski & Viita 2018.

²⁷ Palosaari 1981; Helin 1996; Rantanen 2002; Antila 2010.

kirkon kirkolliskokouksen historiaa ja samalla sen yhteyttä yhteiskuntaan on selvittänyt Jaakko Antila teoksessaan *Kansankirkko ristipaineessa – Suomen luterilainen kirkolliskokous 1974–2011*.²⁸

Presidentti Kekkonen sekä kylmän sodan ajan kirkon ja yhteiskunnan suhdetta on tutkinut Ville Jalovaara kahdessa tutkimuksessaan. Kirkon ylimmästä viranhaltijasta, arkkipiispasta, on tehty myös jonkin verran tutkimusta. Salla Romo on pro gradu -tutkielmassaan selvittänyt arkkipiispa John Vikströmin julkisuuskuvaa ja piispa Gustav Björkstrand on kirjoittanut Vikströmistä kattavan ja perusteellisen elämäkerran. Aikaisempaa tutkimusta on tehty myös muun muassa uskonnonopetuksen asemasta. Harri Saine on väitöskirjassaan selvittänyt opetussuunnitelmien kautta uskonnonopetuksen asemaa 1900-luvun Suomessa. Mirikka Kuusela on kirkkohistorian gradussaan tutkinut kirkon roolia uskonnonopetuksen puolustajana vuosina 1970-1993. Eduskuntapuolueiden perheoikeudellisten kysymysten käsittelyä on pro gradu -tutkielmassaan selvittänyt Teija Liukko. Vuoden 1994 presidentinvaalikeskustelua on sivuttu kolmessa Tampereen yliopiston pro gradu -tutkielmassa.²⁹

Tutkimukseni kannalta tärkeää tutkimuskirjallisuutta on Rauli Mickelssonin kirja *Suomen puolueet*, jossa hän käsittelee Suomen puoluekentän historiaa ja muutoksia 1800-luvulta 2000-luvulle. Poliittisesta ja yhteiskunnallisesta tilanteesta kertovat Jan-Magnus Janssonin kirja *Hajaannuksesta yhteistoimintaan* ja *Suomen poliittinen historia* -teoksessa oleva Jukka Nevakiven artikkeli *Jatkosodasta nykypäivään 1944-2003*. Henrik Meinanderin teokset *Suomen historia. Linjat, rakenteet, käännekohdat* sekä *Tasavallan tiellä* kuvaavat myös yhteiskunnallista ja kulttuurista muutosta Suomessa. Poliittisen historian yleiskatsauksen antavat Pekka Hallberg ja Tuomo Martikainen teoksessaan *Suomen valtiopoliittikan pitkä kaari*.³⁰

1.4. TUTKIMUKSEN LÄHTEET JA RAKENNE

Tutkimukseni pääasiallista lähdemateriaalia on Työväen arkistossa oleva SDP: n puoluearkisto ja Veljeys-liikkeen arkisto. Olen käynyt arkistossa järjestelmällisesti läpi SDP: n

²⁸ SELK 1993; SELK 1997; Seppo 1999; Seppo 2002; Seppo 2003; Sorsa 2010; Antila 2014; Siitonen 2018.

²⁹ Isotalo 1994; Poltto 1996; Kortelainen 1997; Kuusela 2000; Saine 2000; Jalovaara 2007; Romo 2009; Jalovaara 2011; Björkstrand 2016; Liukko 2017.

³⁰ Jansson 1993; Nevakivi 2009; Mickelsson 2015; Hallberg & Martikainen 2017.

puoluejohdon sekä seurakunta-asiain jaoston pöytäkirjat ja muun materiaalin. Puoluekousten pöytäkirjoista ja valmisteluun liittyvästä aineistosta ilmenee, että kirkkopoliittiset kysymykset eivät saaneet tutkittavana aikana huomiota käytännössä katsoen juuri lainkaan. Olen käynyt läpi puolue toimikunnan pöytäkirjat ja niihin liittyneet keskustelupöytäkirjat. Tämän lisäksi olen käynyt läpi SDP: n eduskuntaryhmän pöytäkirjat. Merkittävän lähdeaineiston muodostaa SDP: n kirkollisia asioita valmistelevan seurakunta-asiain jaoston / kirkollis-asiain toimikunnan arkisto. Siellä on hajanaisesti jaoston pöytäkirjoja ja muuta ajankohtaista materiaalia. Seurakunta-asiain jaoston arkistomateriaali on pieni ja järjestelemätön. Arkistossa olevat pöytäkirjat eivät sisällä lainkaan keskustelua, vaan ainoastaan päätöksenteon ja tiedonannot. Veljeys-liikkeen arkistossa on Kristillisten Sosialidemokraattien Liiton pöytäkirjoja, liiton julkaiseman Veljeys-lehden numeroita, liiton julkaisemia painatteita ja julkaisuja sekä kirjeenvaihtoa. Veljeys-liike on merkittävässä roolissa pohdittaessa SDP: n kirkkopoliitikkaa, vaikka se ei edustakaan SDP: n puoluepoliittista valtalinjaa.

Tutkimukseni lähdemateriaalia ovat myös Valtioapäiväasiakirjat. Niiden läpikäynnillä olen pyrkinyt seuraamaan kirkkoa lähelle tulleiden asioiden eduskuntakäsittelyä ja sosialidemokraattisten kansanedustajien kannanottoja liittyen näiden lakien lainsäätämiseen. Tällaisia asioita ovat muun muassa kirkon ja valtion väliseen suhteeseen, eettisiin kysymyksiin ja uskonnonopetukseen liittyvät aiheet.

Ajankohtaista yhteiskunnallista ja kirkollista keskustelua olen seurannut puolueen pää-äänenkannattaja Suomen Sosialidemokraatti/Demari-lehdestä sekä kirkollisesta Kotimaa-lehdestä. Demari-lehti puolueen pää-äänenkannattajana käytti keskusteluissa SDP: n ääntä ja toi julki SDP: ssä olevia erilaisia näkemyksiä. Veljeys-liikkeen julkaisema Veljeys-lehti on myös tärkeä lähdemateriaalini. Tosin lehden ja Veljeys-liikkeen kirkko- ja uskontonäkemyksen perusteella ei voida tehdä yleispäteviä päätelmiä koko SDP: n ja varsinkaan sen poliittisen johdon käsityksistä. Tämän lisäksi olen käynyt läpi Kirkon tiedotuskeskuksen keräämät lehdistökatsaukset ja lehtileikearkiston tutkittavalta ajalta. Lehdistö seurannassa Kirkon tiedotuskeskus on kerännyt kirkon ja yhteiskunnan kannalta ajankohtaista ja merkittävää lehtikirjoittelua. Lehdistökatsaukset ja lehtileikearkisto avaavat siten kirkossa tutkittavana ajanjaksona huomiota herättäneitä aiheita.

Tutkimustani varten olen käynyt läpi SDP: n kannalta huomattavimpien poliitikkojen muistelmateoksia. SDP: n vaikuttajista heitä ovat muun muassa Kalevi Sorsa ja Ulf Sundqvist. Teologian maisterin pro gradu -tutkielmassani olen sivunnut sosialidemokraattisen taustan omavan presidentti Koiviston sosialidemokraattisia näkemyksiä liittyen kirkkoon. Tarkastelen tässä työssäni myös hieman kaikuja, jotka kantautuivat presidentinlinnasta kirkon ja SDP: n keskusteluihin. Tutkimusta varten olen käynyt läpi myös puolueiden ohjelmia sisältävästä Pohtiva-tietokannasta SDP: n puoluepoliittiset ja kulttuuripoliittiset ohjelmalinjaukset ja periaateohjelmat. Tutkittava ajanjakso näyttää olleen tässäkin mielessä hyvin hiljainen.

Täydentääkseni kirjallista lähdemateriaaliani olen haastatellut tutkimusajankohtana SDP: n kansanedustajana toiminutta kirkkoherra Raimo Vuoristoa. Olen pyrkinyt kysymään häneltä aineistoa täydentäviä ja tulkitsevia kysymyksiä sekä aikakauden poliittiseen ilmapiiriin liittyviä kysymyksiä.

Tutkimukseni tarkastelee SDP: n suhdetta kirkkoon ja uskontoon lähteiden ja tutkimuskirjallisuuden pohjalta nousseiden viiden teeman kautta. Tutkimukseni ensimmäisessä temaattisessa luvussa tarkastelen SDP: n puoluerakennetta. Selvitän, miten uskontoon ja kirkkoon liittyviä kysymyksiä käsiteltiin SDP: n puoluejohdossa, puoluekokouksessa, eduskuntaryhmässä ja SDP: n kirkollisasiain toimikunnassa /seurakunta-asiain jaostossa. Samalla tarkastelen SDP: n sisäisen kristillisen Veljeys-liikkeen merkitystä ja roolia puolueessa.

Tutkimuksen toisessa luvussa tarkastelen SDP: n näkemyksiä kirkon ja valtion suhteesta käydyssä keskustelussa. Kolmannessa luvussa tarkastelen SDP: n roolia uskonnonopetuksesta käydyssä keskustelussa. Neljännessä luvussa tarkastelen SDP: n roolia eduskunnassa ja julkisessa keskustelussa esille nousseissa eettisissä kysymyksissä. Tutkimusajankohtana keskusteluun nousivat avioerot ja samaa sukupuolta olevien parisuhde. Tutkimukseni viimeisessä luvussa selvitän vuoden 1994 presidentinvaalikeskustelua, jossa uskonto nousi merkittävään rooliin.

2. KIRKKO EROON VALTIOSTA!

2.1. SDP: N KIRKKOPOLITIIKKA FORSSASTA 1970-LUVULLE (1903–1970)

Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen synty juontaa vuoteen 1899, jolloin perustettiin Wrightiläisten työväenyhdistysten pohjalta Suomen Työväenpuolue. Forssan kokouksessa vuonna 1903 puolue vaihtoi nimekseen Suomen Sosialidemokraattinen Puolue (SDP). Forssan kokouksessa SDP määritteli poliittisen ohjelmaansa, jossa se tavoitteli erityisesti tasa-arvoa ja työväestön olojen kohentamista. SDP muotoili ohjelmaansa myös ulkomaisten sosialidemokraattisten mallien mukaisen kannan kirkkoon ja uskuntoon, jossa se vaati kirkon ja valtion eroa. Puolueohjelmassa uskonnon korostettiin olevan yksityisasia ja vaadittiin uskonnonopetuksen poistamista kouluista sekä kirkon ja valtion erottamista. Edustajakokouksen voimakkaista vaatimuksista huolimatta SDP ei kuitenkaan käytännössä lähtenyt voimakkaasti vaatimaan ohjelman toteutusta.³¹

Kirkon konservatiivinen johto ei antanut ymmärrystä työväenliikkeen pyrkimyksille työväestön oikeuksien parantamisessa ja kirkon ja valtion erottamisessa. Kirkon ja SDP: n suhteet olivatkin alusta saakka hyvin pitkään kireät. SDP: n eduskuntaryhmä halusi pitää säännöllisesti esillä toivettaan kirkon ja valtion suhteiden katkaisemisesta. Tilannetta pahensi entisestään Suomen ajautuminen vuonna 1918 sisällissotaan, jossa vastapuolina olivat punainen työväenkaarti ja laillista hallitusvaltaa tukevat valkoiset, suojeluskunnat. Kirkon ja työväenliikkeen vastakkainasettelua lisäsi se, että kirkko asettui sodassa valkoiselle puolelle ja sodan päättyttyä kirkko oikeutti punavankien ja sotasyllisten rankaisemisen. Tavalliset seurakuntapapit tekivät samaan aikaan työtä kaikkien seurakuntalaistensa kanssa, myös punaisen osapuolen, ja pyrkivät siten eheyttämään kahtiajakautunutta kansaa paikallistasolla.³² Sisällissodan jälkeen SDP kokosi uudelleen rivinsä puolueen vahvan johtajan Väinö Tannerin johdolla ja ryhtyi puolustamaan asemaansa porvarillista rintamaa sekä kirkon johtoa vastaan. Tutkimuksessaan Jalovaara toteaa kirkon ja SDP: n eripurasta kertovan muun muassa sen, miten arkkipiispa Gustaf Johansson oli riemuinnut sodan seurauksena tapahtuvasta

³¹ SDP 1903; Soikkanen 1975, 39–55; Pirinen 1979, 139; Paavola 1984, 137; Soikkanen 1990, 464; Mäkinen 2008, 6; Koskelainen 2013, 32.

³² Soikkanen 1961, 295–311; Pikkusaari 1998, 90–97, 295–311; Jalovaara 2007, 22–34.

socialidemokratian kuolemasta.³³ Arkkipiispan riemu osoittautui kuitenkin pian pettymykseksi, sillä SDP voitti maaliskuussa 1919 käydyt itsenäisen Suomen ensimmäiset eduskuntavaalit³⁴

Noustuaan suurimmaksi eduskuntapuolueeksi SDP ei lähtenytään voimakkaasti ajamaan kirkon valtion eroa. Suurin osa SDP: n Forssassa asettamista vaatimuksista toteutui jo vuoden 1919 hallitusmuodossa ja vuonna 1923 voimaan astuneessa uskonnonvapauslaissa. Suomen kansalaisille taattiin niissä samat oikeudet ja velvollisuudet riippumatta heidän uskonnollisesta vakaumuksestaan ja kirkkokuntaan kuulumisestaan. SDP: n eduskuntaryhmän vaatimuksesta hallitusmuotoon ei myöskään kirjattu kirkolle erityisasemaa. Uskonnonvapauslaki mahdollisti kirkosta eroamisen ilman liittymispakkoa toiseen uskonnolliseen yhteisöön.³⁵ Kirkosta eroamisen mahdollistaneesta laista ja kirkkokritiikistä huolimatta SDP: n jäsenet eivät eronneet suurin joukoin kirkosta. SDP: n puoluejohdosta erosi vain muutama vaikuttaja, mukaan luettuna puheenjohtaja Väinö Tanner.³⁶

Kirkon ja valtion ero oli SDP: ssä esillä vuoden 1926 puoluekokouksessa, jossa vaadittiin Forssan kokouksen hengen mukaisesti kirkon ja valtion eroa. SDP: n puoluekokouksissa oli tämän jälkeen kahdenkymmenen vuoden tauko kirkon ja valtion erottamisvaatimuksissa. Tutkimuksesta ei löydy selkeää selitystä vaatimusten heikkenemiseen. Pappien näkyvä osallistuminen Lapuanliikkeen ja Isänmaallisen kansanliikkeen (IKL) radikaaliin toimintaan ei varmastikaan parantanut kirkon ja SDP: n välistä suhdetta. Oikeistoradikalismi ei lopulta kuitenkaan saanut Suomessa kansalaisten parissa kovin laajaa kannatusta ja sen vaikutus jäi siten melko pieneksi.³⁷

Forssan kokouksen jälkeen kristinuskoon myönteisemmin suhtautuneet työväenäänteen kannattajat olivat järjestäytyneet Suomen Kristilliseen Työväen Liittoon (SKTL) ja Kristilliseen Työläisnuorisoliittoon. SKTL oli perustettu vuonna 1906 kirkkoon ja uskontoon kohdistuneiden hyökkäyksien torjumiseksi. Se toimi myös poliittisena puolueena vuosina 1906–1922.

³³ Jalovaara 2013, 101.

³⁴ Pikkusaari 1998, 130; Seppo 2003, 40–41; Jalovaara 2013, 101–102; Heikkilä & Heininen 2017.

³⁵ Soikkanen 1975, 439–443; Paavola 1984, 138; Salminen 2007, 211; Mäkinen 2008, 6; Jalovaara 2013, 101–102; Seppo 2003, 40–41; Heikkilä & Heininen 2017, 225.

³⁶ Soikkanen 1961, 295–311; Seppo 1977, 71–72; Pikkusaari 1998, 90–97, 143–144; Penkari 2009, 71–77; Jalovaara, 2013, 102.

³⁷ Heinonen 1977, 86–91; Jalovaara, 2013, 102.

Liitto otti toimintaansa vaikutteita Ruotsin Kristillisten Sosialidemokraattien Veljeys-liikkeestä. Muihin Pohjoismaihin kristilliset sosialidemokraattiset liitot oli perustettu 1920–1930-luvuilla. Suomen kristillisten sosialidemokraattien ja erityisesti Ruotsin kristillisten sosialidemokraattien välillä oli huomattavaa yhteistyötä ja ajatustenvaihtoa. Puoluetoiminnan jälkeen SKTL jatkoi SDP:stä erillään kulttuuri ja sivistysjärjestönä.³⁸

Suomalaista kansakuntaa, myös vasemmistopuolueita ja kirkkoa, yhdistäväksi ja eheyttäväksi vaiheeksi muodostui talvi- ja jatkosota. Sodassa suomalaiset taistelivat yhteisessä rintamassa yhteistä vihollista vastaan ja joutuivat unohtamaan vanhat erimielisyytensä. Kirkon sodassa esillä pitämät arvot: koti, uskonto ja isänmaa, saivat sota-aikana vastakaikua myös työväestön ja vasemmiston taholta. Kirkko halusi sodassa olla koko Suomen kansan kirkko ja se otti isoja askelia kohti työväenliikettä ja kansaa.³⁹ Kirkon ja sosialidemokraattien vuoropuhelua lisäsi kesällä 1940 perustettu Suomen Aseveljien Liitto, jonka yhteyteen perustettiin myös sotilaspuolelle Asevelipapit ry. Jalovaara osoittaa tutkimuksessaan, että Asevelijärjestöjen kautta useat tulevat kirkon johtajat lähentyivät sosialidemokraattien johtoon, erityisesti Väinö Tanneriin.⁴⁰

Sodan päätyttyä Suomi eli pelonsekaisessa ilmapiirissä. Ankarien rauhannehtojen ja sotakorvausten lisäksi Suomen tuli muuttaa politiikkansa neuvostoystävälliseksi. Suomen tuli sallia uudelleen sisällissodan jälkeen kiellettyjen äärivasemmistolaisten puolueiden toiminta.⁴¹ Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL) vaalivoitto kevään 1945 eduskuntavaaleissa aiheutti sekä kirkossa että SDP:ssä huolta. Eduskunnan puoluekartta muuttui voimakkaasti vasemmiston suuntaan. SDP ei ollut enää ainoa vasemmistopuolue ja se koki valta-asemansa haastettuna.⁴² Äärivasemmisto haastoi sodan jälkeen myös kirkon aseman. Vasemmiston mukaan kirkolle ja sen isänmaallissävyytteiselle sanomalle ei ollut enää tilaa suomalaisessa yhteiskunnassa. Kirkon ja SDP:n näkemykset lähentyivät SKDL:n ja muiden vasemmistoryhmien aiheuttaman kommunismin pelon vuoksi.⁴³

³⁸ Perttilä 1972, 10–30; Heino 1984, 10–15; Ahvenjärvi 1993, 10–30; Mäkinen 2008, 7; Koskelainen 2013, 12–13, 18.

³⁹ Jalovaara 2007, 35–36; 2013, 103; Heikkilä & Heininen 2017, 226–227.

⁴⁰ Jalovaara 2007, 37; Jalovaara 2013, 103.

⁴¹ Meinander 2014, 297–309.

⁴² Majander 2004, 66–72; Jalovaara 2013, 103.

⁴³ Jalovaara 2007, 37–38; 2013, 103.

SDP: n kansanedustajiksi nousi vuoden 1945 eduskuntavaaleissa useita Kristillisen Työväen Liiton jäseniä. Vuoden 1948 eduskuntavaaleissa SDP: n ehdokkaina oli ensimmäistä kertaa pappeja. Heitä oli ehdokkaana kaikkiaan viisi, joista yksi tuli valituksi kansanedustajaksi.⁴⁴ SDP: ssä kirkon ja valtion eron vaatiminen toistui säännöllisesti kirkon ja SDP: n lähentymisestä huolimatta. Tämä näkyy SDP: n edustaryhmän keskusteluissa ja puoluekokoukselle tehdyissä aloitteissa kirkon ja valtion erosta. Vuoden 1952 puoluekokouksessa SDP hyväksyi Forssan puolueohjelman tilalle uuden periaateohjelman. Vaatimukset suhteessa kirkkoon olivat kaventuneet huomattavasti ja uudessa periaateohjelmassa vaadittiin vain uskonnonvapauden turvaamista.⁴⁵ Suomessa siirryttiin vuonna 1956 Maalaisliiton Urho Kekkosen presidentti-aikaan. SDP oli presidentinvaaleissa tukenut K. A. Fagerholmia, mutta vastaehdokkaat nostivat Fagerholmin kirkkoon kuulumattomuuden ongelmaksi. SDP ajautui 1950 sisäisten erimielisyyksien takia hajaannukseen ja jakaantui kahtia. Puolueesta lähteneet perustivat oman puolueen, Työväen ja Pienviljelijöiden Sosialidemokraattisen Liiton (TPSL). Uusi puolue otti SDP: tä kriittisemmän kannan suhteessa kirkkoon. Siirryttäessä Kekkosen presidenttikauden kirkkopoliittiset kannanotot ja ehdotukset jäivät SDP: ssä selkeästi taka-alalle.⁴⁶

Ilmapiiri kirkkoa kohtaan muuttui 1960-luvulla kriittisemmäksi varsinkin nuorten vasemmistopoliitikkojen taholta. Monissa puheenvuoroissa vaadittiin kirkon etuoikeuksien poistamista sekä kirkon ja valtion eroa. SDP ei vaatinut vuoden 1963 kulttuuripoliittisessa ohjelmassaan kirkon ja valtion erottamista, mutta toivoi kirkon demokratisoitumista ja pappisvirran avaamista naisille. Kirkko koki yhteiskunnallisen ilmapiirin niin muutoshakuisena, että se asetti itse vuonna 1966 toimikunnan pohtimaan kirkon ja valtion välistä suhdetta. Kirkon sisällä tapahtui jakautumista uudistusmieliseen liberaaliin siipeen ja konservatiiviseen siipeen, jota edustivat erityisesti niin sanotut viidesläiset herätysliikkeet. SDP: n näkemys muuttui jälleen kriittisemmäksi vuoden 1969 puoluekokouksessa, jossa Ilkka Taipale käytti voimakkaan kannanoton kirkon ja valtion eron puolesta. Äänestyksessä enemmistö kannatti vaatimusta kirkon ja valtion erosta ja se kirjattiin SDP: n puolueohjelmaan. Kirkossa ja kirkollisissa lehdissä puolueen kannanotto herätti paljon huomiota ja pelkoa.⁴⁷

⁴⁴ Seppo 1999, 27–30; Jalovaara 2013, 103–104; Koskelainen 2013, 35–45.

⁴⁵ Jalovaara 2011, 44–68; Jalovaara 2013, 105.

⁴⁶ Lehtinen 2002, 238–240; Jalovaara 2013, 105–106.

⁴⁷ Jalovaara 2013, 106–107.

2.2. KOHTI KOIVISTON PRESIDENTTIAIKAA (1970–1987)

SDP: n Rafael Paasion hallitus asetti keväällä 1972 kirkon ja valtion edustajista koostuneen Kirkko ja valtio -komitean. Komiteassa oli vahva sosialidemokraattinen edustus.⁴⁸ SDP oli myös omalla tahollaan perustanut vuoden 1969 puoluekokouksessa työryhmän selvittämään, miten kirkon ja valtion ero voitiin konkreettisesti toteuttaa. SDP hyväksyi Tampereen vuoden 1972 puoluekokouksessa linjauksen, jossa se vaati, että valtion tuli puuttua mahdollisimman vähän kansalaisten uskonnonharjoitukseen ja kirkon toimintaan. SDP vaati, että kirkkolaki tuli irrottaa valtion lainsäädännöstä, kirkon verotusoikeus ja kirkoille maksettava yhteisövero tuli poistaa. Tuomiokapitulit tuli siirtää valtiolta kirkon vastuulle ja presidentin piispannimitysoikeus tuli poistaa.⁴⁹

SDP: n ja kirkon suhteessa voidaan nähdä lähentymistä jälleen 1970-luvun lopussa, vaikka kirkon ja valtion erottamista vaatineet kannanotot yhä jatkuivatkin. Kirkko ja valtio -komitea sai mietintönsä valmiiksi vuonna 1977, mutta se ehdotti mietinnössään van pieniä muutoksia.⁵⁰ SDP: n positiivisemmasta suhtautumisesta kirkkoon kertoo puheenjohtaja Kalevi Sorsan puhe Helsingissä Pohjoismaiden Kristillisten Sosialidemokraattien Liiton kokouksessa. Sorsa näki kristinuskon ja sosialidemokratian suhteen hyvänä ja koki niitä yhdistävät yhteiset arvot tärkeinä. 1970-luvun lopulla myös muilta sosialidemokraattisilta poliitikoilta tuli kirkkoa kohtaan myönteisempiä kannanottoja.⁵¹

Kirkon ja SDP: n suhteiden lähentymistä edesauttoi vuodesta 1978 arkkipiispana toimineen Mikko Juvan yhteistyötä tukeva ote. Juva jatkoi arkkipiispa Martti Simojoen pyrkimystä kirkon muuttamisesta todelliseksi koko kansan kirkoksi. Toisaalta myös SDP: n puoluejohto oli aikaisempaa kirkko- ja kristinuskomyönteisempi. Vaikka puheenjohtaja Kalevi Sorsa ei kuulunutkaan kirkkoon, hän kuvasi puheissaan kirkon tehtävää ja kristinuskoa myönteiseen sävyyn. Myös SDP: n vaatimukset kirkon ja valtion erottamisesta olivat rauhoittuneet kahta poikkeusta lukuun ottamatta. Vuoden 1984 puoluekokouksessa Erkki Tuomioja ja vuoden

⁴⁸ Honka-Hallila 2003, 72; Rentola 2005, 101–105; Mäkinen 2008, 11–12; Jalovaara 2011, 232–233; Jalovaara 2013, 107.

⁴⁹ Seppo 2003, 50–51; Mäkinen 2008, 17–20; Jalovaara 2011, 232–233; Jalovaara 2013, 107.

⁵⁰ Seppo 2003, 50–51; Jalovaara 2013, 107; Björkstrand 2016, 257.

⁵¹ Mäkinen 2008, 17; Jalovaara 2011, 232–233; Jalovaara 2013, 107.

1986 puoluekokouksessa Tuula Haatainen ehdottivat kirkon ja valtion eroa. Puoluekokoukset eivät kuitenkaan tehneet asiasta julkilausumia.⁵²

Sosialidemokraattinen pääministeri Mauno Koivisto otti syksyllä 1979 kantaa kirkon ja valtion suhteeseen Teologian Ylioppilaiden Tiedekuntayhdistyksen Kyyhkynen-lehden haastattelussa. Koivisto näki kirkolla olevan tärkeän tehtävän yhteiskunnassa, ihmisten ajatteluun ja toimintaan vaikuttavana tekijänä. Koiviston mielestä kirkko ei kuitenkaan ollut yhteiskunnallinen toimija ja siksi kirkon ja valtion yhteyttä tuli kaventaa. Koivisto antoi kirkolle kiitosta, mutta samalla myös ajattelemisen aihetta.⁵³ Pääministeri Koivisto siirtyi syksyllä 1981 virkaatekeväksi presidentiksi sairastuneen presidentti Kekkonen tilalle. Suomessa käytiin keväällä 1982 presidentinvaalit. Uskonnosta muodostui käydyissä vaaleissa huomattava kysymys. Sosialidemokraattien presidenttiehdokas Koivistoa kuvattiin ateistiksi erityisesti Keskustapuolueen propagandassa. Oulussa oli levinnyt huhu, jonka mukaan ateistinen presidentti erottaisi kirkon valtiosta ja kieltäisi kokonaan seurakuntatoiminnan. SDP:n vaalitöimistöön oli jopa soitettu useamman kerran ja kysytty, oliko Koivisto ateisti vai uskovainen.⁵⁴ Koivisto piti itse häneen liitettyjä huhuja ja ennakkoluuloja hämmentävänä, koska hänen lapsuudenkotinsa oli ollut voimakkaan uskonnollinen ja hän oli siellä omaksunut uskonnollisen vakaumuksen. Lisäksi hän oli osallistunut nuoruudessaan Nuorten Miesten Kristillisen Yhdistyksen (NMKY) toimintaan ja oli luterilaisen kirkon jäsen.⁵⁵ Koiviston astuttua virkaansa kirkollinenkin lehdistö alkoi suhtautua häneen lopulta maltillisesti.⁵⁶

Suomen ensimmäistä vasemmistolaista presidenttiä ja hänen toimintaansa seurattiin tarkkaan. Koivisto otti kantaa kirkon ja valtion suhteeseen heti virkakautensa alussa arkkipiispa Mikko Juvan yllättävän eronpyynnön ja uuden arkkipiispan sekä Helsingin piispan nimittämisen yhteydessä. Kirkolliselle Kotimaa-lehdelle piispannimitystensä jälkeen toukokuussa 1982 antamassaan haastattelussa Koivisto ilmaisi halustaan luopua piispannimityksistä. Koivisto oli nimittänyt piispat kirkon ehdotuksen mukaisesti, arkkipiispaksi John Vikströmin ensimmäiseltä ehdokassijalta ja Helsingin piispaksi Samuel Lehtosen ensimmäiseltä ehdokassijalta. Koivisto halusi valtion luopuvan kirkkoa koskevasta päätöksenteostaan.

⁵² Mäkinen 2008, 75–76; Jalovaara 2013, 108.

⁵³ Kyyhkynen 7/1979 Tasavallan pääministerin haastattelu; Haapakoski 2002, 16–17.

⁵⁴ Haapakoski 2002, 19; Björkstrand 2016, 197–198.

⁵⁵ Koivisto 1994, 39–42; Haapakoski 2002, 19; Björkstrand 2016, 197–198.

⁵⁶ Haapakoski 2002, 23.

Sosialidemokraattiset lehdet tukivat Koiviston näkemyksiä. Piispanvihkimyksissä Koivisto osallistui vihkimysmessuun, mutta ei lankaan messun jälkeisiin juhliin. Tässä hän erosi selkeästi edeltäjistään. Juhlista pois jättäytymisen oli presidentiltä selkeä kannanotto.⁵⁷

Koivisto toi näkemyksiään useita kertoja julki kirkollisille lehdille antamissaan haastatteluissa. Perusidea oli niissä aina sama. Haastatteluissa Koivisto antoi kirkolle ja sen tekemälle työlle kiitosta, mutta toivoi kirkon keskittyvän vain omaan työhönsä ja samalla valtion keskittyvän omaansa. Koiviston haastattelujen jälkeen seurasi aina voimakas lehtikirjoittelu ja arkkipiispa Vikström joutui lopulta aina rauhoittelemaan tilannetta. Arkkipiispa otti kantaa keskusteluihin todeten kirkon ja valtion sekä kirkon ja presidentin välisten suhteiden olevan kunnossa.⁵⁸

Eduskunta käsitteli syksyllä 1983 kirkollisasioista vastaavan opetusministeri Gustaf Björkstrandin esitystä väestökirjanpidon siirtämisestä valtiolle. Samana vuonna järjestettiin Ihmisen osa – Kirkko ja työväenliike ihmisen asialla-seminaari Voionmaan opistolla. Seminaarin keskusteluissa arkkipiispa John Vikström, SDP:n puheenjohtaja Kalevi Sorsa sekä SKDL:n puheenjohtaja Kalevi Kivistö käsittelivät kirkon ja työväenliikkeen suhteita myötämielisesti ja hyvässä hengessä. Lehdet huomioivat seminaarin laajasti.⁵⁹ Valtaosa poliittisista puolueista hyväksyi puolueidensa kirkkopoliittiset ohjelmat 1980-luvun alussa. Porvaripuolueet Keskusta, Kokoomus ja Ruotsalainen kansanpuolue (RKP) suhtautuivat myönteisesti kirkon ja valtion olemassa olevaan suhteeseen ja ne toivoivat valtion korvaavan kirkolle sen yhteiskunnallisesta työstä aiheutuvat kustannukset. Keskustan kirkkopoliittinen ohjelma tähdensi kristinuskon ja kirkon merkitystä Suomessa. Kokoomus suhtautui myönteisesti kirkkoon. Vasemmistupuolueiden kirkkopoliittiset ohjelmat asettivat tavoitteekseen uskonnonvapauden takaamisen sekä kirkon ja valtion suhteiden muuttamisen. SDP ei laatinut erillistä kirkkopoliittista ohjelmaa 1980-luvulla.⁶⁰

Kirkon ja valtion suhteesta käytiin laajaa yhteiskunnallista keskustelua vuodesta 1984 alkaen niin sanottujen arkipyhien siirtäminen yhteydessä. Kirkko oli vaatinut arkipyhien palauttamista alkuperäisille kirkollisille paikoilleen kalenterissa, mutta työmarkkinajärjestöt

⁵⁷ Haapakoski 2002, 25–29.

⁵⁸ Haapakoski 2002, 25–90.

⁵⁹ Mäkinen 2008, 52–53.

⁶⁰ Rantanen 2002, 52–57.

vastustivat siirtoa. Arkipyhien siirto eteni eduskunnassa, vaikka päätöksenteko oli ollut hidasta ja paljon keskustelua herättävää. Merkittävässä roolissa arkipyhälain muuttamisessa oli opetusministeri Gustaf Björkstrand, joka profiloitui kirkon puolustajaksi. Aihetta puitiin lehdissä paljon ja opetusministeri Björkstrand sai siellä moitteita. Sosialidemokraatti-lehti totesi Björkstrandin lähteneen arkipyhäasiassa soitellen sotaan.⁶¹ Eduskunnan hyväksymä arkipyhiensiirtolaki eteni lopulta presidentti Koiviston hyväksyttäväksi. Presidentti hyväksyi lain, mutta määräsi sen astuvaksi voimaan vasta vuosien kuluttua päätöksestä, alkuvuodesta 1992. Tämä tyrmistytti kirkon edustajat, kirkolliset lehdet ja samalla osan oikeusoppineista. Koivistoa syytettiin presidentin valtaoikeuksien ylittämisestä ja hänet nähtiin kirkon vihollisena. Koivisto koki väärytenä sen, että kirkko saattoi vaikuttaa kalenterin ja kirkkolain kautta työmarkkinoiden toimintaan ja kansallisiin vapaa- ja juhlapäiviin. Koivisto harmitteli erityisesti sitä, että asiasta päätettiin eduskunnan kautta kirkkolaissa. Arkipyhädraama jatkui pitkään sekä maallisessa että kirkollisessa lehdistössä. SDP puolusti presidentin oikeutta päätökseensä. Draama sai Koiviston jatkamaan kirkon arvostelemista maaliskuussa 1985 Kansan Raamattuseuran Sana-lehden haastattelussa. Koivisto jyrähti, ettei valtion tullut puuttua kirkon sisäisiin asioihin eikä kirkon valtion asioihin. Presidentti ilmaisi jälleen halunsa luopua presidentin piispan nimitysoikeudesta.⁶²

Kirkossa ja suomalaisessa yhteiskunnassa 1970-luvulta käyty keskustelu pappisviran avaamisesta naisille huipentui vuonna 1986. Monet puolueet, myös SDP, ottivat julkisesti kantaa naispappeuden puolesta. SDP osallistui keskusteluun puoluejohtoa myöten. Puolue oli vaatinut naispappeutta jo edellisellä vuosikymmenellä. Kirkolliskokous ja eduskunta hyväksyivät vuonna 1986 pappisviran avaamisen naisille mahdollistaneen kirkkolainmuutoksen. Naisten tie papiksi oli ollut Suomessa pitkä. Ensimmäinen naisopiskelija aloitti opinnot Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa vuonna 1902. Ensimmäisen kerran naisten vihkimistä papiksi pohdittiin vuoden 1953 kirkolliskokouksessa, ja kirkolliskokous alkoi käsitellä asiaa perusteellisemmin vuodesta 1968 alkaen. Kysymys oli vaikea ja sitä käsiteltiin pitkään ja perusteellisesti. Naispappeutta puolustettiin ja vastustettiin raamatullisin argumentein ja kirkon pitkällä traditiolla virkakäsityksestä. Suurin vastustus tuli kirkon herätysliikkeiden taholta.⁶³

⁶¹ Haapakoski 2002, 39–51; Björkstrand 2016, 259–267.

⁶² Kauppinen 1997, 17–19; Malkavaara 2000, 239; Haapakoski 2002, 26–27, 39–51; Jalovaara 2014, 39–41; Björkstrand 2016, 259–270; Jalovaara 2018, 180–181.

⁶³ Kehrävuori 1992, 5–88; Malkavaara 2000, 252–253; Närhi 2006, 7–8, 27–69

Presidentti Koivisto ja arkkipiispa Vikström joutuivat törmäyskurssille valtion harjoittaman pakolaispolitiikan vuoksi. Arkkipiispa arvosteli vuonna 1986 kirkon Namibia-päivän tilaisuudessa valtion harjoittamaa pakolaispolitiikkaa moraalittomaksi, koska valtio suhtautui liian myötämielisesti rotusortoa harjoittavaa Etelä-Afrikkaa kohtaan. Arkkipiispa totesi Suomen valtion toiminnan olleen tekopyhää. Arkkipiispan kommentti osui suoraan Suomen ulkopolitiikkaa johtavaan presidenttiin ja ulkoministeri Paavo Väyrynen kutsuikin Vikströmin puhutteluun ulkoasiainministeriöön. Kirkko sai lehdistössä tukea kannanotolleen, mutta samalla myös paljon arvostelua. Suomen sosialidemokraatti -lehti syytti kirkkoa sekaantumisesta asiaan, joka ei sille kuulunut. Presidentti osallistui keskusteluun antamalla jälleen haastattelun Kotimaa-lehdelle. Koivisto totesi kirkon ja valtion yhteyden olevan ”jäännös menneiltä vuosisadoilta” ja toivoi valtion päätävävä vähenevän. Samalla hän jälleen kehotti kirkkoa huolehtimaan vain omista asioistaan.⁶⁴

⁶⁴ Haapakoski 2002, 54–60; Björkstrand 2016, 385–388.

3. KIRKKO JA USKONTO SDP:N PUOLUEORGANISAATIOSSA 1988–1994

3.1. KIRKKO JA POLIITTINEN KENTTÄ KOIVISTON TOISELLA PRESIDENTTIKAUDELLE

Koiviston toisella presidenttikaudella Suomi seurasi Berliinin muurin murtumisesta liikkeelle lähtenytä kommunismin romahtamista, Neuvostoliiton hajoamista ja Baltian maiden vapautumista. Neuvostoliiton kanssa solmittu YYA- sopimus ei enää sitonut Suomea ja Suomi suuntautui nopeasti länteen ja kohti Eurooppaa.⁶⁵ Suomi ajautui 1990-luvulle tultaessa yhteen itsenäisyytensä ajan syvimmistä talouskriiseistä. Neuvostoliiton romahtamisen seurauksena myös Suomen ja Neuvostoliiton välinen kauppa oli romahtanut. Suomessa elettiin 1980–1990-lukujen taitteessa kulutusjuhlaa. Ihmiset kuluttivat holtittomasti ja pankit myönsivät lainoja ilman harkintaa. Kehitys heijastui koko Suomen pankkisektoriin, yritystoimintaan ja lopulta valtiontalouteen. Kulutusjuhlista seurasi jättityöttömyys ja valtava taloudellinen haaste yhteiskunnalle. Presidentti Koivisto pyrki ottamaan talousosaamisensa avulla kantaa keskusteluun talouskriisin syventyessä, mutta ei kuitenkaan löytänyt selkeää syytä tilanteeseen, eikä toisaalta osannut neuvoa poispääsyäkään. Arkkipiispa John Vikström tuomitsi Suomessa pankkien harjoittaman kasinotalouden, eikä hyväksynyt osakkeilla keinotekoa ja heikompiensaisten hyväksikäyttöä.⁶⁶ Suomalaisessa yhteiskunnassa lähti 1990-luvun alussa liikkeelle myös yhtenäiskulttuurin murentumiskehitys. Tässä kehityksessä tietotekniikalla, internetillä sekä vapautuneella tiedonvälityksellä ja ihmisten liikkuvuudella oli suuri vaikutus. Suomi asemoitui koulutuksen mallimaana. Suomen ovet avautuivat länteen ja kansainvälistymiseen.⁶⁷

Suomessa hallitusvaltaa käytti vuonna 1987 nimitetty Kokoomuksen ja SDP: n muodostama sinipunahallitus, pääministerinä Kokoomuksen Harri Holkeri ja ulkoministerinä SDP: n puheenjohtaja Kalevi Sorsa. Sorsa luopui SDP: n puheenjohtajuudesta ja ulkoministeriksi

⁶⁵ Iivari 2007, 242–262; Meinander 2012, 463–488; Meinander 2014, 289–297; Seppinen 2015, 382–400; Hallberg & Martikainen 2017, 115–120.

⁶⁶ Suomen Kuvalehti 8.9.1989 Arkkipiispa pankkien moraalista; SELK 1993, 13; Soikkanen 2001, 625; Haapakoski 2002, 62; Nevakivi 2009, 324–332; Meinander 2012, 486–500; Meinander 2014, 297–304; Seppinen 2015, 376–381; Heikkinen 2019, 50–54; Kuusterä 2019, 69–82; Ojala & Fellman & Hannikainen & Laine 2019, 10–14; Paavonen 2019, 104–113.

⁶⁷ Meinander 2014, 297–309; Kokkinen 2019, 227–245.

vaihtui helmikuussa 1989 SDP: n uusi puheenjohtaja Pertti Paasio. Sorsa toimi vaalikauden loppuajan eduskunnan puhemiehenä. Kevään 1991 ”veret seisauttavat” eduskuntavaalit palauttivat Keskustan pitkän tauon jälkeen pääministeripuolueeksi ja vaalitappion kärsinyt SDP jättäytyi oppositioon. SDP vaihtoi marraskuun 1991 ylimääräisessä puoluekokouksessa uudeksi puheenjohtajakseen STS-pankin pääjohtaja Ulf Sundqvistin. SDP pyrki Ahon pääministerikaudella toimimaan parlamentarismiin vahvistamiseksi ajamalla presidentin valtaoikeuksien kaventamista ja uuden perustuslain valmistelua.⁶⁸

Esko Ahon porvarihallitus joutui tekemään vaikeita päätöksiä Suomen talouden elvyttämiseksi koko yhteiskuntaa rajusti koetelleesta lamasta. Hallitus aloitti jäsenyysneuvottelut Euroopan Unionin kanssa, eduskunnan keskusteltua ensin perusteellisesti ja värikkäästi asiasta. Sosialidemokraatit ja presidentti Koivisto kannattivat vahvasti Euroopan Unioniin liittymistä. SDP: n puheenjohtaja Ulf Sundqvist luopui puheenjohtajuudestaan keväällä 1993 ja puolue valitsi uudeksi puheenjohtajakseen presidentti Koiviston poliittisena sihteerinä toimineen Paavo Lipposen.⁶⁹

Ilmapiiri suomalaisessa yhteiskunnassa oli muuttunut 1980-luvun lopulla uskonnoille ja kirkkoille myönteisemmäksi. Vasemmistoradikalismien vuodet olivat takanapäin ja kirkko pyrki lähentymään ja korjaamaan välejänsä myös työväenliikkeeseen. Kirkko pyrki antamaan itseltään modernin kuvan toteuttamalla useita uudistuksia. Kirkko oli hyväksynyt naispappisuuden, uudisti virsikirjan, julkaisi uuden raamatunkäännöksen, aloitti jumalanpalvelusuudistuksen sekä pyrki uudistamaan hallintoaan. Kirkko oli laman keskellä kuitenkin samanlaisissa ongelmissa suomalaisen yhteiskunnan kanssa. Lama kiihdytti kirkosta eronneiden määrää ja kirkon talous notkahti laman seurauksena. Samalla kirkon merkitys yhteiskunnassa kuitenkin kasvoi arvokeskustelijana ja kirkon tekemän diakoniatyön kautta. Laman syventyessä Suomessa pohdittiin laajalti sekä yhteiskunnan että kirkon vastuuta työttömistä, syrjäytyneistä ja heikommassa asemassa olevista ihmisistä. Samalla keskustelussa kannettiin huolta suomalaisen hyvinvointivaltion tulevaisuudesta.⁷⁰

⁶⁸ Iivari 2007, 236–241, 252–253; Paloheimo 2007, 261–268; Nevakivi 2009, 333–338; Meinander 2012, 469; Meinander 2014, 289–297; Hallberg & Martikainen 2017, 112–113.

⁶⁹ Iivari 2007, 236–264; Paloheimo 2007, 261–268; Nevakivi 2009, 333–338; Meinander 2012, 469; Meinander 2014, 289–297; Hallberg & Martikainen 2017, 112–113.

⁷⁰ SELK 1997, 30–31; Helander 1999, 66; Rantanen 2002, 66–68; Jalovaara 2018, 203.

3.2. PUOLUEJOHTO, KIRKKO JA USKONTO

Tutkimukseni ajankohtana kirkkoon ja uskontoon liittyvät kysymykset olivat SDP: ssä selkeästi enemmän taka-alalla kuin aikaisempina vuosikymmeninä. SDP: n vaatimukset kirkon ja valtion erosta olivat rauhoittuneet myös merkittävästi. SDP: n puoluejohdolla ja puoluekokouksella ei ollut ollut kirkon ja valtion suhteiden muuttamisesta selkeää linjaa, eikä yhteistä mielipidettä. Puolue tuntui olevan melko tyytyväinen olemassa oleviin oloihin. Kirkko ja uskonto eivät olleet SDP: n puolueorganisaation ja sen puolue-elimien käsittelyssä vuosina 1988–1994 käytännössä juuri lainkaan. Vuodet olivat hiljaiseloa kirkollisten kysymysten suhteen. Puolueen eduskuntaryhmä ei pöytäkirjojen ja kansanedustaja Raimo Vuoriston mukaan keskustellut vuosina 1988–1994 juuri lainkaan kirkkoon ja uskontoon liittyvistä kysymyksistä. Eduskuntaryhmään tuli tutkittavana aikana kaksikymmentä tiedonantoa liittyen uskonnollisiin järjestöihin, uskonnonopetukseen ja kirkkoon. Pöytäkirjojen mukaan nämä merkittiin vain tiedoksi, eivätkä ne aiheuttaneet jatkotoimenpiteitä.⁷¹ Uskonto ja kirkko eivät olleet keskustelunaiheita myöskään SDP: n puoluejohdon puolue-toimikunnassa. Puolue-toimikunnan keskustelupöytäkirjojen ja kansanedustaja Raimo Vuoriston mukaan kirkkoon ja uskontoon liittyvää keskustelua ei käyty puolue-toimikunnassa käytännössä juuri lainkaan vuosina 1988–1994.⁷²

Kirkkoon ja uskontoon liittyvät kysymykset eivät nousseet juurikaan esille SDP: n puoluekokouksissa. Tutkimukseni ajanjaksona puolue piti kaksi puoluekokousta, vuonna 1990 Lappeenrannassa ja vuonna 1993 Helsingissä sekä ylimääräisen puoluekokouksen vuonna 1991 Helsingissä. Vuoden 1990 Lappeenrannan puoluekokoukselle oli jätetty kolme aloitetta

⁷¹ TA 329.5 CA66 Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän pöytäkirjat vuodelta 1988; TA 329.5 CA69 Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän pöytäkirjat vuodelta 1989; TA 329.5 CA72 SDP: n eduskuntaryhmän toimikunnan pöytäkirjat 1990; TA 329.5 CA75 SDP: n eduskuntaryhmän toimikunnan/työvaliokunnan pöytäkirjat 1991; TA 329.5 CA78 SDP: n eduskuntaryhmän toimikunnan/työvaliokunnan pöytäkirjat 1992; TA 329.5 CA82 SDP: n eduskuntaryhmän työvaliokunnan pöytäkirjat 1993; TA 329.5 CA83 SDP: n eduskuntaryhmän työvaliokunnan pöytäkirjat 1994; TA Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän toimintakertomus vuoden 1988 valtiopäiviltä; TA Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän toimintakertomus vuoden 1989 valtiopäiviltä; Raimo Vuoriston haastattelu 9.5.2019; Siitonen 2018, 58.

⁷² TA 329.5 CA125 Puolue-toimikunnan keskustelumuistiot 1988; TA 329.5 CA131 Puolue-toimikunnan keskustelumuistiot 1989; TA 329.5 CA137 Puolue-toimikunnan keskustelumuistiot 1990; TA 329.5 CA143 Puolue-toimikunnan keskustelumuistiot 1991; TA 329.5 CA149 Puolue-toimikunnan keskustelumuistiot 1992; TA 329.5 CA153 Puolue-toimikunnan keskustelumuistiot 1993; TA 329.5 CA157 Puolue-toimikunnan keskustelumuistiot 1994; Raimo Vuoriston haastattelu 9.5.2019.

kirkon ja valtion erottamisesta ja kolme aloitetta uskonnonopetuksen poistamiseksi kouluista. Kirkkoa ja valtiota koskevissa aloitteissa puoluetta moitittiin siitä, ettei se ollut tehnyt mitään kirkon ja valtion erottamiseksi. Nämä kolme aloitetta käsiteltiin puoluekokouksessa yhtenä kokonaisuutena. Aiheesta käytiin lyhyt keskustelu ja puoluekokous hyväksyi äänestyksessä puoluetoimikunnan muotoileman kannan, jossa määriteltiin SDP: n vain puolustavan uskonnonvapautta ja ajavan valtion mahdollisimman suurta sitoutumattomuutta kirkkoihin ja uskontoihin. Uskonnonopetukseen liittyneet aloitteet kirjattiin vain ylös.⁷³

SDP kokoontui seuraavaan puoluekokoukseen poikkeuksellisesti jo vuoden 1991 syksyllä uuden puheenjohtajan valitsemiseksi. Puoluekokoukselle ei ollut jätetty lainkaan kirkon ja valtion suhteeseen ja uskonnonopetukseen liittyviä aloitteita, mutta asia nousi puoluekokouksessa kuitenkin esille puheenjohtajavaalia edeltäneessä paneelissa. Puheenjohtajaehdokkaista kirkon ja valtion eroa kannattivat Erkki Tuomioja, Matti Louekoski ja Tarja Halonen. Kysymykseen varovaisemmin suhtautuivat Liisa Jaakonsaari ja Jouko Skinnari. Puheenjohtajaksi valittu Ulf Sundqvist oli valmis kirkon ja valtion eroon, mutta ei halunnut lähteä ajamaan sitä yksin. Hänen mielestään aiheesta tuli käydä SDP: ssä perusteellinen keskustelu. Raimo Vuoristo koki puheenjohtaja Sundqvistin tuoneen jo opetusministeriaikanaan esille ajatuksia kirkon ja valtion erosta.⁷⁴ Puheenjohtaja Sundqvistin kausi jäi kuitenkin lyhyeksi, eikä kirkon ja valtion suhdetta hänen aikanaan ryhdytty puolueessa selvittämään. Vuoden 1993 puoluekokouksessa ei käsitelty lainkaan kirkkoon ja uskonnonopetuksen liittyviä kysymyksiä. Puoluekokouksessa oli kirkkosuhdetta tärkeämpinä asioina puolueen uuden puheenjohtajan Paavo Lipposeen valinta ja SDP: n presidenttiehdokkaan valinta vuoden 1994 presidentinvaaleihin.⁷⁵

Vaalikausilla 1987–1991 ja 1991–1995 SDP: ssä oli kaksi pappiskansanedustajaa, raumalainen pastori Raimo Vuoristo (vuodet 1987–1995) ja rovaniemeläinen metsänhoitaja, pastori, settlementtiliikkeen Rovalan työkeskuksen johtaja Aimo Ajo (vuodet 1972–1991). SDP: n

⁷³ TA 329.5. SDP Puoluekokouspöytäkirja 1990; TA 329.5. SDP Puoluekokouspöytäkirja 1991; TA 329.5. Puoluekokouspöytäkirja 1993; Raimo Vuoriston haastattelu 9.5.2019; Jalovaara 2014, 108–109.

⁷⁴ TA 329.5. SDP Puoluekokouspöytäkirja 1991; TA 329.5. SDP Puoluekokouspöytäkirja 1993; Raimo Vuoriston haastattelu 9.5.2019; Jalovaara 2014, 28–29.

⁷⁵ Jalovaara 2014, 28–29.

kansanedustajia ei ollut muista kirkon työntekijäryhmistä.⁷⁶ Pappeja SDP: n kansanedustajina oli ennen vuotta 1987 ollut yhteensä kuusi. Vuoden 1958 eduskuntavaaleissa oli eduskuntaan valittu kolme ja vuoden 1962 vaaleissa kaksi sosialidemokraattista pappia. Veljeysliikkeen maallikkojäseniä oli ollut SDP: n kansanedustajana ennen vuotta 1988 toistakymmentä. Tutkimukseni aikana Veljeysliikkeen jäsenistä kansanedustajina olivat Raimo Vuoristo, hämeenlinnalainen Lea Savolainen (vuodet 1979–1995), liikkeen entinen pitkäaikainen puheenjohtaja Sakari Knuuttila (vuodet 1966–1990) ja liikkeen puheenjohtaja (vuodesta 1993) kunnallisneuvos Marja-Liisa Tykkyläinen (vuodet 1983–2003). Kirkolliskokousedustajana toimi tutkimukseni ajankohtana kaksi SDP: n kansanedustajaa: Sakari Knuuttila ja Lea Savolainen.⁷⁷

Vuoden 1991 eduskuntavaaleissa SDP: llä oli kuusi pappia kansanedustajaehdokkaana. Eduskunnassa istuvista pappiskansanedustajista jatkokautta hakivat Raimo Vuoristo ja Aimo Ajo. Ehdokkaina olivat myös opiskelijapastori Jukka Leino Tampereelta, Säämingin kirkkoherra Reino Juvonen, Kuopion hiippakunnan hiippakuntasihteeri Jorma Kukkonen Kuopiosta, rehtori Heikki Seppälä Oulusta sekä Vuolijoen kirkkoherra Markku Simula. SDP: n kansanedustajaehdokkaina oli myös useita kirkolliskokousedustajia ja seurakuntien luottamushenkilöitä. Suomen Kristillisellä Liitolla (Kristilliset) kansanedustajaehdokkaana pappeja oli kuusi, Keskustapuolueella kuusi, Suomen Maaseudun Puolueella (SMP) neljä, Ruotsalaisella kansanpuolueella (RKP) kolme ja Kokoomuksella kaksi pappia. Vihreiden ja Vasemmistoliiton ehdokkaana oli kummassakin yksi pappi. Vaaleissa eduskuntaan valittiin yhteensä kuusi pappia. SDP: n kansanedustajaksi tuli valituksi ainoastaan Raimo Vuoristo, pitkäaikaisen kansanedustaja Aimo Ajon pudottua eduskunnasta. Valituista kahdestasadasta kansanedustajasta viidesosa ei ollut luterilaisen kirkon jäseniä.⁷⁸

Raimo Vuoristo koki kansanedustajana itsensä ensisijaisesti pappina eduskunnassa ja hän halusi kansanedustajana toimia yli puoluerajojen. Eduskunnassa oli Vuoriston mielestä

⁷⁶ Raimo Vuoriston haastattelu 9.5.2019; <https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/default.aspx> (Luettu 17.4.2019); Ikävalko 1987, 32–51.; Suomen eduskunta valittu, 1991, 21–147.

⁷⁷ Suomen eduskunta valittu, 1991, 21–147; Ikävalko 1987, 32–51; Honka-Hallila 2003, 67–68.

⁷⁸ Kotimaa 19.3.1991 Keskustan vaalivoitto seuraus hallituspolitiikasta; Kotimaa 19.3.1991 Kaksi kirkolliskokousedustajaa ja joukko kirkkovaltuutettuja pääsi eduskuntaan; Kotimaa 26.5.1991 Viidennes kansanedustajista ei kuulu luterilaiseen kirkkoon; Paloheimo 2007, 267–268.

selkeä tarve papeille vierellä kulkijoina sekä kristillisen uskon ja arvojen esillä pitäjinä. Vuoristo oli kansanedustajakautenaan 1987–1995 SDP:n seurakunta-asiainjaoston jäsen. Kansanedustajakaudellaan hän käytti täysistunnoissa puheenvuoroja lähinnä talouspoliittisissa kysymyksissä. Vuonna 1987 hän käytti puheenvuoron naispappeuskeskustelussa ja vuonna 1989 elämäkatsomustiedon opetuksesta. Vuoristo ei käyttänyt muita kirkkoon ja uskontoon liittyviä puheenvuoroja. Vuoristo oli puolustusasianvaliokunnan, liikennevaliokunnan, perustuslakivaliokunnan ja lakivaliokunnan jäsen. Hän näki sosialidemokraattisen puolueen olleen kansanedustaja-aikanaan hyvin myötämielinen kirkolle, eikä hän ei kokenut SDP:ssä lainkaan kirkko- ja uskontovihamielisyyttä. SDP:n kansanedustajat arvostivat hänen mukaansa kirkkoa sen tekemän yhteiskunnallisen työn vuoksi. Kirkon yhteydet työväestön asiaa ajaneeseen setlementtiliikkeeseen olivat Vuoriston mukaan tärkeitä monille SDP:n kansanedustajille.⁷⁹

SDP ei ottanut tutkittavana ajanjaksona puolueorganisaation tasolla kantaa kirkkoon ja uskontoon liittyviin kysymyksiin. Tämä johtuu pitkälti siitä, että yhteiskunnallinen tilanne oli muuttunut kirkolle myönteisemmäksi ja toisaalta myös siitä, että kirkko oli lähentynyt sosialidemokraatteja. Kirkko oli myös itse lähtenyt ajamaan Kirkko ja valtio -komitean ja kirkkolain uudistuspyrkimysten kautta itsenäisempää roolia suhteessa valtioon. SDP tuntui myös lähentyvän kirkkoa. SDP vaikutti olevan myötämielinen seurakuntatyöstä kansanedustajaksi siirtyneille papeille ja heidän edustamilleen arvoille.

3.3. SEURAKUNTA-ASIAIN JAOSTO

SDP perusti vuonna 1978, muiden puolueiden mallia seuraten, kirkollisista asioista vastaavan toimikunnan, seurakunta-asiain toimikunnan. Vuonna 1984 sen nimi vaihtui kirkollisasiain toimikunnaksi ja vuonna 1990 seurakunta-asiain jaostoksi. SDP määritteli seurakunta-asiain toimikunnan tehtäväksi valmistella kirkkoon, uskontoon ja yhteiskuntaan liittyviä asioita puoluejohdolle sekä pitää tarvittavaa yhteyttä eri tahoihin kirkoissa. Seurakunta-asiain toimikunnan tehtävänä oli myös vastata kirkollisissa vaaleissa SDP:n vaaliohjelmasta, linjasta

⁷⁹ Raimo Vuoriston haastattelu 9.5.2019; <https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/296.aspx> (Luettu 15.5.2019)

ja mainonnasta sekä tukea sosialidemokraattisia seurakuntien työntekijöitä ja luottamushenkilöitä. Puoluetoimikunta määritteli kirkollisasiain toimikunnan tehtäväksi myös kirkollisten piirien saamisen myötämielisiksi sosialidemokraattisille ajatuksille.⁸⁰

SDP: n kirkollisasiain toimikunnan puheenjohtajaksi valittiin vuonna 1988 SDP: n ja kirkon hallintosuhteita selvittäneen komitean sihteeri, Kirkko ja kaupunki -lehden päätoimittaja Juhani Simojoki. Kirkollisasiain toimikuntaan kuuluivat vuonna 1988 myös heinolalainen Olli Bergman, tamperelainen Kirkon tutkimuskeskuksen johtaja, pastori Harri Heino, lapinlahtelainen kansanedustaja Jorma Kukkonen, helsinkiläinen Marjatta Saari-Musakka, espoolainen Vesihallituksen johtaja, Veljeys-liikkeen puheenjohtaja Runo Savisaari, kansanedustaja Lea Savolainen, pietarsaarelainen Erik Sjöberg, pappiskansanedustajat Raimo Vuoristo ja Aimo Ajo sekä kansanedustaja Arja Pitkänen (sihteeri).⁸¹

Kirkollisasiain toimikunta ei näytä pöytäkirjojen mukaan kokoontuneen kovinkaan säännöllisesti. Myös kansanedustaja Raimo Vuoristo muistaa toimikunnan kokoontumisten ja toiminnan olleen vähäistä. Kirkollisasiain toimikunta keskusteli maaliskuussa 1988 sosialidemokraattien menestyksestä kirkolliskokouksen maallikkojäsenten vaalissa. Kirkolliskokoukseen oli tuolloin valittu yhteensä kuusi sosialidemokraattista maallikkojäsentä Turun, Tampereen, Lapuan, Kuopion ja Mikkelin hiippakunnista. Tilanteessa oli toimikunnan mukaan ongelmallista se, että suurin osa näistä kuudesta kirkolliskokoukseen valitusta oli samalla kirkon työntekijöitä. Toimikunta päätti kokouksessaan, että SDP osallistui kesäkuussa Tampereen lähetysjuhliin puhujanaan Kalevi Sorsa.⁸² Kirkollisasiain toimikunta järjesti Voionmaan opiston ja SDP: n Pohjois-Hämeen piirin kanssa elokuussa 1988 kaksipäiväisen kesäseminaarin seurakuntien luottamushenkilöinä toimiville sosialidemokraateille. Järjestelyistä vastasi Kirkon tutkimuskeskuksen johtaja Harri Heino.⁸³

⁸⁰ TA 329.5 HCU2 SDP Kirkollisasiain toimikunnan pöytäkirja 13.4.1988.

⁸¹ TA 329.5 HCU2 SDP Kirkollisasiain toimikunnan pöytäkirja 13.4.1988; Mäkinen 2008, 17–27.

⁸² TA 329.5 HCU2 SDP Kirkollisasiain toimikunnan pöytäkirjat; TA 329.5 HCU2 SDP Kirkollisasiain toimikunnan pöytäkirja 13.4.1988; TA 329.5 SDP Kirkollisasiain toimikunnan pöytäkirja 3.5.1988; Raimo Vuoriston haastattelu 9.5.2019.

⁸³ TA 329.5 HCU2 SDP Kirkollisasiain toimikunta. Palveleva seurakunta -seminaari 13–14.8.1988.

Toukokuun 1988 kokouksen jälkeen kirkollisasiaan toimikunta näyttää kokoontuneen seuraavan kerran vasta huhtikuussa 1989, jolloin toimikunta käynnisti syksyn 1990 seurakuntavaalien suunnittelutyön ja päätti ottaa kantaa julkisuudessa kirkon ja valtion suhteesta käytävään keskusteluun yksittäisillä kirjoituksilla. Toimikunta järjesti toukokuussa 1989 keskustelutapaamisen elämänkatsomustiedosta ja uskonnonopetuksesta sivistysvalionkunnan demarijäsenille.⁸⁴

Syksyn 1990 seurakuntavaalit eivät kiinnostaneet äänestäjiä, eivätkä puolueita ja äänestysprosentti jäi hyvin pieneksi.⁸⁵ SDP pyrki koulutussihteerinsä Arja Pitkäsen mukaan hakemaan vaaleissa yhteyksiä SDP:n ja kirkon välille ja demarit saivat osallistua vapaasti valitsemilleen ehdokaslistoille. Pitkäsen mukaan SDP ei myöskään paimentanut valtuutetuiksi valittuja demareita päätöksenteossa.⁸⁶ Kirkollisasiaan toimikunta ei markkinoinut SDP:tä seurakuntavaaleissa voimakkaasti, vaan halusi vaikuttaa yksittäisten sosialidemokraattisten ehdokkaiden kautta. Kirkollisasiaan toimikunta näki, että SDP:n tuli kuitenkin tukea demariehdokkaita seurakuntavaaleissa. Lehdistötiedotteessaan kirkollisasiaan toimikunta korosti SDP:n puolustavan uskonnonvapautta ja vastustavansa valtionkirkkoa.⁸⁷

Seurakunta-asiaain jaostoksi muuttunut kirkollisasiaan toimikunta julkaisi vaalimateriaalia tukemaan sosialidemokraattisia seurakuntavaaliehdokkaita. SDP mainosti ajavansa ”Koko kansan kirkkoa”, jossa jokainen kokisi olevansa tervetullut ja jossa talous ja tehtävät hoidettiin laadukkaasti. SDP korosti, että demareilla oli kirkossa tärkeä tehtävä.⁸⁸ Seurakunta-asiaain jaosto julkaisi vaalien alla Harri Heinon ja Juhani Simojoen toimittaman kirjasen ”Sosialidemokraatit seurakunnassa”, jossa korostettiin kirkon ja työväenliikkeen yhteistä arvoperustaa. Vaalikirja korosti SDP:n rakentavan koko kansan kirkkoa, jossa huomioitiin kaikenikäiset suomalaiset ja SDP:n ihanteiden kirkossa huomiottiin myös hätään joutuneet ihmiset kotimaassa ja ulkomailla. Kirja korosti sitä, ettei kirkko tarvinnut valtiota tehtäviensä toteuttamiseen. Kirkko ja valtio tuli erottaa ja kirkon tuli keskittyä ydintehtäväänsä. Juhani Simojoki julkaisi seurakunta-asiaain jaoston puolesta myös julkilausuman, jossa kehoitettiin

⁸⁴ TA 329.5 HCU2 SDP Kirkollisasiaan toimikunnan pöytäkirja 26.4.1989.

⁸⁵ Iisalmen Sanomat 31.10.1990 Puolueet jättämässä seurakunnat; Karjalainen 1.11.1990 Seurakuntavaalit eivät innosta.

⁸⁶ Kotimaa 20.4.1990 Puolueaktiivit tuovat vipinää seurakuntavaaleihin.

⁸⁷ TA 329.5 HCU3 SDP Kirkollisasiaan toimikunta. Lehdistötiedote seurakuntavaaleista 24.8.1990.

⁸⁸ TA 329.5 HCU5 SDP Seurakunta-asiaain jaosto. Koko kansan kirkko –seurakuntavaalimainos.

sosialidemokraatteja lähtemään ehdokkaaksi seurakuntavaaleihin ja pitämään yllä puolueen arvoja vaaleissa sekä luottamushenkilönä.⁸⁹

Demari-lehti uutisoi vuoden 1990 seurakuntavaalien alla Kirkon tutkimuskeskuksen tutkimuksesta, jonka mukaan yli 80 prosenttia sosialidemokraattien äänestäjistä oli kristittyjä. Kirkon tutkimuskeskuksen johtaja Harri Heino näki tutkimuksen osoittavan väitteen vasemmistolaisten ateistisuudesta vääräksi. Tämä oli Heinin mukaan hyvä lähtökohta SDP:n seurakuntavaaliehdokkaille. Parasta vaalityötä Heinin mielestä oli olla tavallisten ihmisten lähellä ihmisenä ja kuunnella heidän ajatuksiaan.⁹⁰

Seurakuntavaaleihin osallistuminen ei ollut poliittisissa puolueissa kovin aktiivista ennen vuoden 1994 kirkkolain uudistusta ja saman vuoden seurakuntavaaleja, joissa puolueet saivat ensimmäisen kerran oikeuden osallistua vaaleihin omilla listoillaan ja tunnuksillaan. Tätä ennen puolueet olivat toimineet seurakuntavaaleissa lähinnä ohjeita ja linjoja antavana vaalikoneistona. Puolueet olivat pyrkineet edistämään puolueohjelmansa kirkko- ja uskontopoliittisia näkemyksiä valituiksi tulleiden luottamushenkilöiden kautta. SDP halusi tukea sosialidemokraattien pääsyä luottamushenkilöiksi, koska se pystyi siten heidän kauttaan vaikuttamaan tärkeiksi kokemiinsa asioihin kirkon taloudessa sekä kirkon valtiosuhteessa. SDP:n ja kirkon suhteiden lähennyttyä 1990-luvulla SDP halusi myös aidosti tukea kirkon tekemää työtä.⁹¹

Seurakunta-asiain jaoston rooli SDP:ssä näyttää olleen tutkittavana ajankohtana melko pieni. Tämä johtuu osaltaan siitä, etteivät kirkkoon ja uskontoon liittyvät kysymykset olleet yleensäkkään merkittävässä roolissa SDP:n keskusteluissa. SDP ei nähnyt tarvetta kirkon ja valtion radikaalille ja nopealle erolle. Seurakunta-asiain jaosto toimi lähinnä valmistelevana ja neuvoa-antavana elementtinä puolueessa.

⁸⁹ TA 329.5 HCU5 SDP Seurakunta-asiain jaosto. Sosialidemokraatit seurakunnassa- seurakuntavaali-kirja; TA HCU5 SDP Seurakunta-asiain jaosto. Juhani Simojoki: Seurakuntavaalit ja SDP 1990.

⁹⁰ Demari 9.10.1990 Yli puolet 80 prosenttia demareiden äänestäjistä kristittyjä.

⁹¹ Raivio 1994, 127; Munkki 2013, 29–33.

3.4. VELJEYS-LIIKE KRISTILLIS-MORAALISENA HERÄTTELIJÄNÄ

SDP: n, kristittyjen sosialidemokraattien ja kirkon välissä toimi SDP: n sisäinen Kristillinen Sosialidemokraattien Liitto eli Veljeys-liike. Sen taustalla oli talvi- ja jatkosodan aikainen sotilaspappien ja työväenliikkeen lähentyminen. Yrityksiä liikkeen perustamiseksi oli yritetty jo ennen 1930-lukua, mutta yhteiskunnallinen ilmapiiri ei mahdollistanut perustamista vielä silloin. Sodassa koettu veljeys ja yhteenkuuluvuus mursi jäätä. Sodan jälkeen ilmestyi useita kirjoja, joissa käsiteltiin myönteiseen sävyyn kirkon ja työväen suhteita. SDP: n kansanedustajat Väinö Kivisalo ja Alpo Lumme ryhtyivät järjestämään keskustelutilaisuuksia kristinuskosta ja sosialidemokratiasta. Keskustelupiirin liittyi Ruotsissa Veljeys-liikkeeseen tutustunut raittiusmies Vihtori Karpio, joka toi esiin Veljeys-liikkeen tarpeellisuuden myös Suomessa. Veljeys-liikkeen perustamiskokous pidettiin 20.3.1946 Helsingin työväentalossa, jossa oli mukana 33 SDP: n jäsentä eri puolilta Suomea. Liikkeen ensimmäisen puheenjohtajan Väinö Kivisalon rooli Veljeys-liikkeessä muodostui merkittäväksi. Hän laati myös liiton ohjelman ja säännöt.⁹²

Veljeys-liikkeen keskeinen tavoite oli poistaa SDP: n kielteinen uskontokanta. Liike ehdotti kantaa muutettavaksi siten, että kirkon ja valtion suhteet tuli järjestää oikeudenmukaisuuden ja uskonnonvapauden ihanteiden mukaisesti. Liike ehdotti, että uskonnonopetus oli järjestettävä koulussa samojen periaatteiden mukaisesti korostaen kristinuskon erityislaatuisuutta. Veljeys-liikkeen tekemä aloite hyväksyttiin SDP: n vuoden 1949 puoluekokouksessa puolueen uskontokannaksi.⁹³

Veljeys-liike pyrki lähentämään kirkkoa ja työväenliikettä toisiinsa julkaisemalla aiheesta kirjoja ja kirjoituksia kirkollisiin lehtiin. Sen keskeinen vaikuttaja, teologisen etiikan ja dogmatiikan professori Yrjö J. Alanen pyrki osoittamaan kirjoitustensa avulla kirkon ja työväenliikkeen yhteistä arvopohjaa. Alanen koulutti Teologisessa tiedekunnassa työväenliikkeelle myönteistä pappissukupolvea. Tampereen piispa E. G. Gulin ja Veljeys-liikkeen puheenjohtaja Väinö Kivisalo kirjoittivat aiheesta useita kirjoja ja lehtiartikkeleita. Liike halusi tuoda kristillistä sanomaa sosialidemokraattiseen puolueeseen ja yritti madaltaa demarien

⁹² Sana ja työ 10.3.1992 Veljeys-liike Suomessa; Honka-Hallila 2003, 25–28; Koskelainen 2013, 13–17.

⁹³ Sana ja työ 10.3.1992 Veljeys-liike Suomessa; Koskelainen 2013, 19–39; Siitonen 2018, 54.

osallistumista kirkon toimintaan. Samalla se pyrki madaltamaan kristittyjen liittymistä sosiaalidemokraattiseen puolueeseen vähentämällä ennakkoluuloja puolueen ehdottomasta kirkko- ja uskontokielteisyydestä. Liike perusti vuonna 1953 viestinviejäkseen Veljeys-lehden, jota jaettiin puolueen jäsenille, kirkollisille päättäjille ja seurakuntien kirkkoherroille.⁹⁴

Veljeys-liike korosti kristinuskon ja Raamatun merkitystä politiikassa. Säännöissään se määritteli ajavansa politiikkaa, jossa kunnioitettiin työtä ja elämää, huolehdittiin lapsista, nuorista, työssäkäyvistä ja vanhuksista sekä niistä, jotka olivat jääneet yhteiskunnan ja työelämän ulkopuolelle. Veljeys-liike määritteli tehtäväkseen kristillisten arvojen ja uskon tuomisen osaksi SDP:n politiikkaa. Se korosti ajamassaan politiikassa tasa-arvoa, koulutusta, toimeentuloa ja terveydenhoitoa, ympäristönsuojelua, alkoholi- ja päihdehaittojen torjumista sekä kristillistä suhtautumistapaa pakolaisuuteen. Moni liikkeen jäsenistä oli mukana myös muissa työväen kristillisissä järjestöissä: Kristillisessä Työväen Liitossa, Työläisnuorison Liitossa ja Kristillis-yhteiskunnallisessa Työkeskusliitossa. Veljeys-liike oli kuitenkin ainoa SDP:n sisällä toimineista työväen kristillisistä järjestöistä. Sen toiminta oli pitkälti vapaaehtoisuuteen perustuvaa, eikä se missään vaiheessa hallinnut suuria varoja.⁹⁵

Veljeys-liike herätti 1950-luvulla SDP:ssä keskustelua avioerojen lisääntymisestä ja eronneiden uudelleenvihkimisestä. Liikkeeseen kuuluneet kansanedustajat jättivät eduskunnalle aloitteen avioliiton muuttamisesta pelkästään siviilivihkimiseksi. Kirkolliskokous vastusti kannanotossaan esitystä ja eduskunta hylkäsi muutosaloitteen. Liike herätti keskustelua myös uskonnonopetuksesta ja valtion sivistyspoliittisesta ohjelmasta. Veljeys-liikkeen riveistä nousi useita kansanedustajia eduskuntaan.⁹⁶

Veljeys-liike teki vuoden 1969 SDP:n puoluekokoukselle ehdotuksen puolueen uudeksi kirkkopoliittiseksi ohjelmaksi. Siinä SDP puolustaisi kirkon asemaa ja uskonnonharjoituksen vapautta. Samalla liike ehdotti, että hautausmaat ja väestökirjanpito tuli siirtää kirkolta valtiolle ja kirkon tuli puolestaan edistää toiminnassaan rauhaa, kansainvaltaisuutta ja tasa-arvoa. Ehdotus kuitenkin myöhästyi puoluekokouksesta, eikä sitä siksi hyväksytty puolueen

⁹⁴ Sana ja työ 10.3.1992 Veljeys-liike Suomessa; Honka-Hallila 2003, 38–39; Koskelainen 2013, 19–39, 77–91.

⁹⁵ TA 329.5.5 Kristillisten Sosialidemokraattien liiton arkisto. Toimintaohjelma 18.9.1991; Sana ja työ 10.3.1992 Veljeys-liike Suomessa; Honka-Hallila 2003, 67–68; Koskelainen 2013, 39–43.

⁹⁶ Koskelainen 2013, 39–65, 77–91.

ohjelmaan. Veljeys-liikkeen puheenjohtajaksi valittiin vuonna 1966 kansanedustaja Sakari Knuuttila, joka piti tärkeänä liiton tehtävän kehittämistä ja sen toimimista osana sosialidemokraattista puoluetta.⁹⁷ Liike vaikutti merkittävästi siihen, että SDP perusti puolueeseen vuonna 1974 Seurakunta-asiain toimikunnan.⁹⁸

Vuonna 1987 Veljeys-liikkeen puheenjohtajaksi valittiin Vesihallituksen ylijohtaja Runo Savisaari. Liike muotoili samalla suhdettaan SDP: n johtoon ja kirkollisasiain toimikuntaan. SDP määritteli kirkollisasiain toimikunnan olevan puolueen virallinen toimielin ja Veljeys-liikkeen olevan kenttätyötä tekevä avustava järjestö. Kirkollisasiain toimikunnan tehtäväksi määriteltiin muun muassa kirkollisvaalien valmistelu.⁹⁹ Veljeys-liike kuvasi vuoden 1991 toimintaesitteessään ”Kristitty ei voi olla välinpitämätön” tehtäväkseen toimia kristittyjen yhteyslenkinä SDP: n sisällä sekä pitää esillä puolueessa kristillisiä arvoja ja näkökulmia erityisesti päätöksenteossa. Liike toimi myös linkkinä sosialidemokraattien ja seurakuntien välillä. Kaiken lähtökohtana oli kristillinen usko, eikä puolueen toiminta saanut olla kristillisen uskon ja arvojen vastaista. Tämän valvominen oli Veljeys-liikkeen mielestä sen ydintehtävä.¹⁰⁰ Liikkeen sihteerinä vuonna 1988 aloittanut kansanedustaja Raimo Vuoristo näki Veljeys-liikkeen toimivan SDP: n omanatuntona, jonka tehtävänä oli herätellä puoluetta arvokysymyksissä kristillisen arvopohjan mukaisesti. Vuoristo koki liikkeen tehtävänä olleen myös kirkon ja työväenliikkeen lähentämisen toisiinsa. Vuoriston mielestä hänen kansanedustajakautensa aikana puolueen kansanedustajat arvostivat Veljeys-liikettä.¹⁰¹

Pohjoismaiden kristillisten sosialidemokraattien Kauhajoen kesätapaamisessa heinäkuussa 1990 Veljeys-liikkeen puheenjohtaja Runo Savisaari korosti liikkeen jäsenten olevan aina ensin kristittyjä ja vasta sen jälkeen sosialidemokraatteja. Kristillisten sosialidemokraattien oli Savisaaren mukaan pidettävä aina ensimmäisenä yllä kristillisiä arvoja ja tuotava niitä sosialidemokraattiseen puolueeseen.¹⁰² SDP: n 90-vuotisjuhlassa syksyllä 1989 Veljeys-liikkeen

⁹⁷ Mäkinen 2008, 9, 17–20.

⁹⁸ Mäkinen 2008, 25–27.

⁹⁹ Honka-Hallila 2003, 68, 88–90; Mäkinen 2008, 73; Alanen 2014, 33–40.

¹⁰⁰ TA 329.5. Kristillisten Sosialidemokraattien liiton arkisto. Kristitty ei voi olla välinpitämätön -Veljeys-liikkeen ohjelmaesite.

¹⁰¹ Veljeys 2/1988 Raimo Vuoristo aloitti liiton sihteerinä; Raimo Vuoriston haastattelu 9.5.2019.

¹⁰² TA 329.5.20 Kristillisten sosialidemokraattien arkisto. Tiedote 11.8.1989; TA 329.5.20 Kristillisten sosialidemokraattien arkisto. Lehdistötiedote Pohjoismaiden Kristillisten sosialidemokraattien kesäkokouksesta Kauhajoella 12–

tapaamisen juhlapuheissa korostuivat SDP: tä, Veljeys-liikettä ja kirkkoa yhdistävät arvot. Puheenjohtaja Savisaari näki liikkeen toimivan sillanrakentajana kristittyjen, kirkon ja SDP: n välillä sekä toimivan samalla hengellisenä kotina kristityille sosialidemokraateille. Savisaari korosti liikkeen tehtävänä olla vaikuttamassa yhteiskuntaan siten, että tasa-arvo ja veljeys toteutuisivat. Kansanedustaja Lea Savolainen korosti kirkon ja SDP: n yhteistä arvopohjaa. Juhani Simojoki peräänkuulutti yhteiskunnan, kirkon ja SDP: n yhteistä tehtävää hädässä olevien suomalaisten auttamisessa. Pirkko Työläjärvi näki kristinuskon olevan osa suomalaista kulttuuria ja korosti, ettei tätä arvopohjaa saanut horjuttaa.¹⁰³

Liikkeen puheenjohtajaksi valittiin vuonna 1993 SDP: n kansanedustaja Marja-Liisa Tykkyläinen. Liike suuntasi Tykkyläisen kaudella toimintaansa yhä enemmän paikallistasolle ja pyrki saamaan lisää liikkeen kannattajia kuntien ja seurakuntien luottamustoimiin. Veljeys-liike aloitti myös päihde- ja huumevalistustyön. Liikkeen ydintoimintaa olivat yhteiset tilaisuudet, retket ja paikallisosastojen toiminta. Se järjesti paikallisseurakunnissa teemajumalanpalveluksia ja osallistui Pohjoismaisten sisarjärjestöjen kanssa vuosittaisiin kesäkokouksiin.¹⁰⁴ Liikkeellä oli jäsenyhdistykset Helsingissä, Tampereella, Lieksassa, Turussa, Jyväskylässä, Lahdessa, Oulussa, Joensuussa, Hämeenlinnassa, Vantaalla, Nokiolla, Taipalsaarella, Espoossa ja Etelä- ja Pohjois-Pohjanmaalla. Jäsenrekisterin mukaan vuonna 1991 sillä oli yhteensä 702 jäsentä.¹⁰⁵

Veljeys-liikkeen liittotoimikuntaan kuuluivat vuosina 1988–1995 Runo Savisaari (puheenjohtaja 1987–1993), Marja-Liisa Tykkyläinen (puheenjohtaja 1993-), sihteeri Olli Pesola (1987–1993), Riitta Ylipahkala (sihteeri 1993-), Harri Heino, Elma Jaatinen, Marjatta Kajaste, Sakari Knuuttila, Keijo Korkka, Arvo Uitto, Tarmo Virtanen, varapuheenjohtaja Lea Savolainen, Olavi Mäntylä, Jouko Saari, Jaakko Oksanen, Antero Alanen, Tapio Lampinen, Pirkko Mikkola, Pekka Mattila, Rauni Rautavuori ja Raimo Vuoristo.¹⁰⁶

16.7.1990; Pohjalainen 13.7.1990 Pohjolan kristilliset sosialidemokraatit koolla Kauhajoella; Ilkka 13.7.1990 Kristilliset sosialidemokraatit korostavat hengellisiä arvoja; Ilkka 14.7.1990 Kristilliset demarit kaipaavat veljeyttä; Pohjalainen 16.7.1990 Kristilliset demarit tarjoavat veljen kättä; Kauhajoen kunnallislehti 18.7.1990 Kristitty ei voi olla välinpitämätön – Pohjolan kristilliset demarit koolla.

¹⁰³ Sana ja työ 5.9.1989 Kristillisten sosialidemokraattien tapaaminen.

¹⁰⁴ Raimo Vuoriston haastattelu 9.5.2019; Honka-Hallila 2003, 68, 88–90; Mäkinen 2008, 73; Alanen 2014, 33–40.

¹⁰⁵ TA 329.5.28 Kristillisten Sosialidemokraattien liiton arkisto. Jäsenrekisteri 9.3.1990.

¹⁰⁶ TA 329.5.5 Kristillisten Sosialidemokraattien liiton arkisto. Liittotoimikunnan kokouksen pöytäkirja 16.11.1990; TA 329.5.5 Kristillisten Sosialidemokraattien liiton arkisto. Hallituksen kokouksen pöytäkirja 21.8.1993; TA 329.5.5

Veljeys-liikkeen arkiston ja sen liittokokouksen pöytäkirjojen perusteella näyttää siltä, että liikkeen johto kokoontui vuosina 1988–1994 hyvin harvakseltaan, noin kaksi kertaa vuodessa. Pöytäkirjojen mukaan se on kokouksissaan lähinnä valmistellut tapahtumia sekä tehnyt kannanottoja kirkon ja valtion väliseen suhteeseen ja uskonnonopetukseen. Veljeys-liike otti kantaa järkevään talouspolitiikkaan, oikeudenmukaisen toimeentulon turvaamiseen kaikille kansalaisille ja päihdekysymyksiin.¹⁰⁷ Lukion uskonnonopetuskeskustelun yhteydessä liike julkaisi vuonna 1992 SDP: lle ja lehdistölle kannanoton tunnustuksellisen uskonnonopetuksen säilyttämiseksi.¹⁰⁸ Liike julkaisi kesäkuussa 1991 lehdistötiedotteen liiton näkemyksestä perusturvan säilyttämiseen Suomessa.¹⁰⁹

Veljeys-liike pyrki toimimaan moraalinvartijana SDP: n sisällä ottaen kantaa eettisissä ja kirkkoa sekä uskontoa koskevissa kysymyksissä. Se pyrki toimimaan myös linkkinä kristittyjen demarien, puolueen ja kirkon välillä ja madaltamaan siten ennakkoluuloja puolin ja toisin. Liike toimi SDP: n sisällä, mutta ei ollut virallinen osa puoluerakennetta. Liikkeeseen kuului muutama SDP: n kansanedustajista ja se pyrki vaikuttamaan koko puolueeseen heidän kauttaan. Veljeys-liikettä kunnioitettiin SDP: ssä, mutta näyttäisi kuitenkin siltä, että sen rooli tutkimukseni ajanjaksona on ollut melko pieni tai ainakin sen merkitystä SDP: n kirkkopoliitiikan kannalta on vaikea osoittaa.

Kristillisten Sosialidemokraattien liitto. Toimintakertomus toimintakaudelta 1993-1995; Veljeys 1/1989 Savisaari jatkaa liiton johdossa; Veljeys 2/1993 Puheenjohtaja ja sihteeri vaihtuivat.

¹⁰⁷ TA 329.5.5 Kristillisten Sosialidemokraattien liiton arkisto. Liittotoimikunnan pöytäkirjat 1988–1994.

¹⁰⁸ TA329.5.20 Kristillisten Sosialidemokraattien liiton arkisto. Liittotoimikunnan kokous 15.4.1992. Kannanotto lukion uskonnonopetukseen.

¹⁰⁹ TA 329.5.20 Kristillisten Sosialidemokraattien liiton arkisto. Lehdistötiedote 16.6.1991. Perusturvaan ei saa koskea!

4. SDP KIRKKO JA VALTIO -KESKUSTELUSSA

Vuonna 1988 kirkollista keskustelua leimasi ensimmäisten naispappien pappisvihkimys, kirkon ja valtion suhde sekä kevään 1988 kirkolliskokousvaalit. Kirkolliskokouksen maallikkoehdokkaiksi oli ensimmäistä kertaa mahdollista asettaa poliittisten puolueiden ehdokaslistoja, mutta puolueet eivät kuitenkaan lopulta näkyneet vaaleissa lainkaan.¹¹⁰ Suomalaisten kuva kirkosta oli ristiriitainen. Kirkon tutkimuskeskuksen ja Suomen Gallup oy:n haastattelututkimuksessa suomalaiset kokivat kirkon julkisuuskuvan vanhanaikaisena ja kankeana. Kirkon tekemää työtä pidettiin kyllä tärkeänä. Suomalaisista seitsemän kymmenestä uskoi Jumalaan, mutta useimmat eri tavalla kuin kirkko opetti. Lehdet kokivat kirkon tärkeänä institutiona, mutta kyseenalaistivat sen aseman valtion yhteydessä. Kirkon toivottiin laskeutuvan norsunluutonristaan tavallisten ihmisten luo.¹¹¹

Suomi isännöi tammikuussa 1989 PLO:n johtaja Jasser Arafatin vierailua ja paavi Johannes Paavali II:n vierailua kesäkuussa 1989. Arafat tapasi presidentti Koiviston, pääministeri Harri Holkerin ja ulkoministeri Kalevi Sorsan. Pitkällisen harkinnan jälkeen myös arkkipiispa Vikström tapasi Arafatin. Kirkon konservatiiviset suuntaukset arvostelivat Vikströmin ratkaisua Arafatin tapaamisesta. Tapaamisen jälkeisessä lehdistötiedotteessaan Vikström peräänkullutti oikeudenmukaisuutta ja sitä, että pysyvän rauhan saamiseksi Lähi-Itään tuli huomioida molempien valtioiden, Israelin ja Palestiinan, oikeus olemassaoloon. Lehdet pitivät Arafatin vierailua merkittävänä ja kehottivat etsimään rauhaa Lähi-Itään. Myös arkkipiispan lausuntoa pidettiin sovinnollisena ja oikeudenmukaisena. Myös Demari-lehti näki vierailun olleen hyvä askel rauhankehityksessä Lähi-Idässä.¹¹²

¹¹⁰ Kotimaa 2.2.1988 Kirkko valmistautuu vaaleihin; Kotimaa 3.3.1988 Kirkolliskokouksen edustajat valitaan maanantaina.

¹¹¹ Aamulehti 13.1.1988 Imago kielteinen, mutta seurakuntien työ tärkeää – Kuva kirkosta ristiriitainen; Turun Sanomat 10.1.1988 Kansa kaipaa Isä Camilloja – Laitostunut kirkko ei kiinnosta ihmisiä; Etelä-Suomen Sanomat 14.1.1988 Uskolle autuaaksi; Kainuun Sanomat 14.1.1988 Kirkon yrityskuvassa kohentamisen varaa; Kansan Lehti 14.1.1988 pk Kirkko ravisteluun; Pohjolan Sanomat 17.1.1988 Pohjan perukoilta; Keskipohjanmaa 14.1.1988 pk Kirkosta ovat jupit vieraantuneet eniten; Keski-suomalainen 15.1.1988 pk Kirkon tultava ulos ihmisten keskuuteen; Hyvinkään Sanomat 14.1.1988 Kirkon kurimus; Lalli 14.1.1988 Jupit ja kirkko.

¹¹² Iltalehti 14.1.1989 Arkkipiispa John Vikström; Aamulehti 15.1.1989 Avarasti; Demari 17.1.1989 Suomelta ei Palestiinan tunnustusta – Jasser Arafat saapui Suomeen; Demari 17.1.1989 Palestiinan on jakautunut; Helsingin Sanomat 18.1.1989 Arafatin vierailu; Demari 18.1.1989 Arafat toivoo yhteistä rauhanaloitetta ”Pohjoismailla on moraalista painoarvoa”; Demari 18.1.1989 Arafat toi tietoa; Björkstrand 2016, 391–392.

Suomen vierailulla paavia isännöi presidentti Koivisto, joka kuvasi paaville pitämässään puheessa kirkolla olevan Suomessa suuri merkitys hengellisesti, moraalisesti ja sivistyksellisesti. Koivisto antoi kiitosta myös paaville rauhan ja ihmisoikeuksien puolestapuhujana. Paavin vierailu huipentui ekumeeniseen messuun Turun tuomiokirkossa yhdessä arkkipiispa John Vikströmin kanssa. Valtiovallan edustajina ekumeeniseen messuun osallistuivat pääministeri Harri Holkeri ja opetusministeri Christoffer Taxell.¹¹³ Lehdistö uutisoi näkyvästi paavin vierailusta ja suhtautui historialliseen vierailuun melko suopeasti. Lehdissä nostettiin kuitenkin esille katolisen kirkon ongelmat seksuaalieettisissä kysymyksissä: ehkäisyssä ja abortissa. Demari uutisoi paavin vierailusta laajalla artikkelilla, joka oli otsikoitu ”Jumala siunatkoon, Jumala siunatkoon”. Demari-lehti koki paavin vierailun historiallisena, hyvänä ja onnistuneena, mutta arvosteli paavin ankaran konservatiivista teologista linjaa ja katolisen kirkon käsitystä paavin erehtymättömyydestä. Lehti koki ongelmallisena paavin kannan ehkäisyssä ja vapautuksen teologiassa.¹¹⁴

4.1. NAISPAPPEUS TOTEUTUU

Ensimmäiset naispapat vihittiin Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa maaliskuussa 1988. Vihkimyksestä uutisoitiin laajasti lehdissä ja korostettiin kirkon astuneen askeleen kohti tasa-arvoa. Kirkossa kuitenkin pelättiin naispappeuden jakavan kirkon, sillä naispappeuden toteutuminen oli yhdistänyt ja terävöittänyt kirkon konservatiivista siipeä. Herätysliikkeet perustivat Suomen teologisen instituutin tukemaan perinteisen virkakäsityksen mukaista teologista koulutusta.¹¹⁵ Oulun hiippakunnan piispa Olavi Rimpiläisen päätös olla vihkimättä hiippakunnassaan naispappeja sai aikaan myös vastakkainasettelua. Rimpiläisestä tehtiin useita valituksia Oulun hiippakunnan tuomiokapituliin ja eduskunnan oikeuskanslerille. Arkkipiispa

¹¹³ Kotimaa 2.6.1989 Paavi Johannes Paavali II aloitti vierailun Pohjoismaissa; Kotimaa 6.6.1989 Paavi ja presidentti Koivisto; Iisalmen Sanomat 4.6.1989 Seitsemän piispaa boikotoi; Pohjolan Sanomat 4.6.1989 SETA kirjelmöi Paaville; Verschuren 1991, 18–25; Haapakoski 2002, 60–61; Björkstrand 2016, 354–357; Jalovaara 2018, 181.

¹¹⁴ Kotimaa 5.6.1989 Puolalainen paavi Johannes Paavali II – paluu yksinvaltaan; Demari 5.6.1989 Jumala siunatkoon; Demari 5.6.1989 Suomea koeteltu kärsimyksen tulikokeessa; Demari 6.6.1989 Paavin väkevä messu ”Suomen kansaa arvostetaan ristiriitojen sovittelijana”; Demari 6.6.1989 Ristiriitainen paavi.

¹¹⁵ Uusi Suomi 30.12.1987 Oma instituutti antamaan selkeää raamattuopetusta; Uusi Suomi 31.12.1987 Voita leivälle, Rimpiläinen; Keskipohjanmaa 31.12.1987 Uusi instituutti; Kaleva 31.12.1987 Uusi teologinen instituutti kapealla kannatuspohjalla; Savon Sanomat 3.1.1988 Raamattuinstituutti; Uusi Tie 5.1.1988 pk Merkittävä ratkaisu; Uusi Suomi 28.3.1988 Rimpiläisen ero repisi kirkon; Malkavaara 2000, 252–253; Närhi 2006, 7–8, 27–69.

ja piispainkokous ratkaisivat tilanteen siten, että Oulun hiippakuntaan töihin tulevat naispapit vihittiin toisessa hiippakunnassa. Naispappeutta vastustavat miesteologit pyrkivät kyllä saamaan pappisvihkimyksen piispa Rimpiläiseltä.¹¹⁶ Naispappeuskeskustelu johti lopulta puoluepoliittisiin seurauksiin keskustelun ajauduttua Keskustapuolueessa liian värikkääksi. Keskustapuolueen kannattajakuntaan kuului erityisesti Pohjois-Suomessa paljon lestadiolaisen herätysliikkeen jäseniä, jotka suhtautuivat naispappeuteen kielteisesti. Keskustan puoluejohto lakkautti puolueen kirkkopoliittisen toimikunnan korostaen, ettei Keskustapuolue voinut tehdä kirkkopoliitikkaa.¹¹⁷

Suomen Sosialidemokraatti näki naispappeuden toteutumisen pitkän työn tuloksena ja tasa-arvon voittona. Lehti arveli naispappeuden pudottavan papit tavallisiksi ihmisiksi ja kansan keskelle. Seppo Halminen ja Jari Pallas vaativat lehdessä kiireellistä kirkon ja valtion eroa piispa Rimpiläisen takia. He kummastelivat luterilaisen kirkon jäsenenä sitä, että Rimpiläinen sai toimia kirkon opin vastaisesti. Piispan asema tuli heidän mukaansa ratkaista maallisissa oikeusasteissa eikä kirkon sisäisesti. Kirkon työntekijöiden tuli noudattaa eduskunnan virkavallallaan määräämiä velvollisuuksia, sillä eduskunta oli hyväksyessään kirkkolain hyväksynyt myös naispappeuden. Pallas kyseli, antoiko ”Golgatan ristillä lausutut kolme sanaa ”Se on täytetty”, oikeuden valtapelleilyyn.¹¹⁸

Suomen Sosialidemokraatti näki Rimpiläis-jutun saaneen huvittavia piirteitä naispappeuden vastustajana tunnetuksi tulleen Paavalin synodi -järjestön kovennettua otteitaan. Tätä kaapujoukkoa yhdisti lehden mukaan naispappien pelko. Paavalin synodin keskeinen vaikuttaja oli luopunut omasta pappeudestaan protestina naispappeudelle. Lisäksi ortodoksisen kirkon arkkipiispa Johannes oli uhannut Suomen ortodoksisen kirkon katkaisevan ekumeeniset

¹¹⁶ Aamulehti 16.1.1988 Synodin pappismiehet kieltäytyvät yhteistyötä – Ei alttarille naisen kanssa; Savon Sanomat 19.1.1988 Arveluttavaa; Pohjolan Sanomat 17.1.1988 Oulun piispa ei lietso kapinaa, mutta ”Minä kadehdin ortodokseja”; Kaleva 6.1.1988 Naisten pappisvihkimyspulmaan väistämissäännöt; Kaleva 19.1.1988 Professori Mannermaa jyrkkänä Oulun piispalle: Naispappeuden leimaaminen ilman perusteita synniksi on myös syntiä; Kaleva 12.2.1988 pk Kirkko kriisissä; Pohjalainen 14.2.1988 pk Rimpiläisen rimpuilu turhaa ja kiusallista; Pohjolan Sanomat 11.2.1988 Naisen mutkikas tie papinvirkaan pohjoisessa; Kaleva 14.2.1988 Oulun piispasta tehty oikeuskanslerille useita kanteluita; Aamulehti 20.2.1988 Valikoiva omatunto; Kaleva 17.2.1988 Oikeustieteen professori ei veisi piispaa lakitupaan. Rimpiläisen kampaailu kansalaistottelemattomuutta; Aamulehti 1.3.1988 Miesteologit pyrkivät vihkimykseen Ouluun; Kotimaa 19.2.1988 Rimpiläinen; Närhi 2006, 7–8, 27–69; Björkstrand 2016, 307–309.

¹¹⁷ Uusi Suomi 12.2.1988 Kiista naispappeudesta johti toimikunnan lakkauttamiseen. Kepu antoi kenkää kirkkopoliitikoilleen; Suomenmaa 13.2.1988 Kirkko- ja puoluepolitiikan suhde; Uusi Suomi 14.2.1988 Keskustapuolue ja kirkko; Talonen 1988, 61–349; Talonen 1993, 21–145; Antila 2010, 30–190.

¹¹⁸ Suomen sosialidemokraatti 1.3.1988 Kirkko eroon valtiosta!; Suomen sosialidemokraatti 7.3.1988 Naispappeus pudottaa papin korokkeeltaan.

suhteet luterilaiseen kirkkoon, mikäli Rimpiläinen tuomittaisiin oikeudessa. Suomen Sosialidemokraatti näki naispappeuskysymyksessä valtapoliittisia sävyjä. Lehden kolumnisti Kari Kairamo jatkoi Paavalin synodin toiminnan ruotimista ja mietti, miksi laki, jota koko muu kirkko noudatti, ei koskenut piispa Rimpiläistä ja Paavalin synodia. Paavalin synodin ideologi kirkkoherra Anssi Simojoki oli ehdottanut kirkon ja valtion erottamista toisistaan naispappeusongelman ratkaisuksi. Kairamo totesi Simojoen tarjonnan tilanteeseen perinteistä sosialidemokraattista mallia, jossa kirkko päätti itse asioistaan, luopui kirkollisverosta ja valtio huolehti väestökirjanpidosta.¹¹⁹

Naispappeuskeskustelu huipentui eduskunnan käsitellessä keväällä 1990 kirkkolain muutoseesitystä piispanviran avaamisesta naisille vuodesta 1991 alkaen. Aiheesta käytiin eduskunnassa vilkas keskustelu ennen äänestystä. Puheenvuoroissa naisen piispuutta pidettiin tasa-arvokysymyksenä. Keskustan kansanedustaja Alaranta totesi naispappeuden ja naispiispuuden olevan Raamatun vastaista ja naisen pääsyä piispan virkaan ei tullut siksi sallia. Eduskunta hyväksyi piispanviran avaamisen naisille lopulta pienellä määränemmistöllä.¹²⁰

4.1. PRESIDENTTI KESKUSTELUN HERÄTTÄJÄNÄ KIRKON PAIKASTA

Koiviston toista presidenttikautta leimasi kirkon näkökulmasta presidentin yhä voimistuva vaatimus kirkon ja valtion erosta. Koivisto oli tuonut näkemyksiään julki jo presidenttiytensä alusta saakka. Presidentti herätteli kirkkoa tammikuussa 1988 Kotimaa-lehdessä pohtimaan suhdettaan valtioon. Hän näki suhteen liian kiinteänä ja korosti, ettei valtiolla ollut enää tarvetta kontrolloida kirkkoa. Koivisto pohti, halusiko kirkko pitää kiinteän suhteen valtioon vain siksi, että se koki asemansa siten turvattumaksi vai halusiko se siten vaikuttaa valtioon.¹²¹

Presidentti jatkoi kirkkokritiikkiään Veljeys-lehdessä ja Kristillisen Työväenliikkeen Sana ja työ -lehdessä. Presidentti toisti niissä kantansa kirkon ja valtion suhteesta ja puuttui samalla myös kirkon pappien saarnoihin. Koivisto koki pappien saarnat ongelmallisina, koska papit

¹¹⁹ Suomen sosialidemokraatti 25.3.1988 Rimpiläinen ja Rinteen malli; Suomen sosialidemokraatti 29.3.1988 Melko pyhä synodi.

¹²⁰ Vp.ptk 1990, 4296–4298 Alaranta, Väänänen, Mäkipää, Nyman; Turun Sanomat 11.5.1990 Naispiispuus ratkesi – kahtiajako pysyy; Närhi 2006, 7–8, 27–69; Björkstrand 2016, 310–313.

¹²¹ Kotimaa 15.1.1988 Presidentti Koivisto.

puuttuivat niissä liikaa maallisiin ja yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Poliitikalla tuli toki hänen mielestään kuitenkin olla myös moraalinenkin perustansa. Koivisto antoi kirkolle myös kiitosta ja totesi parasta kirkossa olevan hänen mielestään tunnelman, yhdessäolon ja virsilaulun. Koivisto myöntyi, että kirkonmenot saattoivat joskus olla hyviäkin. Kirkon ja valtion ero oli Koivistolle selkeä poliittinen päämäärä, jota kohden hän tähtäsi presidenttikaudellaan lausunnoillaan. Koivisto toivoi kirkon ottavan itse aloitteellisen roolin suhteiden etäännyttämisessä. Presidentti ei kuitenkaan tehnyt selkeitä poliittisia aloitteita asiasta puolueiden ja eduskunnan suuntaan.¹²²

Demari-lehti myötäili presidentin näkemyksiä kirkon ja valtion suhteesta. Lehti vaati SDP: tä ajamaan aktiivisemmin kirkon ja valtion eroa sekä uskontojen tasa-arvoa Suomessa. sillä valtion tuli olla mahdollisimman sitoutumaton suhteessa eri uskontoihin. Demari vaati, että kaikilla uskonnoilla ja ideologioilla tuli Suomessa olla samat toimintamahdollisuudet, eikä valtio ei saanut tukea vain yhtä.¹²³

Valtioneuvosto selvitti alkuvuonna 1988 yritysten ja yhteisöjen kirkolle maksaman yhteisöveron poistamista. Kirkkohallitus ei hyväksynyt veron poistamista, koska kirkko halusi korvauksen tekemistään yhteiskunnallisista tehtävistä: väestökirjanpidosta, hautausmaiden ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten ylläpidosta. Valtiovarainministeri Erkki Liikanen rauhoitteli huhtikuussa tilannetta todeten, ettei yhteisöveron poistaminen ollutkaan ajankohtaista.¹²⁴ Demarin kolumnissa Aarne Laurila moitti valtioneuvostoa rohkeuden puutteesta kirkon yhteisöveron poistamisessa. Laurila näki yritysten ja yhteisöjen kirkolle maksaman veron epäoikeudenmukaisena, sillä yrityksistä oli tehty vain maksumiehiä korvaamaan kirkon yhteiskunnallisten tehtävien hoidosta aiheutuvat kulut. Laurila korosti, että yhteiskunnan tuli itse korvata palvelut kirkolle tai ottaa ne omaksi tehtäväkseen.¹²⁵

Lehdistössä toivottiin kirkon jouduttavan kirkkolain uudistamista. Lehdet arvostelivat kirkon verotusoikeutta ja näkivät sen olevan yritysten kannalta epäoikeudenmukainen. Kirkon hoitamien yhteiskunnallisten tehtävien tuli lehtien mukaan korvata kirkolle jotain muuta kautta.

¹²² Sana ja työ 26.1.1988 Tasavallan presidentti Mauno Koivisto; Veljeys 1/1988 Parasta kirkossa on tunnelma ja yhdessäolo; Haapakoski 2002, 62–71; Jalovaara 2018, 181.

¹²³ Demari 7.10.1988 Kohti uskontojen todellista tasa-arvoa.

¹²⁴ Kotimaa 23.2.1988 Kirkkohallitus: Yhteisöveroa ei pitäisi poistaa seurakunnilta; Kotimaa 26.2.1988 Yritysten kirkollisvero; Kotimaa 14.4.1988 Yhteisöjen kirkollisveron poisto ei ajankohtainen.

¹²⁵ Demari 28.9.1988 Yhtiöt eivät kuulu kirkkoon.

Uusi Suomi, Ilkka ja Suomen Sosialidemokraatti vaativat kirkon ja valtion erottamista. Suomen Sosialidemokraatti perusteli vaatimustaan kirkon verotusoikeudella, piispanimityksillä ja sillä, että eduskunta saisi päättää itse kirkolle itselleen kuuluvasta kirkkolaista. Lehti nosti esiin naispappeuskysymyksen ja sen, ettei arkkipiispa Vikström ollut puolustanut tarpeeksi naisten oikeuksia. Suomen Sosialidemokraatti kehotti kirkkoa huolehtimaan evankeliumin julistamisesta ja tasa-arvosta.¹²⁶ Kirkon erottaminen valtiosta toistui säännöllisenä teemana myöhemminkin Demari-lehdessä. Marraskuussa 1988 Demarissa vaadittiin eduskuntaa aloittamaan kirkon ja valtion erottamiseen tähtäävän prosessin, sillä kirkko itse viivytteli asian kanssa. Kirkon tuli päättää itse omista asioistaan ja huolehtia itse taloudestaan. Kirkollisverosta tuli luopua ja kirkon tuli maksaa valtiolle, kuten muutkin yhteisöt maksoivat.¹²⁷ Kirkollisista asioista vastaava opetusministeriön kansliapäällikkö Jaakko Numminen otti osaa keskusteluun Kotimaa-lehdessä. Hän näki mahdollisen eron järkyttävän koko suomalaista yhteiskuntaa ja ihmisten elämää, sillä ero murentaisi suomalaisten arvoperustan. Kumpikin osapuoli tarvitsi Nummisen mukaan toistaan. Nummisen näkemyksiä pidettiin lehdissä vanhanaikaisina. Uusi Suomi halusi purkaa kirkon ja valtion välisen symbioosin.¹²⁸

Helsingin Sanomien uutispäätoimittaja Simopekka Nortamo syytti SDP: tä pelkuruudesta kirkon ja valtion erottamisessa ja muistutti puoluetta sen puolueohjelmiin kirjoitetusta kirkon ja valtion erottamisvaatimuksesta. Suurimpana eduskuntapuolueena SDP: llä olisi hänen mukaansa hyvä mahdollisuus ajaa asiaa. Nortamo muistutti, mitä oli tapahtunut pari vuotta aiemmin arkkipyhäkysymyksessä ja vaati demareita luopumaan pelkuruudesta asiassa. Nortamon kritiikki huomioitiin lehdissä. SDP: n puoluesihteerin Ulpu Iivari kiisti Nortamon väitteen paikkansapitävyyden demarien poliittisesta pelkuruudesta kirkon ja valtion suhteessa. Iivarin mukaan SDP ei aikonut kuitenkaan aktiivisesti ajaa kirkon ja valtion erottamista, vaikka puolueen sisällä oli aika ajoittain noussut vaatimuksia erosta. Puolueella ei ollut Iivarin mukaan paineita alkaa ajaa eroa. Helsingin Sanomat puolusti Iivarin näkemyksiä, koska SDP:

¹²⁶ Suomen Sosialidemokraatti 18.2.1988 Kirkko eroon valtiosta; Turun Sanomat 21.2.1988 pk Yhteisövero pois kirkolta; Uusi Suomi 22.2.1988 Kirkko eroon valtiosta!; Uusi Suomi 22.2.1988 Kirkko eroon valtiosta!; Helsingin Sanomat 23.2.1988 pk Kirkkohallituksen taktiikka; Uusi Suomi 25.2.1988 Kirkon yhteisöverotus – hallituksen sudenkuoppa?; Helsingin Sanomat 27.2.1988 Yhtiöiden kirkollisverotuksessa korjaamista; Savon Sanomat 28.2.1988 pk Kirkko ja verot; Lapin Kansa 29.2.1988 pk Mitä tehdä kirkolle?; Ilkka 1.4.1988 Kirkko eroon valtiosta?.

¹²⁷ Demari 8.11.1988 Kirkko eroon valtiosta.

¹²⁸ Kotimaa 3.2.1988 Kansliapäällikkö Jaakko Numminen: Kirkon ja valtion ero järkyttäisi koko suomalaista arvoperustaa; Uusi Suomi 6.2.1988; Uusi Suomi 13.2.1988 Kirkon ja valtion symbioosi.

llä ja kirkolla oli lehden mielestä yhteinen arvopohjalla. Helsingin Sanomat kehotti kuitenkin SDP: tä vaatimaan eroa, koska eivät kaikki kirkonkaan jäsenet kannattaneet valtionuskontoa.¹²⁹

Suomen Humanistiliiton puheenjohtaja Jussi Pikkusaari vaati Demarissa kirkon ja valtion eroa. Pikkusaari muistutti SDP: tä sen puolueohjemaan kirjatusta erovaatimuksesta ja korosti eron vaatimisen olevan demarien tehtävä. Helsingin seurakuntien Kirkko ja kaupunki - lehden päätoimittaja, SDP: n kirkollisasiain toimikunnan jäsen Juhani Simojoki vastasi Demarissa Pikkusaarelle, että valtion ja kirkon eroa oli jo toteutettu pitkän ajan kuluessa ja, että muutoksia suhteeseen oli jo saatu aikaan. Simojoki näki kirkon ja valtion suhteiden koostuvan useista erilaisista osista, joita oli purettu vähitellen. Tällainen vähittäinen kehitys oli hänen mielestään toimivampi kuin nopea ero. Simojoki näki kirkon ja valtion eron johdonmukaisena kehityksenä, jota kohden puolueen, kirkon ja valtion tuli kulkea. Kirkkolain uudistaminen oli tärkeä osa tätä kehitystä. Muutoksia tarvittiin Simojoen mukaan kuitenkin vielä lisää: väestörekisteri tuli siirtää valtion vastuulle, tuomiokapitulit kirkolle ja kirkolta tuli poistaa sen verotusoikeus.¹³⁰

Keskusteluun liittyi mukaan korkeimman hallinto-oikeuden hallintoneuvos Toivo Holopainen, joka korosti eron valtiosta antavan kirkolle paremmat mahdollisuudet toteuttaa tehtäväänsä. Kirkko ei tarvinnut Holopaisen mukaan valtiota ”hallinnollisena postikonttorinaan”. Opetusministeri Christoffer Taxell näki puolestaan kirkon ja valtion suhteen toimivana, eikä halunnut siihen muutoksia. Taxell korosti, että Suomen valtiosäätöön oli määritelty, ettei valtio saanut puuttua kirkon sisäisiin asioihin. Taxellin mielestä valmisteltavana oleva uusi kirkkolaki tuli muuttamaan suhdetta riittävästi. Demari-lehdessä useissa mielipidekirjoituksissa vaadittiin kirkon ja valtion eroa, sillä se nähtiin molemmille osapuolille parhaana ratkaisuna. Kirkon ja valtion suhde koettiin mielipidekirjoituksissa jäänteenä keskiajalta, joka tuli nyt purkaa.¹³¹

¹²⁹ Helsingin Sanomat 28.3.1989 Kirkko ja valtio ja vanhoillinen SDP; Ilta-Sanomat 29.3.1989 SDP ei aio ajaa valtion ja kirkon erottamista; Helsingin Sanomat 8.4.1989 SDP ja kirkko yhteisellä pohjalla; Helsingin Sanomat 14.4.1989 Kirkon jäsen ei suinkaan aina kannata valtionuskontoa.

¹³⁰ Demari 29.3.1989 Kirkon ja valtion eroa toteutettu jo pitkään; Demari 23.5.1989 Kirkko ja valtio on erotettava!; Helsingin Sanomat 17.5.1989 Kirkon ja valtion ero johdonmukainen prosessi.

¹³¹ Demari 29.6.1989 Kirkko ja valtio erotettava toisistaan; Keskisuomalainen 9.7.1989 Ero valtiosta antaisi kirkolle mahdollisuuden; Keskisuomalainen 9.7.1989 Kirkon ja valtion suhde mutkaton; Demari 20.7.1989 Kirkko on valtio valtiossa.

Kirkko oli ottanut jo itse askeleita valtiosuhteensa uudistamisessa 1980-luvun alusta lähtien. Vuoden 1977 Kirkko ja valtio -komitean myötä kirkolliskokouksessa oli pohdittu tuomiokapitulilaitoksen, piispannimityksen ja kirkon lainsäädännön siirtoa valtiolta kirkon omalle vastuulle. Kirkolliskokous ei kuitenkaan halunnut lopulta ajaa isoja muutoksia kirkon ja valtion välisiin suhteisiin. Kirkolliskokouksen puheenvuoroissaan arkkipiispa Vikström puolusti piispan nimityksen säilyttämistä presidentillä. Kirkon ja valtion suhdetta käsiteltiin opetusministeriön kansliapäällikkö Jaakko Nummisen johtamassa toimikunnassa, jossa olivat aktiivisesti mukana kirkkojen edustajat, oikeusministeriön, sisäministeriön ja puolustusministeriön edustajat sekä opetusministerit Gustaf Björkstrand ja hänen seuraajansa Christoffer Taxell.¹³²

Kirkolliskokous asetti vuonna 1989 piispa Matti Sihvosen johtaman tuomiokapitulien asemaa selvittävän komitean, joka yhdessä valtion edustajien kanssa pohti tuomiokapitulien siirtämistä kokonaan kirkon omalle vastuulle tai järjestelmän jatkamista entisen kaltaisena.¹³³ Kirkolliskokouksen kokoontuessa keväällä 1989 käsittelemään kirkkolain muutosta Demari kehotti pääkirjoituksessaan kirkkoa tulemaan lähemmäksi tavallisia ihmisiä. Kirkon tuli Demarin mukaan muuttaa toimintatapojaan ja asenteitaan, että se tavoittaisi ihmisiä. Vaarana oli se, että kirkosta tulisi vain valtion kyljessä oleva byrokraattinen laitos, joka ei kohtaisi ihmisiä enää aidosti. Demari näki arkkipiispan toiminnan kirkon toimintakulttuurin muuttamisessa positiivisena, mutta kehotti kirkkoa jatkamaan kehitystään, sillä kirkosta eroamisluvut olivat kasvamassa.¹³⁴

4.2. KIRKKO JA TYÖVÄENLIIKE LÄHENTYVÄT – AINAKIN PUHEISSA

Helsingin piispa Samuel Lehtonen vieraili syyskuussa 1989 piispantarkastuksensa yhteydessä SDP:n työväentalolla Helsingin Kalliossa. Demari-lehti näki vierailun kirkon ja työväenliikkeen lähentymisenä. SDP:n johto ja piispa keskustelivat kirkon suhteesta valtioon ja työväenliikkeeseen. SDP:n puoluesihteerit Ulpu Iivari korosti Lehtoselle, ettei SDP:n vaatimus kirkon ja valtion erosta ollut puolueessa enää ajankohtaista. Piispa piti tärkeänä, että kirkko

¹³² Sorsa 2010, 202, 218–219; Björkstrand 2016, 257–258.

¹³³ Sorsa 2010, 236–243; Antila 2014, 208.

¹³⁴ Demari 11.5.1989 Kirkko keskelle ihmisiä.

säilytti kosketuksen yhteiskuntaan ja ihmisiin. Kirkko voisi hänen mielestään kuitenkin luopua turhasta byrokratiasta suhteessa valtioon, muun muassa väestökirjanpidosta. Lehtonen näki kirkkoa ja työväenliikettä yhdistävinä asioina diakoniatyön sekä yhteiset arvot: tasa-arvon ja solidaarisuuden.¹³⁵

Työväenliikkeen ja kirkon lähestymisestä kertoo myös Kalevi Sorsan osallistuminen useisiin kirkon hengellisiin tilaisuuksiin. SDP:n ulkoministeri Kalevi Sorsa osallistui kesäkuussa 1988 Suomen Lähetysseuran lähetysjuhlaan Tampereen jäähallissa. Puheessaan Sorsa antoi tunnustusta Suomen Lähetysseuralle ja lähetystyöntekijöille heidän tekemästään auttamis- ja kehitysyhteistyöstä. Sorsa koki hyvänä, että yhteiskunta, järjestöt ja kirkko olivat mukana yhteisessä tehtävässä heikommassa olevien ihmisten auttamisessa. Sorsa korosti kirkon lähetyspiirien ompeluseurojen mummojen olleen lähetystyön ja kehitysyhteistyön pioneereja.¹³⁶ Kalevi Sorsa osallistui syyskuussa 1988 Oulun kirkossa pidettyyn lähetysjuhlaan. Hän vaati puheessaan Suomea vahvistamaan suhteitaan kehitysmaihin ja auttamaan hädässä olevia ihmisiä. Sorsa kertoi myös äidistään, jolle lähetystyö oli ollut sydämenasia ja sisares-taan, joka oli lähetystyöntekijä.¹³⁷

Eduskunnan puhemieheksi siirtynyt Sorsa osallistui marraskuussa 1989 Helsingin tuomiokirkon kryptassa järjestettyyn Kirkko ja työväenliike -keskustelutilaisuuteen. Sorsa käsitteli puheessaan kirkkoa yhteiskunnallisena ja kulttuurisena voimana Suomessa 1990-luvulla. Hän näki kirkon vaikuttaneen merkittävästi suomalaiseen kulttuuriin ja yhteiskuntaan kuluneiden vuosisatojen aikana ja antoi tunnustusta kirkon tekemälle lähetys- ja kehitysyhteistyölle sekä diakoniatyölle. Kirkko oli hänen mukaansa vaikuttanut merkittävästi suomalaisten moraaliin, mutta kirkon merkitys oli kuitenkin alkanut murentua maallistumisen ja kirkon sanoman heikkenemisen vuoksi. Sorsa kehotti kirkkoa keskittymään sanomansa esillä pitämiseen, sillä sanoman oli oltava kirkon ensisijainen tehtävä. Kirkon tuli pohtia hallintonsa keventämistä, valtiosuhteen purkamista ja keskittymä hengelliseen työhönsä. Kirkon tuli Sorsan mukaan astua lähemmäksi ihmisiä ja luopua byrokraattisista toimintatavoistaan.¹³⁸ Kirkon puheenvuorossa arkkipiispa Vikström korosti, ettei kirkko ollut pelkästään yhteiskunnallinen toimija,

¹³⁵ Demari 21.9.1989 Väestörekisteri voisi siirtyä valtiolle. Piispa asteli Pitkänsillan yli.

¹³⁶ Kotimaa 14.6.1988 Ulkoasiainministeri Kalevi Sorsa Lähetysjuhilla Tampereella; Sana ja työ 28.6.1988 Kehitysyhteistyön uranuurtajia.

¹³⁷ Kotimaa 6.9.1988 Ulkoministeri Kalevi Sorsa Oulun Lähetysjuhlassa.

¹³⁸ Katsaus 1989: 6, 32–34 Sorsa: Kirkko yhteiskunnallisena ja kulttuurisena voimana 1990-luvulla.

vaan kirkolla oli hengellinen tehtävänsä. Kirkon tuli kuitenkin olla näkyvillä yhteiskunnassa ja pyrkiä vaikuttamaan siellä. Arkkipiispa myönsi, että kirkon oli tosissaan mietittävä, miten se tavoittaisi kirkosta erkaantuneet ihmiset.¹³⁹

Kalevi Sorsa ja arkkipiispa Vikström osallistuivat marraskuussa 1990 Kriittisen korkeakoulun keskustelutilaisuuteen Helsingin tuomiokirkon kryptassa. Kirkkoon kuulumaton Sorsa siteerasi puheessaan Raamattua ja kehotti kirkkoa pysymään pääasiassaan. Hän toivoi, ettei kirkko menettäisi ”ylimaallisen pyhän kokemisen mahdollisuuttaan”. Sorsa näki kirkon ja työväenliikkeen pohjautuvan samoihin arvoihin: tasa-arvo, oikeudenmukaisuus ja velvollisuudentunto. Sekä kirkon että työväenliikkeen tuli pitää näistä arvoista Sorsan mukaan kiinni. Hän varoitti kirkkoa kulkemasta ”jokaisen muodin mukana”. Kirkon tuli sen sijaan pitää kiinni hyvästä sanomasta ja keskittyä ydintehtäväänsä. Sekä Vikström että Sorsa vakuuttivat kirkon ja työväenliikkeen erimielisyyksien jääneen historiaan.¹⁴⁰

Kristillisen Työväenliiton julkaisema Sana ja työ -lehti esitteli vuonna 1989 demarikansanedustajien näkemyksiä kirkon ja valtion suhteesta. Lehdessä esillä olivat kansanedustajat Reijo Lindroos, Lea Savolainen, Raimo Vuoristo ja Liisa Jaakonsaari. Reijo Lindroos kehotti kirkkoa tekemään käytännön tekoja ihmisten hyväksi ja käyttämään nykyihmisten kieltä. Lindroos näki, että kirkko ja valtio tuli erottaa toisistaan ja kirkon tuli laskeutua ihmisten luo.¹⁴¹ Kirkolliskokousedustajana toiminut Lea Savolainen oli puolestaan tyytyväinen kirkon ja valtion suhteeseen, eikä halunnut ajaa kirkon ja valtion eroa. Savolainen myönsi kirkossa kuitenkin olevan paljon ongelmia tasa-arvossa, työntekijöiden jaksamisessa ja byrokratiassa. Hän halusi kirkolliskokousedustajana ajaa piispanviran avaamista naisille. Savolainen koki omaavansa arkisen hengellisen taustan, jossa uskonto oli aina läsnä ja jossa kirkko toimi kanavana ihmisen ja Jumalan välisessä suhteessa.¹⁴²

Raimo Vuoristo piti kirkon tehtävänä yhteyden luomista erityisesti lapsiin ja nuoriin. He olivat Vuoriston mukaan samalla myös yhteiskunnan ja poliittisten puolueiden tärkein kohde-ryhmä. Kirkolla ja politiikalla oli samankaltainen tehtävä, mutta Vuoriston mukaan kirkon ja puolueen välillä tuli olla aina jännite, sillä ilman jännitettä puolueet alkaisivat saarnata ja

¹³⁹ Katsaus 1989, 6, 35–39 Vikström: Kirkon tehtävät 1990-luvulla.

¹⁴⁰ Kotimaa 7.11.19989 Sorsan viesti kirkolle: Pysykää pääasiassa.

¹⁴¹ Sana ja työ 4.4.1989 Kansanedustaja Reijo Lindroos kirkon toimintamudoista.

¹⁴² Sana ja työ 30.5.1989 Kirkko on kanava Jumala-suhteeseen.

kirkko politikoida. Sekä kirkon että puolueiden ongelmana oli Vuoriston mukaan se, ettei kumpikaan ollut riittävästi keskittynyt ihmisiin ja heidän elämäänsä.¹⁴³ Myös Metodistikirkoon kuuluva Liisa Jaakonsaari toivoi kirkon ja yhteiskunnan välille enemmän vuoropuhelua, koska se oli ollut hänen mielestään laiskahkoa. Jaakonsaari koki kristillisen vakaumuksen ja arvomaailman toimivan elämäänsä ja politiikkansa ohjaavana voimana. Hän toivoi kuitenkin muutosta kirkon ja valtion suhteeseen kirkon itsensä takia, sillä kirkko koettiin harmaana ja etäisenä. Jaakonsaari peräänkuulutti kirkkoon uudistusliikettä, jossa yhteys valtioon ei saanut olla esteenä. Kirkon ja yhteiskunnan tuli käydä yhteistä vuoropuhelua ja miettiä, miten pidettiin huolta työttömistä, syrjäytyneistä, lapsiperheistä ja vanhuksista. Ihminen ei saanut hänen mukaansa unohtua.¹⁴⁴

SDP näyttäytyi puheenvuoroissaan hyvinkin kirkkomyönteiseltä. Kirkon tehtävä ja sanoma koettiin kansanedustajien ja muiden puoluevaikuttajien taholla myönteisenä. SDP:n vaikuttajat toivoivat kuitenkin kirkon ja valtion suhteeseen muutoksia. Kirkon ja valtion eron nähtiin auttavan kirkkoa sen omassa tehtävässään. Kirkon tuli keskittyä sanomansa esillä pitämiseen.

4.3. PAKOLAISVIHAMIELISYYS ON SYNTIÄ, VAI ONKO?

Kirkko ja valtio joutuivat vuoden 1991 alussa törmäyskurssille pakolaiskysymyksen vuoksi. Suomeen tuli Neuvostoliitosta ennätysmäärä Somaliasta lähtöisin olevia pakolaisia. Suomalaisten asenteet somalipakolaisiin olivat monin paikoin hyvin vihamielisiä. Suomalaisten pakolaisvastaisuutta lisäsi yhä syvenevä lama ja työttömyys. Kirkko tuomitsi rasismia ja pakolaisvihamielisyyden.¹⁴⁵ Emeritusarkkipiispa Juvan johtama työryhmä luovutti tammikuussa ”Kirkko ja turvapaikanhakijat” -mietinnön arkkipiispa Vikströmille. Aiheen ajankohtaisuutta ja ristiriitaisuutta lisäsi se, että pari päivää ennen mietinnön luovuttamista oli Valkealan pakolaiskeskuksessa räjähtänyt omatekoinen pommi. Kirkko tuomitsi Suomen harjoittaman pakolaispolitiikan ihmisoikeuksien ja moraalin kannalta kestäättömäksi. Suomen tuli ottaa maahan huomattavasti enemmän pakolaisia ja kohdella turvapaikanhakijoita

¹⁴³ Sana ja työ 5.9.1989 Kansanedustaja Raimo Vuoristo.

¹⁴⁴ Sana ja työ 29.10.1991 Lamasta uuteen nousuun -mutta ei heikkojen kustannuksella.

¹⁴⁵ SELK 1997, 33–35.

oikeudenmukaisemmin. Mietinnön vastaanottamisen yhteydessä Vikström tuomitsi valtion harjoittaman pakolaispolitiikan ja totesi pakolaisiin suuntautuneen ”vihamielisyyden olevan kerta kaikkiaan synti”. Myös emeritusarkkipiispa Juva arvosteli Suomen pakolaispolitiikkaa kovin sanoin, todeten sen moraalittomuuden loukkaavan pakolaisten ihmisoikeuksia.¹⁴⁶

Arkkipiispa oli arvostellut valtion harjoittamaa pakolaispolitiikkaa moraalittomaksi ja teko-pyhäksi jo keväällä 1986 kirkon Namibia -päivän yhteydessä. Vikström oli tuolloin todennut valtion suhtautuvan liian myötämielisesti rotusortoa harjoittavaa Etelä-Afrikkaa kohtaan.¹⁴⁷ Arkkipiispakautenaan Vikström otti lukuisia kertoja kantaa kansainväliseen vastuuseen, kehitysyhteistyöhön sekä heikommassa asemassa olevista lähimmäisistä huolehtimiseen koti-maassa ja ulkomaissa. Kansainvälinen vastuu heikommassa asemassa olevista lähimmäisistä oli Vikströmin teologisessa näkemyksessä keskeinen osa kristillistä uskoa ja hän koki kirkon tehtävänä muistuttaa yhteiskuntaa sen vastuusta. Vikströmin voimakkaat ja tuomitsevat kannanotot herättivät keskusteluissa paljon kiitosta, mutta samalla arvostelua ja närkäs-tystä.¹⁴⁸

Lehdet suhtautuvat arkkipiispan voimakkaaseen kannanottoon pakolaispolitiikan syntyisyydestä yleisesti ottaen melko hyväksyvästi. Kotimaan päätoimittaja Tuomo Korteniemi totesi arkkipiispan sanoneen sen, mikä oli arkkipiispan velvollisuutena sanoa. Eduskuntapuolueiden pakolaiskeskustelun retoriikkaa tutkinut Emilia Lounela näkee, että kriittisimmät ja kärkkäimmät puheenvuorot pakolaiskeskustelussa tulivat lehdistössä SMP: n suunnasta, SDP: n puolustaessa pakolaisten ihmisarvoista kohtelua. SDP toivoi Suomen noudattavan kansainvälisiä sopimuksia ja kasvattavan vastuutaan pakolaisista. Demari kiitteli arkkipiispaa puuttumisesta pakolaiskysymykseen. Samalla lehti kuitenkin moitti arkkipiispaa siitä, ettei hän ollut puuttunut muihin suomalaisen yhteiskunnan ongelmiin, kuten syrjäytymiseen ja työttömyyteen.¹⁴⁹

Demari oli jo aiemminkin ilmaissut huolensa pakolaisvastaisuuden lisääntymisestä. Lehti oli kokenut SMP: n muukalaisvastaisen linjan vahvistuneen puolueen valittua vuonna 1989

¹⁴⁶ Etelä-Saimaa 8.1.1991 Luterilainen kirkko tuomitsee vihamielisyydet; HS 8.1.1991; Kirkko ja turvapaikanhakijat 1991, 5–25; Demari 8.1.1991 Pommi räjähti pakolaisasemalla; Kauppinen 1997, 20–21; Rilasmaa 1998, 9–10; Haapakoski 2002, 65–67; Björkstrand 2016, 390–392; Huovinen 2019, 98.

¹⁴⁷ Kauppinen 1997, 20; Haapakoski 2002, 54–56; Tampio 2009, 5–6.

¹⁴⁸ Haapakoski 2002, 62; Tampio 2009, 5–116.

¹⁴⁹ Kotimaa 11.1.1991 Pakolaisvihan syntyisyys; Demari 7.2.1991 Arkkipiispan uskottavuus; Demari 20.3.1991 Kuka on-kaan syntinen?; Demari 24.3.1991 Vihan synnillisuus; Haapakoski 2002, 66; Lounela 2017, 51–136.

uudeksi puheenjohtajakseen konservatiivisia arvoja ja pakolaisvastaisuutta ajavan kirkkoherra Heikki Riihijärven. Puheenjohtajavalinnan tehnyt SMP: n puoluekokous oli Demarin mukaan muistuttanut lähinnä hengellistä tilaisuutta, jota oli lisäksi leimannut voimakas pakolaisviha. SDP: n puheenjohtaja Pertti Paasio ja puoluesihteerit Ulpu Iivari toivat julki huolensa SMP: n muukalaisvihamielisyydestä. Demari korosti, että pakolaisvastaisuus ja muukalaisviha eivät kuuluneet kristinuskoon, sillä kristinuskon ydin oli lähimmäisenrakkaus kaikkia ihmisiä, myös muukalaisia, kohtaan.¹⁵⁰ Myös Veljeys-liike kiinnitti pakolaisvastaisuuden lisääntymiseen huomiota ja se järjesti huhtikuussa 1988 Helsingin tuomiokirkon kryptassa keskustelutilaisuuden pakolaisuudesta. Keskustelemassa olivat Tarja Halonen, Harri Heino, Raimo Vuoristo, Runo Savisaari, ja puoluesihteerit Ulpu Iivari. Tilaisuudessa pohdittiin pakolaisuuden syitä, Suomen valtion harjoittamaa pakolaispolitiikkaa ja suomalaisten suhtautumista pakolaisiin. Puheenvuoroissa toistuvivat ajatukset ihmisoikeuksien toteutumisesta, tasa-arvosta ja Suomen velvollisuudesta auttaa hätää kärsiviä pakolaisia. Näiden korostettiin olevan myös kirkon tehtäviä.¹⁵¹

Arkkipiispan astuminen valtiovallan pakolaispolitiikan moraalinvartijaksi ärsytti presidentti Koivistoa. Presidentti pyysi Ilta-Sanomien haastattelussa arkkipiispaa kertomaan, missä muodossa syntii hänen mielestään tehtiin. Koivisto pyysi, että arkkipiispa tarkentaisi syytöstään ja kertoisi, mikä vastuu kirkolla itsellään oli pakolaisista. Vikström päätti olla lähtemättä julkiseen kiistelyyn synnistä presidentin kanssa. Koivisto koki kirkon moralisoivan kannanoton liian tuomitsevana ja ankarana. Presidentti muistutti lehdessä kirkkoa sen jumalanpalveluksessaan käyttämästä synnintunnuksesta, jossa ihminen sai syntinsä anteeksi. Koivisto kysyi syytä sille, miksi kirkko nyt halusi tuomita, mutta ei antaa lainkaan anteeksi.¹⁵²

Arkkipiispa sai lehdistössä tukea kannanotolleen, mutta samalla myös arvostelua. Aamulehti kiitti kirkkoa siitä, että se oli korottanut äänensä ja todennut kielteisen suhtautumisen pakolaisiin olevan synty, niin kuin se lehden mukaan olikin. Demari-lehti puolestaan syytti kirkkoa sekaantumisesta asiaan, joka ei sille kuulunut. SMP: n puheenjohtaja Heikki Riihijärvi syytti arkkipiispaa pehmoilusta pakolaiskysymyksessä. Riihijärven mielestä oli väärin, että Suomi

¹⁵⁰ Demari 7.8.1989 Kristilliset arvot korostuvat – Heikki saarnaa, Suti johtaa; Demari 31.8.1989 Kirkkoherra Riihijärven elämäkatsomus – Vauhdissa roskat tippuvat rattailta; Demari 14.11.1989 Rotuviha ei sovi kristinuskoon.

¹⁵¹ TA 329.5.20 Kristillisten sosialidemokraattien arkisto. Pakolainen – kiistelyn keskipisteessä. Litterointi Veljeys-liikkeen järjestämästä tilaisuudesta Tuomiokirkon kryptassa 9.4.1988; Veljeys 2/1988 Pakolaiskysymys odottaa uutta ratkaisua.

¹⁵² Ilta-Sanomat 11.1.1991 Missä muodossa sitä syntii tehdään?; Haapakoski 2002, 66–71; Jalovaara 2018, 182–183.

elätti hyvinvoivia ja vastuutaan pakenevia somalialipakolaisia, kun samaan aikaan suomalaisilla itselläänkin oli ongelmia. Lehdissä vaadittiin jälleen kirkon ja valtion eroa, koska kirkko yritti harjoittaa valtiolle kuuluvaa ulkopoliittikkaa. Lapuan hiippakunnan piispa Yrjö Sariola ja tiedotussihteeri Ulf Särs puolustivat keskustelussa kirkkoa, koska se teki työtä pakolaisten hyväksi Suomessa ja katastrofialueilla. Emerituspiispa Mikko Juva totesi presidentti Koiviston näkemyksen pakolaisista olevan ”todella masentava”.¹⁵³ Kirkon tutkimuskeskuksen johtaja, Veljeys-liikkeen jäsen Harri Heino näki Koiviston ja Vikströmin välisen sanailun johtuneen Koiviston johdonmukaisesta linjasta kirkon suhteen. Heino näki presidentin yrittävän sanoa, ettei kirkko saanut puuttua valtion politiikkaan ja kirkko sai sanoa vain sitä, mitä presidenttikin sai sanoa.¹⁵⁴

Koiviston harmistumista kirkon taholta tulleeeseen arvosteluun lisäsi maaliskuussa 1991 Helsingin piispa Samuel Lehtosen pitämä saarna valtiopäivien avajaisjumalanpalveluksessa. Saarnassaan Lehtonen kehotti suomalaisia suhtautumaan pakolaisiin myönteisemmin. Jumalanpalveluksen jälkeen Koivisto nuhteli piispaa liian valikoivasta Vanhan testamentin käytöstä. Muistelmissaan Koivisto toteaa kertoneensa valtiopäiväjumalanpalveluksen jälkeen ärtyneisyytensä piispalle ja kysyneensä tältä ”eikö kirkossa lueta lainkaan kolmatta Mooseksen kirjaa ja katsota millaisen käyttäytymisen vieraita kansoja kohtaan Mooses väitti olevan Herran tahdon mukaista”. Koivisto kehotti piispaa lukemaan raamatunkohdasta erityisesti Herran sanat ”jätittekö naiset henkiin?”. Koiviston kannanotto piispa Lehtosen saarnaan voidaan nähdä piispan lyömisenä Raamatulla päähän. Koivisto hermostui kirkon taholta tuleviin jatkuviin syytöksiin. Kirkon tuli pysyä omalla tontillaan, eikä puuttua valtiolle kuuluviin asioihin.¹⁵⁵

Koivisto jättäytyi mielenosoituksellisesti pois Helsingin uuden piispan Eero Huovisen vihkimismessusta huhtikuussa 1991, eikä antanut Huoviselle tavanomaisen käytännön mukaista audienssia. Presidentti kutsui Huovisen kuitenkin kesällä presidentinlinnaan lounaalle. Huovinen ei itse myöntänyt loukkaantuneensa presidentin toimista. Gustaf Björkstrand näkee Koiviston toimineen audienssikysymyksessä loogisesti, sillä presidentti oli luopunut

¹⁵³ Ilta-Sanomat 8.3.1991 Mauno Koiviston pakolaisnäkemys ovat todella masentavia; Ilta-Sanomat 9.3.1991 Pehmolu on syntiä!; SELK 1989, 33–34; Kauppinen 1997, 22; Haapakoski 2002, 62–69; Björkstrand 2016, 392–393; Huovinen 2019, 98–99.

¹⁵⁴ Aamulehti 30.3.1991 Kirkko saa sanoa ja presidenttikin saa sanoa; Kauppinen 1997, 20–21.

¹⁵⁵ Haapakoski 2002, 68–69; Jalovaara 2018, 184.

muidenkin nimittämiensä virkamiesten perinteisistä audiensseista. Demari-lehti kiitteli presidenttiä siitä, ettei hän osallistunut Huovisen piispanvihkimykseen, eikä halunnut vaikuttaa piispannimitysprosessiin. Koiviston halu etäännyttää kirkkoa ja valtiota näkyi käytännössä hänen osallistumisissaan piispanvihkimystilaisuuksiin. Hän osallistui presidenttikaudellaan kyllä muiden piispojen vihkimysmessuihin, mutta ei edeltäjistään poiketen kuitenkaan lainkaan messujen jälkeen vietettyihin juhliin. Niissä valtiovaltaa edusti presidentin sijasta aina opetusministeriön virkamies.¹⁵⁶

Helsingin emerituspiispa Eero Huovinen näki arkkipiispan synti-sanan käytön olleen perusteltua, mutta ymmärsi myös presidentin närkästymisen arkkipiispan syytöksestä. Huovinen arvelee Koiviston lapsuudessaan saaman uskonnollisen kasvatuksen tehneen hänet varovaiseksi synti-sanan käytöstä. Synnillä ja syntisyydellä oli voimakas ja arvosteleva sävy Koiviston arvomaailmassa. Huovinen arvelee arkkipiispan pakolaispolitiikan syntisyytöksen osuneen samalla Koiviston henkilökohtaiseen uskonkäsitykseen. Varhaisvuosistaan kertovien muistelmien julkistamistilaisuudessa vuonna 1998 Koivisto kuvasikin olevansa ”protestanttinen kristitty”, jolla hän tarkoitti kokevansa jatkuvaa velvollisuuden tuntoa, tarkkailtavana olemisen tunnetta ja jatkuvaa syyllisyyden tuntoa. Huovinen näkee synnin merkitsevän aran omantunnon omaavalle ihmiselle vakavaa uhkaa siitä, että hän voisi menettää kohdallaan armon.¹⁵⁷

Kirkon asettuminen moraalinvartijaksi ärsytti presidentti Koivistoa ja sai hänet asettumaan vastakkain kirkon kanssa. Presidentin ja arkkipiispan välinen kiistely valtion harjoittamasta pakolaispolitiikasta sai Koiviston jälleen uudistamaan vaatimuksensa kirkon ja valtion erosta. Koiviston harmistumisen taustalla voidaan nähdä vaikuttaneen hänen lapsuutensa vapaakirkollisen ja hyvin uskonnollisen kasvatuksen. Kirkon tuli Koiviston ajattelun mukaan pitäytyä hengellisessä tehtävässään ja antaa valtion huolehtia rauhassa omastaan. Kirkon ja presidentin välisiin suhteisiin oli tullut särö, vaikka kirkko antoi ymmärtää toisin.

¹⁵⁶ Demari 9.5.1991 Kiitokset presidentille; Kotimaa 26.3.1991 Presidentti ja piispat; Kotimaa 26.3.1991 Piispa Eero Huovinen ei näe dramatiikkaa siinä, että presidentti ei osallistu piispanvihkimykseen; Haapakoski 2002, 30–33, 69–71; Björkstrand 2016, 272; Jalovaara 2018, 178–184.

¹⁵⁷ Helsingin Sanomat 3.10.1998 Huovinen synnistä; Huovinen 2019, 99.

4.4. KIRKKO EROON VALTIOSTA! -KÄSKEE PRESIDENTTI

Presidentti Koivisto jatkoi kirkon ryöpyttämistä toukokuussa 1991 Kotimaa-lehdelle antamassaan haastattelussa. Koivisto näki kirkon ja valtion yhteyden olevan ”jäännemenneiltä vuosisadoilta”. Presidentti toivoi kirkon ja valtion eroa sekä kirkon julkisoikeudellisesta asemasta luopumista. Hän kehotti kirkkoa huolehtimaan itse omista asioistaan. Koivisto toi haastattelussa esiin useita asioita, joihin toivoi muutosta kirkon ja valtion välisessä suhteessa. Hän näki, että kirkon tuli huolehtia itse tuomiokapitulilaitoksestaan ja yritysten kirkolle maksamasta yhteisöverosta tuli luopua, sillä se oli epäoikeudenmukainen yrityksille ja yhteisöille. Koivisto harmitteli sitä, että Vapaa-ajattelijaliitto oli joutunut hakemaan oikeuslaitokselta vapautusta veronmaksusta kirkolle. Presidentti jyrähti, että kirkko pyrki asemansa avulla vain hyötymään valtiosta. Koivisto vaati, että presidentin piispannimitysoikeudesta tuli luopua, sillä piispa sai valtuutensa suoraan Jumalalta eikä presidentiltä. Haastattelunsa päätteeksi Koivisto totesi kirkon kannanottojen olleen vain heikkotasoisia, omaa etua ajavaa populismia ja toivoi kirkon keskittyvän armon julistamiseen yhteiskunnallisen arvostelun sijasta.¹⁵⁸

Koiviston kirkko ja valtio -näkömyksen taustalla vaikutti hänen sosialidemokraattinen taustansa ja sieltä tuleva näkemys kirkon ja valtion erottamisesta. Toisaalta Koiviston näkömyksessä vaikutti vahvasti myös hänen lapsuudenkotinsa vapaakirkollinen hengellisyys. Vapaissa suunnissa arvosteltiin kirkon ja valtion yhteyttä ja moni vapaakirkkoon kuulunut olikin eronnut luterilaisen kirkon jäsenyydestä. Koivisto koki uskonnon kuuluvan yksityiselämäänsä, eikä voinut ymmärtää, miksi kirkon päätöksenteko kuului nyt valtiolle, eikä kirkolle itselleen.¹⁵⁹ Koivisto tunsikin Raamattunsa hyvin ja siteerasi sitä monissa tilanteissa. Hänen lähipiiriinsä kuulunut Seppo Lindblom on kertonut muistelmakirjassaan Koiviston uskonnollisuudesta ja siitä, miten presidentin virka-autossa oli usein veisattu virsiä. Koivisto totesi itsekin suhtautuvansa myönteisesti kirkkoon ja uskontoon, mutta vierastavansa sitä, että kirkko otti piispojen

¹⁵⁸ Kotimaa 31.5.1991 Presidentti Koivisto epäilee kirkon mielivän valtiosuhteesta itselleen etuja; Haapakoski 2002, 74–84; Jalovaara 2018, 184–185; Björkstrand 2016, 272.

¹⁵⁹ Seppo 1999, 46; Haapakoski 2002, 6–11; Jalovaara 2018, 186.

kautta kantaa yhteiskunnallisiin kysymyksiin ja valtiolle kuuluviin asioihin. Koiviston mukaan kirkon tuli tuomitsemisen sijasta keskittyä armon julistamiseen.¹⁶⁰

Koiviston kannanotot kirkon ja valtion erottamisesta ja presidentin piispannimitysoikeuden poistamisesta liittyvät samalla hänen pyrkimyksiinsä enemmistöparlamentarismiin toteutukseksi Suomen valtiojohtossa. Koivisto pyrki presidenttikautensa alusta alkaen vähentämään presidentin valtaa ja siirtämään sitä eduskunnalle ja valtioneuvostolle. Koiviston kaudella presidentin valtaoikeuksia muutettiin huomattavasti ja vallan parlamentarisointi näkyi myös kirkkoon liittyvissä asioissa. Koiviston seuraajilla oli huomattavasti vähemmän valtaa, kuin Koivistolla oli ollut.¹⁶¹

Koiviston haastattelu sai aikaan kiivaan keskustelun kirkon ja valtion suhteesta. Helsingin Sanomat uutisoi aiheesta kokonaisen aukeaman verran räväkällä otsikolla ”vuosisadan erotarina”. Arkkipiispa Vikström yritti tynnyttellä tilannetta todeten kirkon ja valtion suhteiden olevan kunnossa ja kirkon rukoilevan joka sunnuntai presidentin puolesta. Vikström ehdotti presidentille myös tapaamista, jossa olisi voitu keskustella kirkon ja valtion suhteesta. Koivisto ei kuitenkaan nähnyt tapaamia tarpeellisena. Vikström ei ymmärtänyt presidentin syytöksiä ja suuttumusta. Arkkipiispan mukaan oli itsestään selvää, että kirkolla oli yhteyksiä valtioon ja kirkko sai tekemistään yhteiskunnallisista tehtävistä korvauksen. Arkkipiispa halusi muistuttaa presidenttiä valmisteilla olevasta kirkkolain muutoksesta, joka tuli lisäämään kirkon itsenäisyyttä suhteessa valtioon.¹⁶²

Loviisan Sanomat ja Lalli näkivät presidentin osallistuneen kannanotollaan näkyvästi kirkkolain uudistamisprosessiin. Suomenmaa ihmeteli, miksi Koiviston haastattelu oli saanut lehdistä enemmän huomiota kuin meneillään oleva kirkkolain uudistusprosessi. Kaleva arveli lapsuuden vapaakirkollisen ja adventistisen kodin vaikuttaneen presidentin voimakkaaseen kannanottoon. Samalla Kaleva näki Koiviston lausuman taustalla vaikuttaneen työväenliikkeen uskontokriittisen perinnön. Savon Sanomat puolestaan tulkitsi Koiviston ärtymyksen ja voimakkaiden näkemysten johtuneen siitä, että hän oli liian herkkä kirkon taholta tulleeeseen

¹⁶⁰ Haapakoski 2002, 74–84; Jalovaara 2018, 186.

¹⁶¹ Haapakoski 2002, 21–87; Hallberg, Martikainen, Nousiainen & Tikkanen 2009, 274–330; Nurminen 2013, 30–33; Salin 2017, 47–55.

¹⁶² Kotimaa 4.6.1991 Kirkolla velvollisuus seisoa ihmisten rinnalla; Iltalehti 4.6.1991 Arkkipiispa Vikström ei moiti presidenttiä – Kirkon ja valtion suhteet kunnossa; Helsingin Sanomat 9.6.1991 Vuosisadan erotarina; Kotimaa 14.6.1991 Keskustelu kirkosta ja valtiosta lehdistössä; Kotimaa 27.12.1991 Kirkoja ja valtion suhteet ja lama hallitsivat vuoden 1991 uutistarjontaa; Kauppinen 1997, 24–26; Haapakoski 2002, 74–84; Björkstrand 2016, 273; Jalovaara 2018, 185.

arvosteluun. Iisalmen Sanomat ja Lalli hämmästelivät presidentin antamaa kovaa kritiikkiä. Lehdet kehottivat kirkkoa kuuntelemaan presidenttiä, sillä kirkko oli itse ansainnut Koiviston jyrähdyksen osallistuttuaan yhteiskunnalliseen keskusteluun presidentin näkökulmasta väärällä tavalla. Kotkan Sanomat ja Ilta-Sanomat vaativat kirkon eroa valtiosta, sillä se vahvistaisi myös kirkon itsenäisyyttä. Lehdet kehottivat kirkkoa kuuntelemaan Koivistoa tarkkaan.¹⁶³

Keskustelu suuntautui kirkon talouteen ja kirkollisveroon. Uusi Suomi arvosteli kovin sanoin kirkkoa siitä, ettei sen pappien tarvinnut tehdä yhtään mitään, koska rahaa tuli yhteiskunnalta joka tapauksessa. Uusi Suomi näki kirkon kääntäneen selkänsä valtiolle laman alettua. Suurin osa lehdistä puolusti kuitenkin kirkon oikeutta kirkollisveron keräämiseen, sillä se mahdollisti kirkon monipuolisen työn.¹⁶⁴ Kirkon oikeutta yhteisöveron keräämiseen arvosteltiin sen sijaan suurimmassa osassa lehtiä. Yhteisöveron poistamista korostivat erityisesti Helsingin Sanomat, Turun Sanomat, Suomenmaa ja Demari. Lehdet pitivät tärkeänä sitä, että kirkko pärjäisi omillaan ja keskittyisi omaan tehtäväänsä. Lehdet korostivat, että kirkolle tuli kuitenkin korvata sen hoitamat yhteiskunnalliset tehtävät tai yhteiskunnan tuli ottaa tehtävät hoitaakseen. Kaleva ennusti kirkon joutuvan luopumaan yhteisöverosta pian. Lehdet halusivat kirkon ottavan omalle vastuulleen tuomiokapitulilaitoksensa ja piispannimityksensä. Demari vaati pääkirjoituksessaan kirkon erottamista valtiosta SDP:n Forssan kokouksen vaatimuksen mukaisesti.¹⁶⁵

Demari-lehti selvitti kesäkuussa 1991 poliittisten puolueiden kantaa kirkon ja valtion suhteesta. Keskustapuolue piti perinteistä valtionkirkko -järjestelmää hyvänä, eikä siksi halunnut ajaa kirkon ja valtion eroa. Kokoomus ei myöskään kannattanut kirkon ja valtion eroa, vaikka Kokoomuksessakin oli ajoittain esiintynyt erovaatimuksia. Kristillisten puheenjohtaja, vapaakirkkoon kuulunut Toimi Kankaanniemi kannatti henkilökohtaisesti kirkon ja valtion eroa, mutta totesi Kristillisissä olevan paljon niitä, jotka vastustivat eroa. Vasemmistoliitto ja

¹⁶³ Loviisan Sanomat 1.6.1991 Koivisto ja kirkko; Savon Sanomat 1.6.1991 Presidentti ja kirkko; Iisalmen Sanomat 3.6.1991 Koivistolta suorasukaista kirkkokritiikkiä; Kotkan Sanomat 3.6.1991 Ero valtiosta vahvistaisi kirkon itsenäisyyttä; Ilta-Sanomat 4.6.1991 Kirkon kannattaisi kuunnella Koivistoa; Lalli 4.6.1991 Koivisto kirkosta; Lalli 4.6.1991 Kirkko, valtio ja Koivisto; Suomenmaa 5.6.1991 Kirkko ja Koivisto; Kaleva 8.6.1991 Kirkko ja valtio; Uusi Suomi 11.6.1991 Kirkko ja valtio; Kauppinen 1997, 32–36; Haapakoski 2002, 81–82.

¹⁶⁴ Uusi Suomi 11.6.1991 Kirkollisvero; Kauppinen 1997, 39–41.

¹⁶⁵ Demari 4.6.1991 Kirkko ja valtio; Turun Sanomat 2.6.1991 Kirkko ja valtio; Demari 4.6.1991 Kirkko eroon valtiosta; Suomenmaa 5.6.1991 Kirkon yhteisövero; Helsingin Sanomat 7.6.1991 Kirkon verotusoikeus; Kaleva 8.6.1991; Kauppinen 1997, 42–44; Haapakoski 2002, 82.

SDP pyrkivät ajamaan kirkon ja valtion erottamista. SDP:n puoluesihteerin Ulpu Livari piti kirkollisveron keräämistä vanhanaikaisena. Demari kirjoitti lähes jokaisen poliittisen puolueen käsittelevän puoluekokouksissaan aloitteita kirkon ja valtion erottamista. Aloitteet kuitenkin hylättiin aina, koska puolueet eivät uskaltaneet lähteä ajamaan eroa. Tähän saattoi Demarin mukaan vaikuttaa se, että kirkko koettiin kuitenkin lopulta tärkeänä yhteiskunnallisena toimijana ja sen tekemä työtä pidettiin arvokkaana.¹⁶⁶

Demari kehotti kirkkoa luopumaan populistisista näkemyksistään. Lehti näki kirkon yhteiskunnallisten kannanottojen taustalla olevan kiristyneen kilpailun kirkon ja muiden uskonnollisten liikkeiden välillä. Populistiset kannanotot eivät kuitenkaan olleet Demarin mukaan se tapa, jolla ihmiset saatiin kiinnostumaan luterilaisesta kirkosta. Demarissa kysyttiin kirkolta, oliko se hävinnyt kilpailun nykyaikaiselle vetävälle musiikille, hurmokselliselle liikedinnälle ja tuhansia ihmisiä keränneille massatapahtumille. Kirkon tuli Demarin mukaan uudistaa toimintatapojaan ja keskittyä olennaiseen tehtäväänsä, eikä pitäytyä muuttumattomana vuosisataisessa asemassaan ja vanhoissa toimintatavoissaan.¹⁶⁷

Kaija Lähteenmaa näki Demari-lehdessä kirkon ja valtion eron kuitenkin vaikeana toteuttaa, sillä kirkon ja valtion välillä oli paljon kytkentöjä: piispannimitys, yhteisövero, tuomiokapitulit, hautausmaat ja väestökirjanpito. Lähteenmaa arveli kirkon olevan puolueille pyhä asia, johon ei uskallettu puuttua. Puolueiden jäseninähän oli myös kirkon jäseniä. Kirkon ja valtion eron tulikin lähteä liikkeelle kirkolliskokouksen toimesta, jonka tuli tehdä asiasta kirkkolainmuutosesitys eduskunnan käsiteltäväksi. Valtiosääntöoikeuden professori Ilkka Saraviita näki kirkon ja valtion eron olevan juridisesti hyvin hankala toteuttaa, koska Suomen perustuslaissa kirkolle oli määritelty erityisasema. Kirkon ja valtion erottamiseksi tuli muuttaa perustuslakia ja poistaa kirkolta perustuslain suoja. Saraviita näki, että kirkon verotusoikeus oli sen sijaan helpompi poistaa, koska sitä ei ollut kirjattu Suomen perustuslakiin.¹⁶⁸

Lehdistössä vaadittiin kirkon ja valtion suhteiden nykyaikaistamista ja kirkon toiminnan kehittämistä vastaamaan nykyihmisten elämää ja kieltä. Kirkon oli asetettava Suomessa samaan asemaan muiden uskonnollisten liikkeiden kanssa. Kaleva vaati kirkon ja valtion välistä

¹⁶⁶ Demari 4.6.1991 Vasemmisto ja SKL luopuisivat valtiokirkosta; Kauppinen 1997, 81–84.

¹⁶⁷ Demari 4.6.1991 Kirkko ja valtio; Kauppinen 1997, 87.

¹⁶⁸ Demari 9.6.1991 Ero vain kirkon omalla päätöksellä?; Demari 9.6.1991 Jos kirkko haluaisi eroon valtiosta, niin säätämisyjärjestys olisi vaikeutettu.

pakkoavioliitto lopetettavaksi. Kirkon oli myös lopetettava suomalaisten syyllistäminen siitä, jos he eivät kuuluneet kirkkoon. Keskipohjanmaa-lehti kuvasi kirkon ja valtion suhdetta ”Kirkon ja valtion epäpyhäksi allianssiksi”, joka oli haitallinen kummallekin osapuolelle. Käytännöllisen teologian professori Markku Heikkilä toivoi kirkon olevan aloitteellisempi suhteessaan valtioon ja kuuntelevan valtiojohtajien taholta tulleita toiveita.¹⁶⁹ Myös pankinjohtaja Kalevi Sorsa kehotti jälleen kirkkoa miettimään suhdettaan valtioon. Kirkkopäivien Suomi 2000-seminaarissa kesäkuussa 1991 puhunut Sorsa näki, ettei kirkosta ollut valtiolle ongelmaa. Kirkon ja valtion tiivis suhde oli sen sijaan kirkon ongelma, josta oli Sorsan mielestä kirkolle haittaa sen perustehtävän hoitamisessa.¹⁷⁰

Keskustelu kirkon ja valtion erosta henkilöityi pitkälti presidentin ja arkkipiispan väliseksi noikkitteluksi, jossa Koivisto arvosteli kirkkoa ja toivoi Vikströmin vastaavaan syytöksiin. Kirkon johto otti kuitenkin vaikenemisen linjan ja pysyi syytösten edessä hiljaa ja kommentoimatta. Kirkkohistorian professori Juha Seppo näkee, että kirkko halusi pysyä tilanteessa vaitonaisena, etteivät sen kommentit olisi aiheuttaneet suhteen heikkenemistä tai olisi ilmaisseet kirkon halua suhteen katkaisemiseen. Arkkipiispa Vikströmillä ja presidentti Koivistolla oli erilainen näkemys kirkon roolista ja paikasta yhteiskunnassa. Vikström ei hyväksynyt presidentin näkemystä siitä, että kirkon tuli olla etäällä ja omana saarekkeenaan kaukana yhteiskunnasta. Kirkon tuli Vikströmin mukaan olla sen sijaan keskellä yhteiskuntaa, ei holhoajana vaan innostajana.¹⁷¹

Presidentti Koiviston aloittama keskustelu ei lopulta saanut aikaan mitään äkillisiä käytännön toimia kirkon eikä valtion taholta, sillä kirkolliskokous ja opetusministeriö käsittelivät jo kirkkolain muutosta, väestörekisterijärjestelmän siirtämistä valtiolle sekä tuomiokapitulilaitoksen siirtoa kirkolle itselleen. Kirkolliskokous päätti marraskuussa 1991 kirkkolain jakamisesta kahteen osaan. Lehdissä uudistus otettiin positiivisesti vastaan ja uuden kirkkolain koettiin lisäävän kaivattua itsenäisyyttä kirkon suhteessa valtioon. Turun Sanomat uutisoi kirkolliskokouksen tekemän päätöksen olleen tärkein päätös kirkossa yli sataan vuoteen. Kevään 1992 kirkolliskokouksen avajaispuheessaan arkkipiispa John Vikström toivoi kirkon totuttelevan

¹⁶⁹ Keskipohjanmaa 12.6.1991 Kirkon ja valtion epäpyhä allianssi; Kainuun Sanomat 23.9.1991 Professori Markku Heikkilä: Kirkon oltava aloitteellisempi suhteessaan valtioon; Kauppinen 1997, 86–94.

¹⁷⁰ Varkauden Lehti 15.6.1991 Kalevi Sorsa: Kirkon ja valtion suhde on kirkon ongelma.

¹⁷¹ Kotimaa 30.4.1991 Kirkkolain jakamisesta päästy yksimielisyyteen; Autio 1997, 201–202; Haapakoski 2002, 83; Seppo 2005, 123–137; Romo 2009, 42–45; Sorsa 2010, 218–224; Heikkilä & Heininen 2017, 198–200.

ajatukseen etäämmällä oloon valtiosta.¹⁷² Eduskunta hyväksyi kirkkolain muutoksen marras-kuussa 1993 ja seuraavan vuoden alusta voimaanastunut kirkkolaki lisäsi merkittävästi kirkon itsenäisyyttä ja päätösvaltaa. Kirkkolain muutos koettiin lehdistössä hyvänä kehityksenä, jossa kirkon nähtiin astuneen itsenäisempään ja oikeaan suuntaan. Kulttuuriministeri Tytti Isohookana-Asunmaa kehotti kirkkoa keskittymään hengelliseen tehtäväänsä. Lehdet näkivät kirkon ja valtion suhteen kuitenkin säilyvän yhä kiinteänä ja suhdetta oli hoidettava aikuisten tavoin.¹⁷³ Pitkän keskustelun ja lukuisten vaiheiden jälkeen kirkolliskokous päätti esittää eduskunnalle myös tuomiokapitulilaitoksen siirtämistä kirkon vastuulle. Eduskunta hyväksyi siirron vuonna 1994 ja siirto tapahtui lopullisesti vuoden 1997 alusta.¹⁷⁴ Kirkko oli selvityksissään, kannanotoissaan ja siirroissaan hyvin varovainen. Se ei halunnut viestittää haluavansa täydellistä eroa valtiosta, vaan vain itsenäisempää asemaa suhteessa valtioon.

Kirkkolain uudistamisen vanavedessä Esko Ahon hallitus nosti esille myös kirkolle maksettavan yhteisöveron poistamisen, kiinteistöveron ulottamisen kirkon kiinteistöihin ja kirkon sosiaaliturvamaksujen huomattavan korottamisen. Kirkkohallitus vastusti hallituksen kaavailuja ja tahtoi pitää oikeuden yhteisöverojen tuottoon, koska kirkko hoiti yhteiskunnalle kuuluvia tehtäviä. Vapaa-ajattelijat ry. kannatti yhteisöverosta luopumista. Demari-lehti ilmoitti yhteisöverojen poistamisen olevan myös SDP:n vaatimus. Kirkon sosiaaliturvamaksujen korotuksen lehti näki kuitenkin hallituksen kiusantekona kirkolle, sillä kirkolle kuului lehden mukaan oikeudenmukainen korvaus sen tekemistä yhteiskunnallisista tehtävistä tai tehtävät tuli siirtää kirkolta valtiolle. Lama ja hallituksen kaavailut eivät lopulta horjuttaneet kirkon asemaa ja hallituksen kaavailut jäivät toteutumatta. Presidentti Koiviston virkakauden päättyessä maaliskuussa 1994 kirkon ja valtion suhde oli muotoutunut pitkälti siihen suuntaan, johon presidentti oli suhdetta halunnutkin kehittää. Piispannimitysoikeus säilyi tosin edelleen presidentin tehtävänä.¹⁷⁵

Kirkon asema valtiossa oli muiden Pohjoismaiden tilanteeseen verrattuna 1990-luvun alun Suomessa huomattavasti itsenäisempi. Valtionkirkkojärjestelmiä oli tosin alettu vähitellen

¹⁷² Turun Sanomat 9.11.1991 Tärkein päätös yli sataan vuoteen; Suomenmaa 12.11.1991 Uusi kirkkolaki; Kaleva 12.11.1993 Ministeri Isohookana-Asunmaa; Malkavaara 2000, 255; Antila 2014, 207–208.

¹⁷³ Kaleva 12.11.1993 Ministeri Isohookana-Asunmaa; Antila 2014, 207–208.

¹⁷⁴ Sorsa 2010, 236–243; Antila 2014, 208.

¹⁷⁵ Turun Sanomat 5.5.1993 Kirkkoa uudistettava radikaalisti; Lapin Kansan 24.5.1993 Kirkkohallitus pitäisi kirkolla oikeuden yhteisöveron tuottoon; Demari 31.5.1993 Kirkko, verot ja valtio; Kotimaa 26.5.1993 Kirkko menettämässä yhteisöveron; Kainuun Sanomat 14.6.1993 Vapaa-ajattelijat luopuisivat yritysten kirkollisverosta; Seppo 1999, 45.

purkaa myös muissakin Pohjoismaissa. Tanskassa oli vahvin valtionkirkkojärjestelmä. Siellä valtio vastasi myös kirkon hallinnosta. Ruotsissa kirkon ja valtion välistä eroa ryhdyttiin selvittämään perusteellisemmin 1990-luvun alusta lähtien. Ruotsin evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokous teki päätöksen kirkon ja valtion erosta ja kirkon muuttumisesta samaan asemaan muiden uskonnollisten yhdyskuntien kanssa. Kirkon yhteiskunnalliset tehtävät siirrettiin Ruotsissa valtiolle ja kirkollisvero muutettiin jäsenmaksutyypiksi kirkollismaksuksi. Ruotsin Sosialidemokraattinen Puolue oli merkittävässä asemassa kirkon ja valtion eroon johtaneessa yhteiskunnallisessa ja kirkollisessa keskustelussa. Ruotsin evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokous hyväksyi esityksen kirkon ja valtion erosta vuonna 1995 ja ero astui voimaan vuoden 2000 alussa.¹⁷⁶

Kirkon ja valtion suhde oli muuttunut SDP:n näkökulmasta ongelmattommaksi ja puolue ei vaatinut enää aktiivisesti kirkon ja valtion eroa. Kirkko ja työväenliike olivat myös lähentyneet arkkipiispa Juvan ja Vikströmin aikana. SDP arvosti kirkon tekemää työtä.¹⁷⁷ SDP:n sisällä oli kuitenkin runsaasti näkemyksiä, joissa vaadittiin kirkon ja valtion eroa ja muistutettiin puoluetta sen puolueohjelmiin kirjoitetusta linjasta kirkkoon ja uskontoihin. Puoluejohto ei kuitenkaan halunnut lähteä ajamaan radikaalia eroa. Toisaalta kirkko oli itse aloittanut kirkkolainmuutosprosessin, joka johti kirkon itsenäisempään rooliin suhteessa valtioon. Paikolaispolitiikasta alkanut keskustelu, jossa presidentti Koivisto toisti kantansa kirkon ja valtion erosta käynnisti lehdistökirjoittelun ja ehkäpä samalla hieman vauhditti kirkkolain uudistamisprosessia ja kirkon siirtymistä itsenäisempään asemaan suhteessa valtioon.

¹⁷⁶ Savon Sanomat 13.9.1991 Kirkon ja valtion liitto löystyy Pohjoismaissa; SELK 1997, 225; Seppo 1995, 409–411. SELK 1997, 39–40; Seppo 1999, 46; Ahlbäck 2003, 40–161.

¹⁷⁷ Raimo Vuoriston haastattelu 9.5.2019.

5. USKONNONOPETUSKESKUSTELU JA SDP

Kirkon ja valtion rajapinnoilla oleva koulun uskonnonopetus on herättänyt Suomessa keskustelua aina 1900-luvun alusta saakka. Uskonnonopetus oli koulunuudistusten yhteydessä lähes aina puheenaiheena. Keskustelua käytiin uskonnonopetuksen tunnustuksellisuudesta, sen asemasta koulussa sekä uskonnonopetuksen pakollisuudesta kaikille oppilaille.¹⁷⁸ Uskonnonopetuksen järjestämisessä oli eri maiden koululaitoksissa käytössä kolme erilaista mallia. Ensimmäisessä ei ollut lainkaan yhteiskunnan järjestämää uskonnonopetusta, vaan uskonnonopetus järjestettiin kirkkojen omasta toimesta. Toisessa, Suomenkin käyttämässä mallissa, koulu järjesti oppilaille heidän uskonnollisten yhteisöjensä mukaista tunnustuksellista uskonnonopetusta. Kolmannessa oli kouluissa kaikille oppilaille yhteistä tunnustustonta uskonnonopetusta.¹⁷⁹

SDP otti vuoden 1903 Forssan kokouksessa kantaa myös uskonnonopetukseen ja vaati sen poistamista kouluista. Sotien jälkeisenä aikana puolueet eivät kuitenkaan enää uskaltaneet leimautua julkisuudessa kirkon- ja uskonnonvastaisiksi. Tässä yhteydessä myös SDP irtautui jossakin määrin Forssan kokouksen vaatimuksistaan. Suhtautuminen uskonnonopetuksen asemaan jakoi SDP:n sisällä kuitenkin mielipiteet selkeästi kahtia.¹⁸⁰ SDP:n sisällä vaikuttaneen Veljeys-liikkeen suhtautuminen uskonnonopetukseen oli selkeästi SDP:n yleistä linjaa myönteisempää. Finlandia-talossa vuonna 1973 uskonnonopetuksen puolustamiseksi järjestetyssä kansalaiskokouksessa SDP:n puheenvuoron käytti Veljeys-liikkeen puheenjohtaja Sakari Knuuttila. Hän korosti SDP:n arvostavan uskonnonopetusta. SDP kuitenkin toivoi tunnustuksellisen uskonnonopetuksen tilalle Ruotsin mallin mukaista objektiivista uskonnonopetusta, jossa annettiin perustiedot kristinuskosta ja muista uskonnoista.¹⁸¹

Uskonnonopetuksen asemasta käytiin Suomessa perusteellista keskustelua erityisesti peruskoulujärjestelmän luomisen ja lukion opetussuunnitelmauudistuksen yhteydessä 1960–1970-luvulla. Vuonna 1985 aloitettiin molemmilla kouluasteilla elämäkatsomustiedon opetus uskontokuntiin kuulumattomille oppilaille. Keskustelua käytiin siitä, miksi uskontokuntiin

¹⁷⁸ Leivo 2011, 19–30; Poulter 2013, 137–164; Numminen 2015, 85.

¹⁷⁹ Juntunen 1985, 18; Kauppinen 1997, 45–46.

¹⁸⁰ Kähkönen 1976, 42–44; Kajava-Huhta 1998, 2–3; Koskelainen 2013, 31–39; Mäkinen 2008, 6–11.

¹⁸¹ Kuusela 2000, 26; Poulter 2013, 164–178.

kuuluvat oppilaat eivät voineet valita elämäkatsomustietoa uskonnonopetuksen tilalle ja siitä, oliko uskonnonopetus koulun vai kirkon tehtävä.¹⁸² Kirkko otti uudistuksissa varovaisen uskonnonopetuksen puolustajan roolin. Lähestyttäessä 1980-lukua kirkko toimi melko varovaisesti säilyttääkseen hyvät suhteensa yhteiskuntaan ja poliittisiin puolueisiin.¹⁸³

Uskonnonopetuksen asema kohentui 1980-luvun alussa. Peruskouluun lisättiin yksi oppitunti uskontoa ja kouluhallitukseen perustettiin sieltä vielä puuttunut uskonnon ylitarkastajan virka. Eduskuntapuolueet olivat 1980-luvulla erilaisista näkemyksistä huolimatta melko järjestelmällisesti tunnustuksellisen uskonnonopetuksen kannalla. Uskonnonopetus pysyi syrjässä julkisesta keskustelusta aina 1980-luvun loppupuolelle saakka.¹⁸⁴

5.1. ELÄMÄNKATSOMUSTIETO KOULUIHIN

Vuoteen 1988 lähdettiin uskonnonopetuskeskustelun suhteen melko rauhallisissa tunnelmissa. Keskustelun avasi opetusministeriön kirkollisasioista vastannut kansliapäällikkö Jaakko Numminen tammikuussa pitämällään puheella Suomen Uskonnonopettajain Liiton 50-vuotisjuhlassa. Numminen näki uskonnonopetuksen aseman hyvänä suomalaisessa yhteiskunnassa, mutta samalla hän korosti uskontokuntiin kuulumattomien oppilaiden oikeutta opiskella elämäkatsomustietoa tunnustuksellisen uskonnonopetuksen tilalla. Uskontokuntiin kuuluvilla oppilailla ei kuitenkaan saanut olla mahdollisuutta valita elämäkatsomustietoa uskonnonopetuksen tilalle.¹⁸⁵

Nummisen näkemyksistä uutisoitiin muun muassa Kotimaa-lehdessä ja Helsingin Sanomissa. Näkemykset saivat useissa lehdissä osakseen kiitosta, mutta samalla myös arvostelua.¹⁸⁶ Demari-lehdessä vaadittiin tunnustuksellisen uskonnonopetuksen poistamista sekä kirkon ja

¹⁸² Kähkönen 1976, 154–155; Kajava-Huhta 1998, 2–3; Kuusela 2000, 20–35; Poulter 2013, 155–160.

¹⁸³ Kähkönen 1976, 124; Kuusela 2000, 22–24; Poulter 2013, 160–178.

¹⁸⁴ Kuusela 2000, 26, 31–54; Mäkinen 2008, 21–69; Poulter 2013, 164–178; Numminen 2015, 83–84.

¹⁸⁵ Kotimaa 26.1.1988 Uskonto ja elämäkatsomustieto eivät ole vaihtoehtoja; Numminen 2015, 85–86.

¹⁸⁶ Helsingin Sanomat 24.1.1988 Elämäkatsomustieto ei sovi vaihtoehdoksi kirkkoon kuuluville; Kotimaa 26.1.1988 Uskonto ja elämäkatsomustieto eivät ole vaihtoehtoja; Laasonen 1994, 15.

valtion eroa. Kaikkien uskonnollisten yhteisöjen tuli olla Demarin mukaan tasa-arvoisessa asemassa eikä yhteiskunnalla saanut olla liian läheistä yhteyttä kirkkoon.¹⁸⁷

Turun yliopiston apulaisprofessori Matti Kauppinen esitteli elämäkatsomustiedon uutta oppiainetta Demarissa tammikuussa 1989. Elämäkatsomustieto antoi hänen mukaansa oppilaille arvojen elämäkatsomuksellisten kysymysten käsittelyyn valmiuksia ilman uskonnonopetuksen sisältämää tunnustuksellisuutta ja oppijärjestelmää. Elämäkatsomustieto oli luotu uskonnonopetuksen aidoksi vaihtoehdoksi.¹⁸⁸ Elämäkatsomustietoa esiteltiin myös muun muassa Kotimaa-lehdessä. Opetushallituksen peruskoulun ja lukion elämäkatsomustiedon työryhmän puheenjohtaja kouluneuvos Oiva Ketonen torjui Kotimaa-lehden keskustelussa esiinnousseita väitteitä elämäkatsomustiedon ateistisuudesta.¹⁸⁹

5.2. HAAVISTON LAKIALOITE – ELÄMÄNKATSOMUSTIETO PUOLUEPOLIITTISENA PELINAPULANA

Vihreiden kansanedustaja Pekka Haaviston helmikuussa 1989 tekemä lakialoite uskonnonopetuksen ja elämäkatsomustiedon vaihtoehtoisuudesta nosti uskonnonopetuksen voimakkaasti esille valtakunnan lehtien otsikoissa. Haaviston lakialoitteen allekirjoitti 19 eri puolueiden, myös SDP:n, kansanedustajaa. Lakialoitteessa vaadittiin uskontokuntiin kuuluville oppilaille oikeutta valita elämäkatsomustieto uskonnonopetuksen tilalle. Aloitteen taustalla oli lukiolaisten vanhemmilta Haavistolle tulleet yhteydenotot. Niissä elämäkatsomustiedon oppiainesisällöt nähtiin mielekkäämpinä kuin uskonnon. Lakialoitteessa esitettiin, että lukion opiskelijat voisivat valita viisi kurssia uskontoa, elämäkatsomustietoa tai filosofiaa. Haavisto sai lakialoitteensa takia arvostelua työpaikkansa menetystä pelänneiltä uskonnonopettajilta sekä ateistista katsomusopetusta ajavilta vapaa-ajattelijoilta.¹⁹⁰

Haaviston lakialoitteesta käytiin eduskunnassa vilkas keskustelu. RKP:n kansanedustaja, edellisen hallituksen kirkollisista asioista vastannut opetusministeri, Gustav Björkstrand otti keskustelussa voimakkaasti kantaa Haaviston lakiehdotusta vastaan. Björkstrand näki

¹⁸⁷ Demari 27.1.1988 Tasa-arvon puolesta; Demari 27.1.1988 Kohti uskontojen todellista tasa-arvoa.

¹⁸⁸ Demari 18.1.1989 Elämäkatsomustieto; Laasonen 1994, 50.

¹⁸⁹ Kotimaa 26.1.1989 Elämäkatsomustieto ei opeta ateismia; Laasonen 1994, 50–51.

¹⁹⁰ Vp.ptk. 1989 LA no 10, Ak E1; Vp.ptk. 28.2.1989, 600–610; Kuusela 2000, 55.

lakialoitteen heikentävän uskonnonvapauden toteutumista. Katsomusaineita ei tullut hänen mielestään laittaa keskenään valinnaisiksi, vaan niiden opetusta tuli kehittää oppiaineiden omista lähtökohdista käsin. Vasemmistoliiton kansanedustaja Claes Andersson peräänkuulutti todellista mahdollisuutta elämäkatsomustiedon opiskeluun Suomen kaikissa lukioissa. Eduskunnassa käydyssä keskustelussa suurin osa puheenvuoroista tuki Björkstrandin näkemystä.¹⁹¹ Eduskunnan pappiskansanedustajat Keskustan Juhani Alaranta ja SDP:n Raimo Vuoristo antoivat tukensa Björkstrandin näkemykselle. Vuoristo näki koulujen uskonnonopetuksen toteuttavan ihanteellisesti uskonnonvapauslakia. Uskonnonopetuksella oli Vuoriston mukaan myös hengellinen merkitys ihmisen etsiessä tietoa Jumalasta.¹⁹²

Lakialoitteen käsittely sai julkista keskustelua hämmästyttäen sävyjä. Lakialoitteen allekirjoittaneet SDP:n kansanedustajat Jukka Gustafsson ja Iiris Hacklin äänestivätkin sivistysvaliokunnassa allekirjoittamaansa aloitetta vastaan. Kotimaa-lehti ja Helsingin Sanomat kummastelivat ratkaisua. SDP oli jo vuonna 1986 vaatinut Haaviston lakialoitteen kaltaista muutosta uskonnonopetukseen. Nyt näytti kuitenkin siltä, että lakialoite tuli vihollisleiristä, oppositiopuolueelta, eikä SDP voinut sitä siksi tukea. Lakialoitteen käsittely sai tämän vuoksi valtapoliittisia sävyjä. SDP ei halunnut hyväksyä Vihreiltä tullutta aloitetta, vaan halusi ajaa omana aloitteenaan uskonnon ja elämäkatsomustiedon saattamista keskenään tasa-arvoisiksi valinnaisiksi oppiaineiksi.¹⁹³

SDP:n poukkoileva toiminta Haaviston lakialoitteen suhteen aiheutti ihmetystä lehdissä. Helsingin Sanomien kolumnissa lehden uutispäätoimittaja Simopekka Nortamo syytti SDP:tä poliittisesta pelistä ja pelkuruudesta lakialoitteen käsittelyssä. SDP toimi Nortamon mukaan periaatteidensa vastaisesti hylätessään puolueen sinällään kannattaman Haaviston lakialoitteen vain valtapoliittisten syiden tähden. Nortamo nosti esiin SDP:n vanhan periaatepäätöksen kirkon ja valtion erosta sekä uskonnonopetuksen tunnustuksellisuuden poistamista. Kumpaakaan näistä ei ollut kuitenkaan tapahtunut. Nortamo kehotti SDP:tä toimimaan aktiivisemmin kohti näitä tavoitteita. Tunnustuksellisesta uskonnonopetuksesta tuli luopua ja uskonnonopetus tuli saada ”ihmiskeskeisemmäksi”.¹⁹⁴

¹⁹¹ Vp.ptk. 28.2.1989, 600–610; Kuusela 2000, 56.

¹⁹² Vp.ptk. 28.2.1989, 600–610; Laasonen 1994, 32.

¹⁹³ Helsingin Sanomat 30.3.1989 Demariedustajat äänestivät nurin allekirjoittamansa aloitteen; Kotimaa 6.4.1989 Demarit puuhaavat omaa aloitetta elämäkatsomusopista; Laasonen 1994, 35.

¹⁹⁴ Helsingin Sanomat 28.3.1989 Kirkko ja valtio ja vanhoillinen SDP; Laasonen 1994, 58–59.

Opetushallituksen uskonnon ylitarkastaja Olavi Aula vastasi Nortamon esittämään arvosteluun Helsingin Sanomissa. Aula puolusti tunnustuksellista uskonnonopetusta sekä korosti uskonnonopetuksen yleissivistävyyttä ja uudenaikaisuutta. Uskonnonopetuksella oli hänen mukaansa takanaan suomalaisten enemmistön tuki.¹⁹⁵ SDP: n toimintaa lakialoitteen suhteen arvosteltiin myös vasemmistolaisissa lehdissä ja erityisesti puolueen omassa Demari-lehdessä. Suomen Humanistiliiton puheenjohtaja Jussi Pikkusaari vaati Demarissa SDP: tä ryhdistäytymään uskonnonopetuskysymyksessä ja toimimaan SDP: n periaateohjelman ja työväenliikkeen periaatteiden mukaisesti. SDP ei saanut unohtaa vaatimuksiaan tunnustuksellisen uskonnonopetuksen poistamisesta ja uskonnonopetuksen korvaamista elämäntiedon somustiedolla.¹⁹⁶

Opetusministeri Christoffer Taxell näki peruskoulun katsomusopetuksen uskonnonopetuksessa ja elämäntiedossa olevan hyvää ja toimivaa. Taxell puolusti Haaviston lakialoitetta lukion katsomusopetuksen näkökulmasta. Lukiossa tuli hänen mielestään lisätä uskonnonopetuksen ja yleensä muidenkin oppiaineiden valinnaisuutta.¹⁹⁷ Demari uutisoi Kristillisten huolestuneen Taxellin lausunnon vuoksi. Kristilliset puolustivat uskonnonopetusta erityisesti oppiaineen eettisen oppisisällön vuoksi.¹⁹⁸ Taxellin lausuntoa kommentoitiin useiden lehtien pääkirjoituksissa. Ilta-Sanomien pääkirjoituksessa ennakoitiin, että vanhoillisessa Suomessa tuskin tuli suuria muutoksia uskonnonopetukseen. Ilta-Sanomien totesi vihdoin tulleen kunnollisen vaihtoehdon uskonnon ”tuputukselle”.¹⁹⁹ Turun Sanomat puolusti pääkirjoituksessaan uskonnonopetuksen tunnustuksellisuutta, mutta korosti samalla valinnaisuuden merkitystä.²⁰⁰

Uskonnon ylitarkastaja Aula liittyi mukaan keskusteluun Kotimaa-lehdessä ja Helsingin Sanomissa. Hän otti kantaa opetusministeri Taxellin esittämään ajatukseen tunnustuksellisesta uskonnonopetuksesta luopumisesta lukion opetussuunnitelmauudistuksessa. Aula puolusti

¹⁹⁵ Helsingin Sanomat 31.3.1989 Et-opetuksesta ei voi tulla yhteistä ainetta; Laasonen 1994, 59.

¹⁹⁶ Demari 23.3.1989 Kirkko ja valtio ja vanhoillinen SDP; Laasonen 1994, 60.

¹⁹⁷ Demari 23.2.1989 Uskonnonopetus; Ilta-Sanomien 23.2.1989 Lukioiden uskonnonopetus vaakalaudalla; Helsingin Sanomat 24.2.1989 Lukion uskonnonopetus tulee harkittavaksi; Kaleva 24.2.1989 Uskonto ehkä pois lukiosta; Demari 24.2.1989 Uskonto taattava kaikille; Uusi Suomi 24.2.1989 Taxell luopuisi lukion uskonnosta; Uusi Suomi 25.2.1989 Taxell ei aio luopua lukion uskonnosta; Laasonen 1994, 38.

¹⁹⁸ Demari 23.2.1989 Uskonnonopetus; Demari 24.2.1989 Uskonto taattava kaikille; Laasonen 1994, 39.

¹⁹⁹ Ilta-Sanomien 24.2.1989 Vaihtoehto uskonnon tuputukselle; Laasonen 1994, 38; Kuusela 2000, 57–58.

²⁰⁰ Turun Sanomat 25.2.1989 Uskonnosta vapaa-aine; Laasonen 1994, 40.

uskonnonopetuksen asemaa ja totesi uskonnonopetuksen poistamisen olevan kulttuurisesti ja eettisesti virheellinen ratkaisu. Aula kehotti kirkkoa toimimaan aktiivisemmin uskonnonopetuksen puolustajana.²⁰¹ Kirkon taholta keskusteluun liittyi Tampereen piispa Paavo Kortekangas, joka näki uskonnonopetuksen hyvänä ja toimivana eikä käytäntöä tullut siksi muuttaa. Kortekangas korosti uskonnonopetuksen olevan koulun tehtävä, koska ”suomalainen yhteiskunta ja koululaitos olivat kristillisen arvomaailman läpikäymisiä”. Kouluhallituksen pääjohtaja Erkki Aho ehdotti kompromissina uskonnonopetuksen muuttamista vapaaehtoiseksi oppiaineeksi lukiossa toiselta vuosiluokalta alkaen. Ahon ehdotus jäi kuitenkin keskustelussa melko pienelle huomiolle.²⁰²

Haaviston lakialoite ei saanut lopulta toisessa eduskuntakäsittelyssä kannatusta ja se raukesi.²⁰³ Lakialoitteen julkisuudessa saama myönteinen vastaanotto koettiin kirkossa kuitenkin huolestuttavana. Kirkon johto ei ottanut keskusteluun juurikaan kantaa. Uskonnonopetusta puolustettiin erityisesti kirkollisissa lehdissä. Kotimaa-lehdessä päätoimittaja Tuomo Korteniemi kehotti kirkkoa puolustamaan uskonnonopetusta oppilaiden ja kirkon omien etujen vuoksi.²⁰⁴ Kristityn vastuu -lehden pääkirjoituksessa puolustettiin uskonnonopetuksen asemaa ja korostettiin uskonnon merkitystä osana suomalaista kulttuuria. Lehdessä Kristillisten kansanedustaja Toimi Kankaanniemi näki hyökkäyksen uskonnonopetusta kohtaan olevan samalla hyökkäys suomalaista kulttuuria ja yhteiskuntaa kohtaan, sillä kristinusko oli näidenkin perustana.²⁰⁵

Elämänkatsomustiedon ja uskonnonopetuksen tasa-arvoistaminen oli SDP:n periaatteiden mukainen pyrkimys, mutta puoluepoliittiset syyt saivat demarit hylkäämään sinällään hyväksymänsä lakialoitteen. SDP ei näyttänyt hyväksyvän sitä, että lakialoite oli tullut Vihreiltä eikä SDP:ltä itseltään.

²⁰¹ Helsingin Sanomat 22.3.1989 Uskonnonopetukseen inhimillistävä opetustapa; Kotimaa 22.3.1989 Uskonnonopetus on erityisasemassa; Laasonen 1994, 42; Kuusela 2000, 57.

²⁰² Helsingin Sanomat 30.3.1989 Uskonto ei ole vain oppiaine; Kirkon keskusten toimintakertomukset 1988, 64; Laasonen 1994, 43; Kuusela 2000, 55.

²⁰³ Vp.ptk. 28.2.1989, 600–610; Kuusela 2000, 56.

²⁰⁴ Kotimaa 3.3.1989 Elämänkatsomustietoon asetetut toiveet toteutuvat uskonnonopetuksessakin; Kuusela 2000, 56.

²⁰⁵ Kristityn vastuu 15.6.1989 Uskonnonopetuksessa nähdään haamuja; Kristityn vastuu 15.6.1989 Uskonnonopetus kouluissa valinnaiseksi aineeksi; Laasonen 1994, 36.

5.3. DEMARIT SELITTELEVÄT TEKEMISIÄÄN

SDP joutui puolustamaan näkemyksiään katsomusainekysymyksessä. Puolueen toiminta Haaviston lakialoitteen suhteen oli herättänyt arvostelua omista joukoissakin. Demari-lehdessä vaadittiin elämänkatsomustiedon ja uskonnonopetuksen valinnaisuutta, koska SDP:n periaateohjelmassa vaadittiin tunnustuksellisen uskonnonopetuksen poistamista.²⁰⁶ Demarin useissa mielipidekirjoituksissa otettiin kantaa uskonnonopetuskysymykseen ja lehdessä käytyyn keskusteluun otti osaa myös SDP:n kirkollisasiain toimikunnan jäsen, kansanedustaja Jorma Kukkonen. Hän vaati SDP:tä selvittämään enemmän uskonnonopetuksen asemaa ja ajamaan asiaa puolueen periaatteiden mukaisesti. Kukkonen korosti kirjoituksessaan, että katsomusopetus tuli toteuttaa uskonnonvapauslain mukaisesti ja valinnaisesti.²⁰⁷

SDP:n suhde uskonnonopetukseen ei ollut täysin yhtenäinen ja selkeä. Sosialidemokraateista osa vastusti koulujen uskonnonopetusta, osan puolustaessa tunnustuksellista uskonnonopetusta. Tunnustuksellista uskonnonopetusta kannatti SDP:ssä muun muassa SDP:n kansanedustaja Kari Urpilainen, joka Demari-lehdessä perusteli kantaansa sekä eettisillä että pedagogisilla perusteluilla. Urpilainen näki uskonnonopetuksen olevaa avarakatseista ja sallivaa. Katsomusaineiden valinnaisuutta voitiin kuitenkin hänen mukaansa lisätä, kunhan kristillisen etiikan opetus aloitettiin jo ala-asteella.²⁰⁸

SDP:n kirkollisasiain toimikunta järjesti toukokuussa 1989 eduskunnan sivistysvaliokunnan sosialidemokraattisten jäsenten kanssa keskustelutapaamisen katsomusopetuskysymyksestä.²⁰⁹ Tapaamisessa olivat läsnä SDP:n kansanedustajat Marja-Liisa Tykkyläinen, Kari Urpilainen, Iiris Hacklin, Timo Roos, Jouni Backman, Liisa Jaakonsaari, Lea Savolainen ja Jorma Kukkonen. Kirkollisasiain toimikuntaa edustivat Jorma Kukkonen lisäksi Erik Sjöberg, Arja Pitkänen, Juhani Simojoki ja Harri Heino. Tapaamisessa Jorma Kukkonen piti alustuksen ja sen jälkeen keskusteltiin katsomusaineiden asemasta kouluissa sekä katsomusopetuksen erilaisista vaihtoehdoista. Alustuksessaan Kukkonen näki uskonnonopetuksen ja elämänkatsomustiedon antavan hyvän mahdollisuuden molempien oppiaineiden kehittämiseen, koska

²⁰⁶ Demari 2.6.1989 Elämänkatsomustiedon tarkoitus; Laasonen 1994, 35.

²⁰⁷ Demari 17.4.1989 Uskonnonopetuksen asemaa kannattaisi pohtia enemmän.

²⁰⁸ Demari 2.6.1989 Elämänkatsomustiedon tarkoitus; Laasonen 1994, 35.

²⁰⁹ TA 329.5 HCU2 SDP Kirkollisasiain toimikunnan kokous 26.4.1989.

kumpikin täytti hyvin niille asetetut vaatimukset. Kukkonen korosti oppilaiden mahdollisuutta valita itse oma katsomusaineensa. Tapaamisessa ei määritetty yhteistä kantaa katsomusainekysymykseen, mutta toivottiin SDP: n puoluetoimikunnan asettavan työryhmän selvittämään kysymystä.²¹⁰

Viesti keskustelutilaisuuden toiveesta kulkeutui SDP: n puoluejohtoon ja puolue jättikin opetusministeri Christoffer Taxellille kirjelmän, jossa se vaati valinnanvapauden lisäämistä kouluissa. SDP toivoi uskonnonopetuksen ja elämäkatsomustiedon saamista keskenään vaihtoehtoisiksi oppiaineiksi kaikille oppilaille riippumatta heidän uskontokunnastaan. SDP oli jo vuosikymmenten ajan vaatinut periaateohjelmissaan tunnustuksellisen uskonnonopetuksen poistamista kouluista. Vaatimuksen painoarvo oli vain aina jäänyt hieman taka-alalle.²¹¹

Katsomusainekysymyksestä uutisoitiin pitkin syksyä 1989 erityisesti Helsingin Sanomissa. Useissa kirjoituksissa arvosteltiin tunnustuksellista uskonnonopetusta ja puolustettiin elämäkatsomustietoa.²¹² Demarissa Suomen Humanistiliiton puheenjohtaja Jussi Pikkusaari näki elämäkatsomustiedon yliverlaisena uskonnonopetukseen verrattuna ja toivoi siksi uskonnonopetuksen valinnaisuutta. Pikkusaaren mukaan juuri elämäkatsomustiedon opiskelu lisäsi oppilaiden ihmisoikeuksien ja uskonnonvapauden toteutumista.²¹³

Kirkko ja kaupunki -lehden päätoimittaja Juhani Simojoki kommentoi Demarissa Pikkusaaren uskonnonopetusnäkömäämiä. Simojoki näki katsomusaineiden opetuksen olevan peruskoulussa aina arvosidonnaista, eikä lapsille voinut siksi antaa täysin puolueetonta opetusta. Ratkaisuna katsomusainekysymykseen Simojoki ehdotti, että koulussa opetettaisiin kaikille oppilaille yhteistä elämäkatsomuksellista ainetta. Tähän oppiaineeseen sisältyisi perustiedot kristinuskosta, muista uskonnoista ja elämäkatsomuksista sekä filosofian historiaa.²¹⁴ Demarissa Liisa Ilomäki ja Suomen ateistiyhdistyksen puheenjohtaja Erkki Hartikainen korostivat elämäkatsomustiedon oppiaineen merkitystä ja kehottivat SDP: tä edistämään sen opetusta ja asemaa koulussa.²¹⁵ Hartikainen ehdotti Simojoen tavoin, että katsomusopetuksessa

²¹⁰ TA 329.5S HCU2 SDP eduskuntaryhmän sivistysvaliokunnan ja sivistysjaoston jäsenten ja SDP: n kirkollisasiain toimikunnan jäsenten tapaaminen eduskunnassa 16.5.1989.

²¹¹ Demari 2.6.1989 Elämäkatsomustiedon tarkoitus; Laasonen 1994, 35.

²¹² Laasonen 1994, 84-88.

²¹³ Demari 23.5.1989 SDP ja elämäkatsomustieto; Laasonen 1994, 88.

²¹⁴ Demari 30.5.1989 Valtion ja kirkon eroa on toteutettu jo pitkään.

²¹⁵ Demari 30.5.1989 Elämäkatsomustiedon opetusta pitää edistää; Demari 2.6.1989 Elämäkatsomustiedon tarkoitus.

tuli siirtyä yhteen yhteiseen elämäkatsomustiedon oppiaineeseen, koska siinä toteutuisi hänen mielestään parhaiten uskonnonvapaus- ja ihmisoikeussopimuksien mukainen opetus.²¹⁶

Kirkon kasvatusasiain keskus otti syksyllä 1989 osaa keskusteluun ja katsoi lausunnossaan, etteivät uskonto ja elämäkatsomustieto voineet olla vaihtoehtoisia oppiaineita, koska vanhemmat olivat ratkaisseet asian jo päättäessään lapsensa uskonnollisesta kasvatuksesta. Kirkon kasvatusasiain keskuksen mielestä keskustelussa olikin lopulta kyse koko koulujärjestelmän arvoperustasta, johon oltiin tuomassa elämäkatsomustiedon kautta uskonnotonta humanismia. Lehdissä käytiin syksyllä aiheesta laajaa keskustelua, josta suurin osa oli uskonnonopetukselle myönteistä. Keskustelussa korostettiin uskonnon opetuksen merkitystä eettisesti, kulttuurisesti ja kristillisen uskon säilyttämisen näkökulmista.²¹⁷

Totuuden Ystävät -uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulunut Kimmo Sundström puolusti Demarin mielipidekirjoituksessaan olemassa olevaa uskonnonopetuskäytäntöä, koska siinä kaikki uskonnolliset liikkeet olivat tasa-arvoisessa asemassa.²¹⁸ Historiantutkija Jan Löfström puolestaan kirjoitti Demarissa, ettei Suomen katsomusaineopetus noudattanut YK:n ihmisoikeusjulistuksen ihanteita uskonnonvapauden toteutumisessa. Uskonnonopetus tuli tämän vuoksi poistaa ja korvata jo olemassa olevalla elämäkatsomustiedolla.²¹⁹ Keskustelu jatkui useissa lehdissä seuraavan vuoden puolelle.²²⁰

Demari uutisoi lokakuussa 1989 Kemin kulttuurikeskuksessa järjestetystä koulujen katsomusopetus -keskustelutilaisuudesta. SDP ei käyttänyt tilaisuudessa puolueen puheenvuoroa. Sosialidemokraattistaustainen Suomen Humanistiliiton puheenjohtaja Jussi Pikkusaari totesi tilaisuuden puheenvuorossaan Suomen Humanistiliiton vaatimuksena olevan katsomusopetuksen valinnanvapauden lisääminen ja tunnustuksellisen uskonnonopetuksen poistaminen. Uskonnonopetuksen tilalle tuli saada kaikille oppilaille yhteinen tunnustukseton elämäkatsomustieto.²²¹ Muissakin puolueissa otettiin varovaisesti kantaa katsomusopetuskysymykseen. Kotimaa-lehdessä tammikuussa 1990 Nuoren Keskustan Liiton puheenjohtaja

²¹⁶ Demari 2.6.1989 Elämäkatsomustiedon tarkoitus.

²¹⁷ KKK 1989, 22–23; Holma 1990, 14–19; Laasonen 1994, 42–49; Kuusela 2000, 57.

²¹⁸ Demari 15.6.1989 Pääasia on uskonnonvapaus.

²¹⁹ Demari 19.10.1989 Katsomusopetus kokonaan pois; Laasonen 1994, 90.

²²⁰ Laasonen 1994, 90–97.

²²¹ Demari 23.5.1990 Uskonnonopetus; Laasonen 1994, 98.

Anu Vehviläinen toivoi tunnustuksellisen uskonnonopetuksen poistamista ja oppilaille valinnanvapautta uskonnon ja elämäkatsomustiedon oppiaineiden välille.²²² Kotimaa uutisoi kuitenkin heti seuraavassa numerossaan Keskustapuolueen kirkollisasiain työryhmän vetoavan puoluejohtoon tunnustuksellisen uskonnonopetuksen säilymisen puolesta.²²³

5.4. USKONNONOPETUSKYSYMYS PUOLUE-ELIMISSÄ

Katsomusopetuskysestä käsiteltiin SDP:n puolueorganisaatiossa tutkimukseni ajanjaksolla hyvin vähän. Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän kokouksissa katsomusopetus ei noussut keskusteluun kertaakaan.²²⁴ Aiheesta ei käyty pöytäkirjojen ja muistioiden perusteella keskustelua myöskään SDP:n kirkollisasiain toimikunnassa/seurakunta-asiain jaostossa yhtä toukokuussa 1989 järjestettyä katsomusopetuskeskustelutilaisuutta lukuun ottamatta. Veljeys-liike julkaisi yhden kannanoton katsomusopetuksesta. Raimo Vuoriston mukaan uskonnonopetus ei noussut merkittävään rooliin SDP:ssä. Eduskuntaryhmästä suurin osa suhtautui hänen mukaansa myötämielisesti uskonnonopetukseen. Ainostaan kansanedustaja Erkki Tuomioja vaati uskonnonopetuksen poistamista ja samalla myös teologisen tiedekunnan lakkauttamista yliopistosta.²²⁵

SDP:n puoluekokoukseen 6–10.6.1990 tuli kolme uskonnon- ja elämäkatsomustiedon opetukseen liittyvää aloitetta. Joensuun Työväenyhdistys ry vaati aloitteessaan elämäkatsomustiedon opetusta valittavaksi myös kirkkoon kuuluville. Sosialidemokraattinen Väinö Voionmaa Seura ry esitti aloitteessaan katsomusopetuksen siirtämistä kaikille yhteiseen elämäkatsomustietoon. Jyväskylän Sosialidemokraattiset Opiskelijat vaativat aloitteessaan uskonnonopetuksen tunnustuksellisuuden poistamista. Puoluekokouksessa aloitteista

²²² Kotimaa 19.1.1990 Tunnustuksellisuus pois uskonnonopetuksesta; Laasonen 1994, 102.

²²³ Kotimaa 26.1.1990 Keskustan kirkkosiipi vetoaa puoluejohtoon; Laasonen 1994, 102.

²²⁴ TA 329.5 CA66 Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän toimikunnan pöytäkirjat 1988; TA 329.5 CA69 Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän toimikunnan pöytäkirjat 1989; TA 329.5 CA72 Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän toimikunnan pöytäkirjat 1990; TA 329.5 CA75 Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän toimikunnan pöytäkirjat 1991; TA 329.5 CA78 Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän toimikunnan pöytäkirjat 1992; TA 329.5 CA82 Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän toimikunnan pöytäkirjat 1993; TA 329.5 CA83 Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän toimikunnan pöytäkirjat 1994.

²²⁵ TA 329.5 HCU2 Kirkollisasiain toimikunnan pöytäkirjat; TA 329.5 KSDLA Kristillisten sosialidemokraattien arkisto; Raimo Vuoriston haastattelu 9.5.2019.

käydyssä keskustelussa kansanedustaja, kirkollisasiain toimikunnan jäsen Jorma Kukkonen puolustikin yllättäin uskonnonopetuksen tunnustuksellisuutta ja vetosi oppilaiden oikeuteen uskonnonopetukseen. Kukkonen näki uskonnonopetuksen olevan monipuolista ja laadukasta muita uskontoja ja etiikkaa käsitellessään. Puoluekokous hyväksyi puolue toimikunnan esityksen ja päätti, että SDP pyrkii turvaamaan elämäkatsomustiedon ja uskonnonopetuksen valinnaisuuden kaikille oppilaille.²²⁶ Katsomusopetusta käsitteleviä aloitteita ei tullut lainkaan eikä kysymystä käsitelty vuosien 1988 ja vuoden 1994 välisenä aikana järjestetyissä SDP:n ylimääräisessä Helsingin puoluekokouksessa 16–17.11.1991 eikä SDP:n Helsingin puoluekokouksessa 3–6.6.1993.²²⁷ SDP ei puolueena halunnut lähteä ajamaan radikaalia muutosta uskonnonopetuksen asemaan.

5.5. PRESIDENTTI NOSTAA USKONNONOPETUKSEN OTSIKOIHIIN

Uskonnonopetuksen asema nousi seuraavan kerran lehtien otsikoihin presidentti Mauno Koiviston otettua toukokuussa 1991 Kotimaa-lehden haastattelussa kantaa kirkon ja valtion suhteeseen. Koivisto otti haastattelussa kantaa myös uskonnonopetuksen asemaan. Presidentti antoi tukensa tunnustukselliselle uskonnonopetukselle, koska katsoi protestanttisen kristinuskon olevan tärkeä osa suomalaista kulttuuriperintöä. Tunnustuksellinen uskonnonopetus oli hänen mukaansa perusteltua myös siksi, että suurin osa suomalaisista kuului kirkoon. Sosialidemokraattisen taustan omaavan presidentti Koiviston haastattelu sai aikaan vilkkaan keskustelun lehdistössä. Suurin osa keskusteluista suuntautui kysymykseen kirkon ja valtion välisestä suhteesta, mutta keskustelua herätti myös Koiviston näkemys uskonnonopetuksesta.²²⁸

Pääkirjoituksissaan katsomusopetusta tarkastelivat Uusi Suomi, Suomenmaa ja Kansanlehti. Uusi Suomi korosti pääkirjoituksessaan Koiviston antaneen kiitosta kirkolle suomalaisen

²²⁶ TA 329.5 CDU100-106 SDP: n XXXV puoluekokous Lappeenranta 6–10.6.1990 Puolue toimikunnan ja järjestöjen esitykset XXXV puoluekokoukselle; TA 329.5 CDU100-106 SDP: n XXXV puoluekokous Lappeenranta 6–10.6.1990 Puoluekokouksen päätökset.

²²⁷ TA 329.5 CDU110 SDP: n ylimääräinen puoluekokous Helsinki 16–17.11.1991 puoluekokouksen päätökset; TA 329.5 CDU111 SDP: n XXXVI puoluekokous 3–6.6.1993 Puoluekokouksen päätökset.

²²⁸ Kotimaa 31.5.1991 Presidentti Koivisto epäilee kirkon mielivän valtiosuhteesta itselleen etuja; Haapakoski 2002, 74–79.

kulttuurin rakentajana. Tämän vuoksi kouluissa kuului olla uskonnonopetusta. Suomenmaa vaati pääkirjoituksessaan kirkon ja valtion suhteiden väljentämistä, mutta uskonnonopetukseen liittyvät ratkaisut koettiin monimutkaisina. Kansanlehdessä uskonnonopetus koettiin tärkeänä, sillä kirkolla ja valtiolla oli tiiviit yhteydet ja kristinusko oli edelleen tärkeä osa suomalaista kulttuuriperintöä.²²⁹ Kaleva-lehti näki tunnustuksellisen uskonnonopetuksen aseman nousevan arvioitavaksi viimeistään kirkon ja valtion suhteen selvittämisen yhteydessä.²³⁰

Demari-lehti haastatteli puoluesihteereitä puolueiden kannoista uskonnonopetukseen. Keskustapuolueen puoluesihteeri Eeva Tikka kannatti tunnustuksellista uskonnonopetusta, mutta totesi puolueen sisällä olevan myös vastakkaista näkemystä. Vasemmistoliiton puoluesihteeri Esko Helle halusi poistaa tunnustuksellisen uskonnonopetuksen ja ottaa sen tilalle aatehistorian opetuksen. SDP:n puoluesihteeri Ulpu Iivari halusi puolestaan parantaa elämäntutkimuksen opetuksen asemaa, mutta ei kuitenkaan täysin poistaa tunnustuksellista uskonnonopetustakaan.²³¹

5.6. LUKION TUNTIJAKOUUDISTUS – USKONNONOPETUKSEN UHKA VAI MAHDOLLISUUS?

Katsomusopetuskeskustelu jatkui syksystä 1991 alkaen kiivaana. Opetusministeriön lukion tuntijaon uudistamista selvittänyt työryhmä esitti lukion pakollisten uskonnon kurssien vähentämistä viidestä yhteen. Kirkko toimi tässä keskustelussa aktiivisesti uskonnonopetuksen puolustajana ja vaati kurssien säilyttämistä ennallaan. Kirkon kasvatusasian keskus pyrki toimimaan uskonnonopetuksen puolestapuhujana vaikuttamalla mediaan sekä pitämällä aktiivisesti yhteyttä lakeja valmisteleviin kansanedustajiin ja virkamiehiin. Uskonnonopetuksen asema nousi keskustelunaiheeksi myös syksyn 1991 kirkolliskokouksessa, jossa kannettiin huolta uskonnonopetuksen asemasta. Kirkolliskokous oli valmis muuttamaan osan kursseista valinnaisiksi, mutta ei ollut valmis luopumaan uskonnonopetuksen pakollisuudesta.

²²⁹ Uusi Suomi 3.6.1991 pk Uskonnonopetus; Kansanlehti 4.6.1991 pk. Tunnustuksellinen uskonnonopetus; Suomenmaa 5.6.1991 pk. Koulujen uskonnonopetuksesta; Kajava-Huhta 1998, 4.

²³⁰ Kaleva 8.6.1991 Koivisto ryhtyi unilukkariksi; Kajava-Huhta 1998, 4.

²³¹ Demari 3.6.1991 Vasemmisto ja SKL luopuisivat valtionkirkosta; Kajava-Huhta 1998, 4.

Kotimaa-lehti mukaili kirkolliskokouksen näkemyksiä ja totesi osan kursseista voivan olla valinnaisia, mutta koko oppiaineen valinnaisuus olisi huono asia.²³²

Uskonnonopetuksen asemaa käsiteltiin useissa lehdissä ja uskonnonopetusta puolustettiin erityisesti kirkollisissa lehdissä. Kirkon kasvatusasiain keskuksen kouluasiainsihteerinä Markku Holma piti uskonnonopetuksen tärkeänä osana ihmisen yleissivistystä. Myös Helsingin piispa Eero Huovinen korosti uskonnonopetuksen yleissivistävyyttä tärkeä osana historian, yhteiskunnan ja kulttuurien ymmärtämisessä. Huovinen kirjoitti Helsingin Sanomissa, ettei ”edes Helsingin Sanomia eikä Aku Ankkaa voi sivistyneesti seurata, ellei tunne Raamatun käsitteistöä ja kielikuvia”.²³³ Kotimaa-lehden päätoimittaja Tuomo Korteniemi puolusti tunnustuksellista uskonnonopetusta osana oppilaiden identiteettiä. Yhteiskristillinen kasvatusasiain neuvottelukunta toivoi uskonnonopetuksen säilyvän tunnustuksellisena. SDP ei ottanut Demari-lehdessä osaa keskusteluun.²³⁴

Arkkipiispa Vikström oli kehottanut jo keväällä 1991 seurakuntia tekemään yhteistyötä koulujen kanssa uskonnonopetuksen ja arvokasvatuksen säilyttämiseksi. Arkkipiispa näki tuntijakotyöryhmän esityksen vanhanaikaisena ja oppilaiden oikeutta uskonnonopetukseen loukkaavana. Vikström tähdensi kirkolliskokouksen puheenvuorossaan, ettei yhteiskunnalla ollut varaa vähentää uskonnon ja etiikan opetusta. Kirkolliskokouksessa käytettiin runsaasti uskonnonopetusta puolustavia puheenvuoroja. Uskonnonopetusta puolusti erityisesti Gustaf Björkstrand, joka näki uskonnonopetuksen puolustamisessa olevan kyse lopulta myös kirkon merkityksen ja aseman puolustamisesta. Kirkolliskokouksessa käytiin keskustelua myös uskonnonopetuksen tunnustuksellisuudesta. Se koettiin useissa puheenvuoroissa ongelmallisena, koska uskonnonopettajan tuli olla kirkon jäsen ja kirkko hyväksyi koulussa käytetyt uskonnon oppikirjat.²³⁵

Opetusministeriön tuntijakotyöryhmä esitti maaliskuussa 1992 uskonnon pakollisten kursien vähentämistä yhteen, kurssien kokonaislukumäärän säilyessä viitenä. Työryhmä esitti myös opetuksen säilyttämistä tunnustuksellisena. Se halusi kuitenkin siirtää painopistettä

²³² Kirk.kok.keskusteluptk. syksy 1991, 13; Kotimaa 8.11.1991 Lukion kursseista osa voisi olla valinnaisia; Kuusela 2000, 58–59.

²³³ Helsingin Sanomat 7.2.1992 Piispa Huovinen säilyttäisi uskonnon kouluopetuksessa; Kuusela 2000, 60.

²³⁴ Demari 1–30.2.1992; Kotimaa 8.2.1992 Uskonnonopetuksessa keskustelu kiihtyy; Kotimaa 25.2.1992 Katsomusopetus turvattava; Kuusela 2000, 60.

²³⁵ Sorsa 2010, 224–227.

pakollisiin filosofian ja etiikan kursseihin.²³⁶ Työryhmän ehdotus sai aikaan kirkollisissa piireissä voimakkaan puolustuskannan. Kotimaa-lehden sivut täyttyivät uskonnonopetusta puolustavista kirjoituksista, mutta samalla kirjoituksissa heijastui helpotus siitä, ettei tuntijaossa käynyt pahemmin. Kotimaa-lehdessä Tuomo Korteniemi ihmetteli työryhmän ajatusta tunnustuksellisen uskonnon opetuksen säilyttämisestä ja samalla opetuksen siirtämisestä muihin oppiaineisiin.²³⁷ Turun, Mikkelin, Porvoon, Lapuan ja Helsingin hiippakuntien hiippakuntakokoukset puolustivat kannanotossaan tunnustuksellista uskonnonopetusta. Myös piispat arvostelivat useaan otteeseen pitkin kevättä 1992 työryhmän esitystä siitä, että uskonnonopetuksen määrää oltiin vähentämässä, kun samaan aikaan uskontojen määrä moninkertaistui. Arkkipiispa John Vikström korosti uskonnonvapauslaissa määriteltyä oppilaiden oikeutta uskonnon oppimiseen ja harjoittamiseen. Kevään kirkolliskokous kävi aiheesta laajan keskustelun ja esitti lausuntonaan opetusministeriölle uskonnon pakollisten kurssien säilyttämistä kolmena ja etiikan opetuksen pitämistä osana uskonnonopetusta.²³⁸

Keväällä 1992 yhteensä 23 kirkolliskokouksen edustajaa teki SDP:n Veljeys-liikkeeseen kuuluneen kirkolliskokousedustaja, valtiopäiväneuvos Sakari Knuutilan johdolla kirkolliskokoukselle aloitteen, että se ajaisi uskonnonopetuksen kehittämistä ja lisäämistä kaikissa nuorisosteen koulutuksissa, myös ammatillisessa koulutuksessa. Kirkolliskokouksessa käydyn keskustelun jälkeen kirkolliskokous päätti lähettää asiasta kirjelmän opetusministeriölle.²³⁹

Veljeys-liike teki liittotoimikunnan kokouksessaan huhtikuussa 1992 kannanoton lukion uskonnonopetuksen puolesta. Kannanotossaan se vaati uskonnonopetukselle riittävää painoarvoa myös tulevaisuudessa. Veljeys-liike kiitteli tuntijakotyöryhmän perehtyneisyyttä katsomusaineiden opetukseen ja sitä, että työryhmä halusi säilyttää uskonnonopetuksen tunnustuksellisuuden. Se kuitenkin katsoi, ettei yksi pakollinen uskonnon kurssi ollut kuitenkaan riittävä määrä tarvittavien tietojen, taitojen ja ymmärryksen saavuttamisessa. Veljeys-liike vaati uskonnonopetuksen säilyttämistä tunnustuksellisena ja pakollisten kurssien lukumäärän pitämistä kolmena. Filosofiaa tuli lukiossa olla yksi pakollinen kurssi. Etiikkaa ei oppiaineena tarvittu kannanoton mukaan lainkaan, sillä eettinen opetus sisältyi

²³⁶ Kuusela 2000, 61.

²³⁷ Kotimaa 17.3.1992 Uskonnonopetus säilyy, minimimäärä arveluttaa; Kuusela 2000, 62–63.

²³⁸ Kirk.kok.ptk. kevät 1992. 18§; Kirk.kok.ptk. kevät 1992. Liite VII:C. Perustevaliokunnan mietintö 1/1992; Kuusela 2000, 63–68; Antila 2014, 214–215.

²³⁹ Antila 2014, 216.

uskonnonopetukseen ja filosofiaan.²⁴⁰ Veljeys-liike ei käsitellyt katsomusopetuskysymystä muissa kokouksissaan.²⁴¹ Myös Veljeys-lehti uutisoi kannanotosta ja kiitteli tuntijakotyöryhmän esitystä tunnustuksellisuuden säilyttämisestä ja totesi työryhmän tehneen hyvää, perusteellista työtä. Hyvänä pidettiin myös sitä, että uskonnonopetuksessa säilyi ehdotuksen mukaan yksi pakollinen kurssi, jota täydennettäisiin pakollisilla etiikan ja filosofian kursseilla. Veljeys-lehti näki lukiolaisten kasvavan lukio-opintojen aikana ”omantunnon ihmisiksi maailmassa”. Tässä uskonnonopetuksella nähtiin olevan tärkeä tehtävä.²⁴²

Eduskunnassa lukion tuntijakolain käsittelyssä keskusteltiin myös uskonnonopetuksesta. SDP:n kansanedustaja Antero Kekkonen puolusti lukion tuntijakotyöryhmän ehdotusta ja vaati uskonnonopetukseen monikulttuurisuuden ja erilaisten maailmankatsomusten parempaa huomioonottamista.²⁴³ SMP:n kansanedustaja Lea Mäkipää esitti valtioneuvostolle suullisen kysymyksen uskonnonopetuksen tuntimäärästä. Mäkipää korosti uskonnonopetuksen merkitystä sivistykselle sekä yhteiskunnan ja kulttuurin ymmärtämiselle. Kristillisten kansanedustajat Bjarne Kallis ja Pirjo Laaksonen toivat puheenvuoroissaan esille uskonnonopetuksella olevan kansan suuren tuen. Laaksonen mielestä oli häpeällistä, että uskonnonopetuksen asema heikkenisi juuri porvarihallituksen aikana. Kokoomuslaista opetusministeri Riitta Uosukaista vaadittiin perustelemaan, miksi hallitus aikoi vähentää uskonnonopetusta. Uosukainen ei vastauksessaan ottanut kantaa uskonnon kurssimäärään, koska lain lausunto kierros oli vielä kesken.²⁴⁴ Uosukainen sai lehdissä ja kirjeitse runsaasti arvostelua uskonnonopetuksen alas ajajana. Opetusministeriin ottivat yhteyttä erityisesti työnsä säilymisestä huolissaan olleet uskonnonopettajat.²⁴⁵

Keskustelu tuntijaosta ja uskonnonopetuksen asemasta jatkui Kotimaa-lehdessä. Tuntijakotyöryhmän sihteeri Eero Nurminen puolusti työryhmänsä ehdotusta, jossa uskonnonkursien lukumäärä pysyi lopulta samana, sillä valinnaiskursien lukumääräksi ehdotettiin kolmea. Opetushallituksen ylijohtaja, kirkolliskokousedustaja Samuel Lindgren näki kirkon

²⁴⁰ TA 329.5.20 KSDLA Kristilliset sosialidemokraatit. Liittotoimikunnan kokous eduskuntatalossa 15.4.1992. Kannanotto lukion uskonnonopetukseen.

²⁴¹ TA 329.5.5 KSDLA Kristilliset sosialidemokraatit. Pöytäkirjat 1988–1994.

²⁴² Veljeys 1/1992 Kannanotto lukion uskonnonopetukseen.

²⁴³ Vp 1992 Sk N:o 101 vp.ptk. 21.5.1992, 1838–1839; Kuusela 2000, 68.

²⁴⁴ Vp 1992 Sk N:o 101 vp.ptk. 21.5.1992, 1838–1839; Kuusela 2000, 68.

²⁴⁵ VNA Ua 59 Kirjeet 3.3.1992, 4.3.1992, 1.8.1992, 10.7.1992; Kuusela 2000, 68.

kannanotoilla uskonnonopetuskysymyksessä olevan vaikutusta lopulliseen tuntijakomuu-
tokseen. Hän ei uskonut työryhmän ehdotuksen toteutuvan lopulta ehdotetun kaltaisena.
Keskustelu uskonnonopetuksesta laajeni lehdissä arvokeskusteluksi uskonnon merkityksestä
yhteiskunnan ja kulttuurin arvoperustana.²⁴⁶

Valtioneuvosto teki lukion ja peruskoulun tuntijaon uudistuksesta periaatepäätöksen maa-
liskuussa 1993. Päätöksessä lukion pakollisten uskonnonkurssien lukumääräksi sovittiin
kolme ja samalla lukioon tuli myös yksi pakollinen filosofian kurssi. Uskonnon valinnaisia
kursseja tuli ehdotuksen mukaan olla vähintään kaksi. Valtioneuvoston ehdotus otettiin kir-
kossa vastaan myönteisesti, mutta samalla myös varauksella. Kirkon kasvatusasiain kes-
kus näki ehdotuksen ongelmana sen, ettei siinä ilmaistu tarpeeksi selkeästi uskonnonope-
tuksen taustalla olevaa kristillistä arvoperustaa. Opetushallitus ei ottanut kantaa ehdotuk-
seen ja valtioneuvosto teki päätöksen tuntijaosta syyskuussa 1993. Uskonnonopetuskus-
telu hiljeni tämän jälkeen. Kirkko koki saavuttaneensa kiistassa voiton uskonnonopetuksen
säilyessä melkein ennallaan.²⁴⁷

SDP: llä ei julkisuudessa käydyn keskustelun eikä puoluepoliittisen päätöksenteon perus-
teella näyttänyt olevan tutkittavana ajanjaksona yhtenäistä kantaa katsomusopetuksen jär-
jestämiseen eikä uskonnonopetuksen tunnustuksellisuuteen. SDP antoi kansanedustajiensa
itse päättää kantansa uskontoon liittyvissä kysymyksissä. Puolue ei pakottanut kansanedus-
tajia ottamaan yhteistä linjaa myöskään suhtautumisessa uskonnonopetuskysymykseen.²⁴⁸

Keskustelu uskonnonopetuksen asemasta käytiin muissa Pohjoismaissa Suomea huomatta-
vasti aikaisemmin. Tanskan, Norjan ja Ruotsin koululaitoksissa ei järjestetty enää 1980-lu-
vulla uskonnonopetusta, vaan kaikille oppilaille katsomusopetusta annettiin yhteisessä pa-
kollisessa oppiaineessa uskontotiedossa. Ruotsissa siirtyminen kaikille yhteisen uskontotie-
don opetukseen tapahtui jo vuonna 1969. Merkittävässä roolissa yhteiseen katsomusainee-
seen siirtymisessä Ruotsissa oli ollut maan sosialidemokraattinen puolue.²⁴⁹

²⁴⁶ Kotimaa 5.6.1992 Uskonnon tuntijakoon tullut paljon kiihkeitä kannanottoja; Kotimaa 8.9.1992 Arvokeskustelu tär-
keää nyky-yhteiskunnassa; Kuusela 2000, 69.

²⁴⁷ Kotimaa 20.4.1993 Opetussuunnitelmassa ilmaistava selkeästi kristillinen arvopohja; VNA vn.ptk. 23.9.1993 liite 9A.
Kuusela 2000, 70.

²⁴⁸ Kuusela 2000, 38.

²⁴⁹ Ahlbäck 2003, 13–86; [https://www.kansanuutiset.fi/artikkeli/2913665-uskontotietoa-opetetaan-vain-yhdessa-kou-
lussa](https://www.kansanuutiset.fi/artikkeli/2913665-uskontotietoa-opetetaan-vain-yhdessa-kou-
lussa) (Luettu 20.2.2019).

6. EETTISISET KYSYMYKSET

Sosialidemokraattiselle puolueelle tärkeitä arvoja olivat tasa-arvo, yhdenvertaisuus ja heikommassa asemassa olevista huolehtiminen. Näiden arvojen toteuttamisessa tärkeänä välineenä oli Suomeen luotu hyvinvointivaltiomalli ja sen säilyttäminen. Malli suomalaiselle hyvinvointiyhteiskunnalle oli tullut muista Pohjoismaista, joissa oli pyritty toteuttamaan eriarvoisuutta poistavaa, tasa-arvoistavaa ja kaikista huolehtivaa politiikkaa. Tutkimuksessa puhutaan Pohjoismaisesta hyvinvointivaltiomallista, jossa valtion yhdeksi tehtäväksi on määritetty heikommassa asemassa olevien huolehtiminen. Sotien jälkeen SDP vaikutti suomalaisen hyvinvointipolitiikan muotoutumiseen. SDP nosti puolueen vuoden 1981 periaateohjelmassa esille demokratian, ympäristökysymykset, yhteistyön, rauhan ja tasa-arvon. SDP pyrki ottamaan kantaa eduskunnassa sille tärkeisiin eettisiin kysymyksiin.²⁵⁰ Tutkimukseni ajanjaksona kirkossa ja suomalaisessa yhteiskunnassa keskusteltiin lääketieteen eettisistä kysymyksistä: abortista ja eutanasiasta, mutta näissä keskustelussa ei käytetty uskonnollista argumentaatiota.²⁵¹ Kaksi eettistä kysymystä nousi laajaan yhteiskunnalliseen keskusteluun. Nämä olivat uuden avioliittolain myötä lisääntyneet avioerot ja samaa sukupuolta olevien parisuhteet.

6.1. AVIOEROT PUHUTTAVAT

Avioerot olivat Suomessa vielä ennen sotia melko harvinaisia, mutta tilanne muuttui suurten ikäluokkien synnyttyä. Sota-ajan jälkeen solmittiin ennätysmäärä avioliittoja ja Suomeen syntyi ennätysmäärä lapsia. Samalla avioerojen määrä moninkertaistui. Kirkolliskokous ja piispat ottivat kantaa lisääntyneisiin avioeroihin. Kirkolliskokous oli vuonna 1949 esittänyt

²⁵⁰ Hurskainen 2016, 27–33; Ylimaa 2017, 57–68; Mithiku 2019, 34–37.

²⁵¹ Ilta-Sanomat 9.12.1992 Arkkipiispan aborttiehdotus tyrmätään; Ilta-Sanomat 9.12.1992 Abortteja liian helposti; Hämeen Sanomat 9.12.1992 Vikström tiukentaisi abortin myöntämistä; Kotimaa 9.12.1992 Abortti on vastoin yhteiskunnan eettisiä tavoitteita; Keski-suomalainen 9.12.1992 Vikström haluaa abortin saannin tiukemmaksi; Kainuun Sanomat 14.12.1992 Arkkipiispa ja helmasynti; Kaleva 11.1.1994 Emeritusprofessori Harva: Helpon kuoleman tabletti vakavasti sairaille; Ilta-Sanomat 11.1.1994 Kirkko tuomitsee kuolemanpillerin antamisen; Etelä-Saimaa 12.1.1994 Miksi tuomita armokuolema; Lalli 14.1.1994 Arkkipiispa Vikström: Kuolemanpillerin hyväksymisen seuraukset arvaamattomia; Pohjoilan Sanomat 21.1.1994 Vaikea kysymys armokuolemasta kytee yhä; SELK 1997, 35; Björkstrand 2016, 417–420.

kirkkolakiin eronneiden uudelleenvihkimisen kieltoa, mutta eduskunnassa useat puolueet, erityisesti SDP, olivat kriittisiä kirkolliskokouksen esitykselle. Lopulta presidentti Paasikivi jätti lakialoitteen pöydälle.²⁵² Avioerojen määrä lisääntyi huomattavasti tammikuussa 1988 voimaan astuneen avioliittolain myötä. Avioeron hakeminen helpottui syyllisysharkinnan poistumisen jälkeen ja avioeron hakeminen tapahtui jatkossa pelkästään hakemuksella puolen vuoden harkinta-ajan jälkeen. Suomalainen perhemalli oli kokenut muutoksen, avioerojen, uusperheiden, avoliittojen ja sinkkuna elävien myötä.²⁵³

Avioerot nousivat lehtien sivuille tammikuussa 1989 arkkipiispa John Vikströmin arkkihiippakunnan papeille lähettämän paimenkirjeen vuoksi. Paimenkirjeessään Vikström puuttui pappien lisääntyneisiin avioeroihin ja pappien uskottomuuteen. Vikström kehotti syrjähyppyyn syyllistyneitä pappeja pohtimaan, voivatko he enää jatkaa pappisvirassaan. Vikström oli halunnut kirjeellään olevan rohkaisevan ja ratkaisukeskeisen merkityksen, mutta paimenkirje herättikin laajaa keskustelua ja arvostelua valtakunnan lehdissä. Useissa lehdissä nähtiin arkkipiispan tuomitsevan kuudetta käskyä rikkoneet papit. Papeilta edellytettiin moraalisena esikuvana toimimista seurakuntalaisille, mutta papitkin olivat lehtien mukaan kuitenkin vain ihmisiä. Helsingin Sanomat näki Vikströmin menettäneen kosketuksen nykyaikaiseen yhteiskuntaan. Herätysliikkeiden lehdissä puolustettiin Vikströmin näkemystä.²⁵⁴

Demari-lehti näki arkkipiispan paimenkirjeen puuttumisena kirkon kokemaan suureen huolenaiheeseen. Demari näki hyvänä sen, että arkkipiispa halusi pitää pappiensa avioliitot tärkeässä arvossa ja lehti korosti, että kirkon tuli elää niin kuin se opetti. Toisaalta lehti myönsi, että papitkin olivat vain ihmisiä ja hekin saattoivat ajautua ongelmiin. Kristilliseen uskoon kuului kuitenkin aina anteeksiantamus. Demarin mielestä arkkipiispan vaatimus pappien eroamisesta virastaan syrjähyppyn jälkeen oli aivan kohtuuton.²⁵⁵

²⁵² Kulhia 2011, 38–251; Jalovaara 2014, 13–22; Jalovaara 2018, 137–138.

²⁵³ SELK 1993, 22–23; SELK 1997, 31–32; Malkavaara 2000, 207.

²⁵⁴ Kotimaa 14.2.1989 Arkkipiispaa kiitetään kipeään asiaan puuttumisesta, mutta menettelytapaa ja avioerojen niputtamista moititaan; Björkstrand 2016, 239–242.

²⁵⁵ Demari 10.2.1989 Lavealla polulla.

6.2. EDUSKUNTA JA PARISUHDELAKI – HENKISEN JA HENGELLISEN MÄDÄNNEISYYDEN HUIPPU?

Yhteiskunnallisen arvojen muutoksen myötä asenteet homoseksuaalisuudesta olivat muuttuneet myönteisemmiksi tultaessa 1980–1990-luvuille. Homoseksuaalisuuden luokittelu mielenterveyshäiriöksi oli poistettu Suomen mielenterveyshäiriöluokituksesta vuonna 1981 ja teon rangaistavuus oli poistettu rikoslainsäädännöstä vuonna 1971. Seksuaalivähemmistöjen oikeuksia ajamaan oli vuonna 1974 perustettu Seksuaalinen tasavertaisuus (SETA)–järjestö, joka pyrki vuoropuheluun yhteiskunnan ja kirkon kanssa. Arkkipiispa Vikström oli aloittanut SETA:n ja kirkon välisen yhteydenpidon vuonna 1988.²⁵⁶

Piispainkokous oli keväällä 1984 julkaissut kirkon perhearvoista ja seksuaalietiikasta ”Kasvamaan yhdessä” -kannanoton. Siinä terveeseen seksuaalisuuteen korostettiin kuuluvan oman itsensä hyväksyntä ja eläminen heteroseksuaalisessa parisuhteessa avioliitossa. Piispojen kannanotto korosti avioliiton olevan avoliittoa parempi parisuhteen muoto ja kehotti välttämään esiaviollisia suhteita. Piispojen kannanotossa homoseksuaalisuus nähtiin luonnonvastaisena ja homoseksuaalien tuli pyrkiä elämään yksin ja pitää tunteensa piilossa. Homoseksuaalit saattoivat toimia kirkon työntekijöinä, kunhan eivät pitäneet homoseksuaalisuuttaan esillä ja opettivat kirkon opetuksen mukaisesti. Kirkon kannanotto sai sekä hyväksyvän että kriittisen vastaanoton. Kirkkoa pidettiin kaksinaismoralistisena ja vanhanaikaisena laitoksena, joka ei hyväksynyt ihmisiä sellaisena kuin he olivat.²⁵⁷

Tultaessa 1990-luvulle suomalaisessa yhteiskunnassa käytiin homoseksuaalisuudesta vilkasta keskustelua. Norjassa oli juuri hyväksytty homoseksuaaliset parisuhteet ja avioliittoon vihkimisen mahdollistava laki. Norjan evankelis-luterilainen kirkko ja sen piispat olivat vastustaneet lakia, mutta joutuivat jatkossa toimimaan lain mukaan.²⁵⁸ Helsingin Sanomien homokeskustelu vilkastui vuodesta 1992 neurologian professori Jorma Palon kirjoitettua artikkelissaan homoseksuaalisuuden olevan geneettistä ja luonnollista. Helsingin hiippakunnan pastori Juha Molari vastasi lehdessä Palolle. Molari korosti homoseksuaalisuuden olevan

²⁵⁶ <https://seta.fi/ihmisoikeudet/sateenkaarihistoria-suomessa> (Luettu 22.4.2019) ; Hirvonen 2017, 1–77; Liukko 2017, 9–11.

²⁵⁷ Jalovaara 2014, 38–39; Björkstrand 2016, 255–257.

²⁵⁸ Turun Sanomat 15.7.1993 Homolaki vastoin piispojen kantaa.

Raamatun vastaista, eivätkä homoseksuaalit päässeet lainkaan taivaaseen. Molarista tehtiin valitus Helsingin hiippakunnan tuomiokapituliin, mutta valitus ei aiheuttanut toimenpiteitä. Tuomiokapitulin päätöksen yhteydessä Helsingin piispa Eero Huovinen korosti, että asia oli arka ja kaikkia osapuolia oli kuunneltava ja lisäksi oli huomioitava nykyaikainen käsitys homoseksuaalisuudesta.²⁵⁹

Keväällä 1993 eduskunta käsitteli Vasemmistoliiton kansanedustaja Outi Ojalan lakialoitetta homoseksuaalien oikeudesta adoptioon sekä parisuhteensa rekisteröintiin. Lakialoitteen oli allekirjoittanut 11 Vasemmistoliiton ja RKP:n kansanedustajaa. Eduskunnassa käytiin aiheesta vilkas keskustelu. Kristillisten kansanedustaja Pirkko Laaksonen vastusti voimakkaasti sanoin lakialoitetta todeten sen olevan ”luonnoton, sairas, brutaali ja läpikotaisin turmeltu”. Laaksonen näki lakialoitteen rekisteröidyistä parisuhteista olevan ”henkisen ja hengellisen mädänneisyyden huippu”. Hänen mukaansa homoseksuaaliset suhteet olivat Raamatun vastaisia. Laaksonen perusteli näkemystään Roomalaiskirjeen kohdalla, jossa Paavali kuvaava homoseksuaalisuutta luonnonvastaisena ja tuomittavana. Laaksonen näki homoseksuaalisten parisuhteiden tuhoavan perheet ja heikentävän perinteisen avioliiton merkitystä. Hän arveli homoperheeseen adoptoitujen lapsien joutuvan kiusatuiksi. Eduskuntakeskustelussa Roomalaiskirjeen kohtaan vetosi myös Kristillisten kansanedustaja Bjarne Kallis, joka korosti Raamatun olevan politiikankin perusta. Useat kansanedustajat viittasivat Raamattuun kommentteissaan ja keskustelu ajautui lopulta syvälle Raamatun ja kirkon uskon tulkintaan.²⁶⁰ SDP:n Liisa Jaakonsaari tuki Ojalan aloitetta, koska hän koki sen edustavan sellaisia kristillisiä arvoja, jotka hän itse koki oikeaksi. Jaakonsaari huomautti keskustelun ajautuneen liian fundamentalistiseksi.²⁶¹

SDP:n kansanedustaja, Veljeys-liikkeen puheenjohtaja, Marja-Liisa Tykkyläinen näki rekisteröidyn parisuhteen vääränä. Hän perusteli näkemystään Timoteuksen ja Pietarin kirjeillä, joissa homoseksuaalisen kanssakäyminen nähdään syntinä. Raamatunkohdissa varoitetaan homoseksuaalisuudesta seuraavaa siveettömyyttä. Eduskunnassa homoseksuaalisuudesta käydyssä keskustelussa käytettiin runsaasti uskonnollisia argumentteja ja viitattiin useita

²⁵⁹ Kotimaa 27.4.1993 Keskustelu homoseksuaalisuudesta kiihtyy; Jalovaara 2014, 40–41; Björkstrand 2016, 313–314.

²⁶⁰ Vp.ptk. 1993, 196 Pirkko Laaksonen; Vp.ptk. 1993, 188 Kallis; Björkstrand 2016, 314–315; Liukko 2017, 36–62

²⁶¹ Vp.ptk. 1993, 196 Pirkko Laaksonen; Vp.ptk. 1993, 200 Liisa Jaakonsaari; Björkstrand 2016, 314–315; Liukko 2017, 36.

kertoja Raamattuun. Rekisteröityjen parisuhteiden nähtiin vievän Jumalan siunauksen Suomen kansakunnalta. Puolueista SMP ja Kristilliset suhtautuivat kaikkein kriittisimmin lakialoitteeseen. SMP: n kansanedustaja Sulo Aittoniemi näki vihkirijyn päällä kirkossa vihitävän homoparin tekevän avioliiton ja kirkon aseman kyseenalaiseksi ja irvokkaaksi.²⁶²

Myös lakialoitteen kannattajat perustelivat näkemystään vahvasti Raamatulla ja sen vaatimuksella lähimmäisenrakkaudesta. Vihreiden kansanedustaja Heidi Hautala toivoi kirkon sisäisiä asioita käsiteltävän vain kirkon omassa hallinnossa, eikä eduskunnassa. Uskonnollisia kommentteja käyttäneiden lakialoitteen vastustajien puheenvuoroja arvosteltiin fundamentalistisiksi ja toivottiin eduskunnassa käsiteltävän asioita Suomen valtion ja ihmisarvon kunnioittamisen näkökulmasta. SDP: n kansanedustaja Virpa Puisto arvosteli Pirkko Laaksosen puheenvuoroa todeten sen sisältäneen vain Raamatun valikoivaa käyttöä:

”Paheksun sitä tapaa, jolla käsittelette kristillisyyttä ja jonka turvin luotte kantojanne. Loukkaatte muita salissa olevia kristittyjä ja kirkon luottamustoimissa toimivia rajoittamalla kristitty -käsitystänne. Haluan sanoa myös ed. Laaksoselle ja muille, jotka ovat täällä tänään Raamattua siteeranneet ja siihen perustuen tuoneet käsityksiään ilmi: Toivon, että niidenkin lakien kohdalla, kun te silmää räpäyttämättä äänestätte hallituksen puolesta ottaen pienimiltä, vähäisimmiltä ihmisiltä pois etuusia, te silloinkin muistatte, mitä Raamattu sanoo”.²⁶³

Keskustelussa lakia puolustaneet kansanedustajat arvostelivat lain vastustajien raamatuntulkintaa, jossa Raamattua voitiin tulkita monella tavalla ja valita sieltä aina tilanteeseen sopivia raamatunkohtia. Vihreiden Satu Hassi ja SDP: n Liisa Jaakonsaari korostivat puheenvuoroissaan, ettei Raamattua voinut soveltaa enää kirjaimellisesti nykyajassa. Raamatuntulkinnassa tuli aina huomioida Raamatun historiallinen konteksti. SDP: n Tarja Halonen totesi arvostavansa sellaista näkemystä, jossa ihmisen, Jumalan ja toisen ihmisen välinen suhde pidettiin jokaisen ihmisen yksityisenä asiana, eikä niihin pyydetty kirkollisten tai yhteiskunnallisten tahojen siunausta.²⁶⁴ Lehdet uutisoivat lainkäsitteilyn olleen hyvin värikästä. Demari-lehdessä ei kommentoitu parisuhdelakia lainkaan, mutta Kotimaa-lehden sivuilla käytiin voimakasta

²⁶² Vp.ptk. 1993, 200–201. Sulo Aittoniemi; Vp.ptk. 1993, 200–201 Marja-Liisa Tykkyläinen; Liukko 2017, 35–47.

²⁶³ Vp.ptk. 1993, 198–199 Virpa Puisto; Liukko 2017, 56–58.

²⁶⁴ Vp.ptk. 1993, 199 Satu Hassi; Vp.ptk. 1993, 200. Liisa Jaakonsaari; Vp.ptk. 1993, 197 Tarja Halonen; Liukko 2017, 57–59.

keskustelua. Lopulta eduskunta hylkäsi lakialoitteen valiokuntakäsittelyssä. Keskustelu aiheesta jatkui uudelleen ja värikkäämpänä vuonna 1996 lakialoitteen tultua uudelleen käsitelyyn.²⁶⁵

Liukko osoittaa tutkimuksessaan, että uskonnollisten argumenttien käyttäminen perheoikeudellisista kysymyksistä käydyssä eduskuntakeskustelussa lisääntyi vasemmistopuolueissa huomattavasti tultaessa 1990-luvulle. SDP käytti Kristillisten ohella kaikkein eniten uskonnollisia argumentteja parisuhdelain käsittelyn yhteydessä. Kristillisten arvojen ja Raamatun perusteella puolustettiin lakialoitetta ja samalla myös vastustettiin sitä. SDP:n kansanedustajat vetosivat myös omaan kristilliseen vakaumukseensa. Marja-Liisa Tykkyläinen näyttäytyi parisuhdelain käsittelyssä SDP:n voimakkaimpana lain vastustajana. Hän näki homoseksuaalisuuden parannettavissa olevana sairautena. Lain hyväksynnästä seuraisi ankara Jumalan tuomio.²⁶⁶

Vuosina 1988–1994 uskonnollisia argumentteja sisältänyttä keskustelua käytiin eduskunnassa yksityisten koulujen toimiluvista, Suomen suhtautumisesta rotusortoa harjoittavaan Etelä-Afrikkaan, alkoholilaista ja turvapaikanhakijoista. SDP:n kansanedustajat käyttivät uskonnollisia ja Raamattuun liittyviä argumentteja eduskuntakeskustelussa kuitenkin vain parisuhdelain käsittelyssä.²⁶⁷

6.3. ARKKIPIISPAN HOMOKANNANOTOT – HARHAOPPINEN ARKKIPIISPA?

Parisuhdelain eduskuntakäsittely herätti kiinnostusta ja pelkoja sekä mediassa että kirkossa. YLE:n toimittaja Tapani Leisti haastatteli arkkipiispa Vikströmiä Yleisradion Aamun peili -ohjelmassa ja kysyi arkkipiispan mielipidettä Kristillisten kansanedustaja Laaksosen eduskunnassa julkituoduista homokielteisistä näkemyksistä. Vikström totesi, ettei Raamatusta löytynyt perusteita Laaksosen esittämille väitteille ja etteivät Laaksosen näkemykset olleet kirkon opin mukaisia. Toimittaja kysyi Vikströmiltä, oliko hän valmis luopumaan kirkon vaatimuksesta, jonka mukaan homoseksuaalien tuli pidättäytyä seksistä. Haastatteluun

²⁶⁵ Demari 1993; Kotimaa 1993; Björkstrand 2016, 314–315 Liukko 2017, 35–49.

²⁶⁶ Liukko 2018, 39–45.

²⁶⁷ Vp.ptk. 1988–1994.

varautumaton Vikström totesi, ettei yhteiskunnan tullut liikaa puuttua ihmisten yksityiselämään. Ihmiset toimivat hänen mukaansa elämässään oman omantuntonsa mukaisesti, eikä kirkko saanut tuomita sitä. Vikström korosti, ettei kirkko voinut enää maallistuneessa yhteiskunnassa määrätä, miten ihmisten tuli toimia.²⁶⁸

Kirkossa pelättiin samaa sukupuolta olevien parisuhteen rekisteröinnin ja arkkipiispan näkemysten uhkaavan kirkon perinteistä käsitystä avioliitosta. Arkkipiispan haastattelua seuraavana päivänä konservatiivinen, naispappeuden vastustajana tunnetuksi tullut, Paavalin synodi -järjestö antoi Suomen tietotoimistolle tiedotteen, jossa se ilmaisi arkkipiispa Vikströmin olevan harhaoppinen. Asiasta uutisoitiin laajalti. Samaan aikaan konservatiiviset piirit aloittivat nimienkeruun arkkipiispan erottamiseksi virastaan. Nimienkeruuta tehtiin erityisesti herätysliikkeiden kesäjuhlilla. Herätysliikkeistä ja Paavalin synodista koostunut valtuuskunta tapasi Vikströmin piispantalossa ja tuomitsi Vikströmin harhaoppiseksi. Valtuuskunta pyysi Vikströmiä eroamaan virastaan tai perumaan puheensa.²⁶⁹ Myös Kristillisten puheenjohtaja, kehitys yhteistyöministeri Toimi Kankaanniemi tuomitsi homoseksuaalisuuden ja näki arkkipiispan erehtyneen näkemyksissään.²⁷⁰

Paavalin synodi julkaisi huhtikuun lopussa Sisarenpoika-lehdessään avoimen kirjeen arkkipiispalle, jossa kirjeen allekirjoittaneet papit vaativat arkkipiispan eroa. Vikström vastasi arvosteluun halunneensa korostaa sitä, että myös homoseksuaaleja tuli kohdella ihmisarvoisesti ja oikeudenmukaisesti. Vikström korosti, että myös Jeesus kohteli aviorikoksesta syytettyä naista ihmisarvoisesti, eikä halunnut tuomita tätä muiden kivittäessä naista. ”Kivittämisen henkeä” oli Vikströmin mukaan liikaa myös suomalaisessa yhteiskunnassa ja eduskunnassa. Vikström lupasi kuitenkin pysyvä kirkon homoseksuaalisuudesta tekemässä kannassa. Arkkipiispan näkemyksistä uutisoitiin Suomessa yhteensä 35 lehdessä.²⁷¹

Arkkipiispan vastine ei hiljentänyt konservatiivisia piirejä, vaan Vikströmistä tehtiin harhaoppisuusvalitus Turun arkkihippakunnan tuomiokapituliin ja nimien kerääminen häntä vastaan

²⁶⁸ Björkstrand 2016, 314–315; Hirvonen 2017, 74–76.

²⁶⁹ Helsingin Sanomat 5.5.1993 Homot kirkolle kevään puheenaihe; Turun Sanomat 7.5.1993 Arkkipiispa Vikström varoitti kivittämästä homoja; Turun Sanomat 8.5.1993 Homokysymys koettelee kirkon suvaitsevaisuutta; Kymen Sanomat 9.5.1993 Kirkon aika tarkistaa seksuaalietiikkaansa; Jalovaara 2014, 43–45; Björkstrand 2016, 316–317; Hirvonen 2017, 74–76; Liukko 2017, 37–38.

²⁷⁰ Suomenmaa 16.7.1993 Kristillisten puheenjohtaja tuomitsee homouden.

²⁷¹ Sisarenpoika 2/1993 Avoin kirje arkkipiispalle 30.4.1993; Jalovaara 2014, 43–45; Björkstrand 2016, 316–317; Hirvonen 2017, 74–76; Liukko 2017, 37–38.

jatkui. Vikström selvensi kantaansa heinäkuussa 1993 Suomen Kuvalehden haastattelussa. Hän totesi piispana pitäytyvänsä kirkon linjassa, mutta yksityishenkilönä hän olisi ollut valmis antamaan homoseksuaaleille enemmän tukea. Vikström kielsi puolustaneensa homoseksuaalisuutta kirkon kannan vastaisesti. Luterilaisen kirkon muut piispat vaikenivat arkkipiispan vastatessa yksin sanoistaan. SETA syytti kirkkoa siitä, että se oli tehnyt homoista valtataistelun pelinappuloita ja lyömäaseita. Kirkon tutkimuskeskuksen johtaja, Veljeys-liikkeen jäsen, Harri Heino antoi tukensa arkkipiispalle, todeten, että homoilla ei ollut moraalista vastuuta homoseksuaalisesta taipumuksestaan. Heinon mukaan asiassa oli kuunneltava ja kunnioitettava ihmisten omaatuntoa.²⁷²

Turun tuomiokapituli antoi syyskuussa 1993 vapauttavan päätöksen arkkipiispasta tehtyyn harhaoppisuusvalitukseen. Sama yksityishenkilö oli tehnyt Vikströmistä valituksen myös Turun ja Porin lääninhallitukseen, eduskunnan oikeusasiamiehelle ja lopulta oikeuskanslerille ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimelle. Arkkipiispaa syytettiin samaa sukupuolta olevien kannustamisesta haureuteen. Päätökset tulivat nopeasti ja niissä todettiin yksiselitteisesti, ettei Vikström ollut syyllistynyt mihinkään rikosoikeudelliseen asiaan. Vikström koki, että häntä vastaan oli käynnissä ajojahti ja tukijoita oli kovin vähän. Tilanne huipentui syyskuussa 1993 piispankokouksen istunnossa, jossa Vikströmille luovutettiin hänen eroaan vaatinut 3000 nimen kansalaisadressi. Konservatiivien toive ei kuitenkaan toteutunut, sillä Vikström jatkoi virassaan ja muu piispakunta antoi lopulta tukensa arkkipiispalle.²⁷³ Demari-lehti uutisoi vapauttavista päätöksistä Vikströmin harhaoppisuudessa ja korosti, etteivät arkkipiispan homokannanotot olleet kirkon opetuksen vastaisia.²⁷⁴ Eduskunnassa käyty keskustelu homoseksuaalien parisuhteen mahdollistavasta laista laajeni voimakkaasti kirkolliseen keskusteluun ja horjutti myös samalla kirkon johdon asemaa. Sekä eduskunnassa että kirkossa keskustelun ytimessä oli Raamatun arvovalta ja se, mikä oli oikea tapa tulkita Raamattua.

²⁷² Turun Sanomat 15.7.1993 Arkkipiispa kieltää puolustaneensa homoutta; Aamulehti 16.7.1993 Kirkon tutkimuskeskuksen johtajalta tuki arkkipiispa Vikströmin linjalle; Iltasanomat 16.7.1993 Homot valtataistelun pelinappuloita; Björkstrand 2016, 318–320; Hirvonen 2017, 74–76.

²⁷³ Savon Sanomat 15.7.1993 Arkkipiispaa syytetään harhaoppisuudesta; Satakunnan Kansa 16.7.1993 ”Tein arkkipiispasta tutkintapyyntöni yksin”; Satakunnan Kansa 2.9.1993 Arkkipiispa ei harhaoppinen; Satakunnan Kansa 4.9.1993 Juhani Forman seuraava siirto; Jalovaara 2014, 43–46; Malkavaara 2000, 262; Björkstrand 2016, 319–324; Hirvonen 2017, 74–76.

²⁷⁴ Demari 2.9.1993 Arkkipiispan homo -kannanotot eivät vastoin kirkon opetusta.

7. USKONTO, PRESIDENTINVAALIT JA JEEBUS

Vuoden 1994 presidentinvaalien alla yhteiskunnallista ja kirkollista ilmapiiriä leimasi laman seurauksena ennätyselliseksi kasvanut työttömien määrä ja pidentyneet ruokajonot. Kansalaisten luottamus politiikkaan oli horjunut. Ihmisten taloudellisen ahdingon syventyessä kirkko osallistui ruokajakeluun vähäosaisille. Suomalaisessa hengellisessä kentässä vaikutti voimakas karismaattinen liikehdintä, joka näkyi niin sanotussa Nokia-missiossa ja kasva-neissa jonoissa rukous- ja parantumiskokouksissa. Presidentinvaalien alla Suomessa käytiin myös laajaa keskustelua Euroopan Unionin jäsenyydestä. Liittyminen unioniin jakoi voimakkaasti kansan ja poliitikkojen mielipiteitä. EU, lama ja suomalaisten eriarvoistuminen olivat puheenaiheina presidentinvaalien keskusteluissa.²⁷⁵

7.1. SAAKO PRESIDENTTIEHDOKAS KAMPANJOIDA KIRKOSSA?

Uskonto nousi merkittävään rooliin vuoden 1994 presidentinvaaleissa. Edellisen kerran uskonnosta oli presidentinvaaleissa keskusteltu vuoden 1982 vaaleissa, jolloin kirkollisissa piireissä pelättiin SDP:n Mauno Koiviston ensimmäisenä sosialidemokraattisena presidenttinä sulkevan kirkkoja ja olevan uskontokielteinen. Tuolloin keskustelu ja pelot laantuivat kuitenkin nopeasti. Vuoden 1988 presidentinvaaleissa uskonto ei noussut lainkaan puheenaiheeksi.²⁷⁶ Presidentti Koivisto ilmoitti alkuvuodesta 1993, ettei ollut käytettävissä ehdokkaaksi kolmannelle presidenttikaudelle. Koiviston seuraajiksi esitettiin keskusteluissa muun muassa arkkipiispa John Vikströmiä, Suomen pankin johtaja Sirkka Hämäläistä ja kirjailija Paavo Haavikko. Esille nostettiin myös YK:n tehtävissä toiminut ulkoasiainministeriön valtiosihteeri, diplomaatti Martti Ahtisaari.²⁷⁷

SDP käynnisti puolueen presidenttiehdokkaan valinnasta esivaalin, johon kärkiehdokkaiksi nousivat SDP:n pitkän linjan poliitikko Kalevi Sorsa ja alivaltiosihteeri Martti Ahtisaari. Kesäkuun 1993 puoluekokous valitsi SDP:n presidenttiehdokkaaksi Ahtisaaren. Veljeys-liike

²⁷⁵ SELK 1997, 31–35; Meinander 2012, 486–500; Meinander 2014, 297–304.

²⁷⁶ Haapakoski 2002, 20–24; Seppinen 2008, 460–461; Meinander 2012, 472.

²⁷⁷ Rusi 2000, 71–91; Merikallio & Ruokanen 2011, 165–206; Vesikallio 2014, 168–170; Jalovaara 2018, 202–203.

ilmoitti heti lehdessään tukevansa Ahtisaarta presidentiksi.²⁷⁸ Presidentinvaali toimitettiin Suomessa ensimmäistä kertaa vuonna 1994 suoralla kansanvaalilla, joka oli tarvittaessa kaksivaiheinen, mikäli kukaan ehdokkaista ei saanut yli puolta annetuista äänistä. Presidentinvaalit muotoutuivat käydyssä vaalikamppailussa selkeästi henkilövaaleiksi.²⁷⁹

Kotimaa-lehti haastatteli kesän 1993 aikana kaikki presidentinvaalien yksitoista ehdokasta ja selvitti ehdokkaiden suhtautumista kirkkoon ja uskontoon. Kaikki ehdokkaat suhtautuivat kristinuskoon myönteisesti. Uskontoa henkilökohtaisesti erittäin tärkeänä pitivät ehdokkaista Kristillisten Toimi Kankaanniemi ja Keskustapuolueen Eeva Kuuskoski-Vikatmaa. ”Peruskristillisiksi” itsensä luokittelivat Keskustapuolueen Paavo Väyrynen, Kokoomuksen Raimo Ilaskivi, SMP:n Sulo Aittoniemi, sitoutumaton Keijo Korhonen, RKP:n Elisabeth Rehn ja SDP:n Martti Ahtisaari. Vasemmistoliiton Claes Andersson ja sitoutumaton Veltto Virtanen totesivat arvostavansa kristinuskoa kirkkoon kohdistamastaan protestilinjasta huolimatta. Andersson ja Virtanen peräänkuuluttivat kirkolta käytännön tekoja puheiden sijasta. Rehn totesi rukoilevansa ja lukevansa Raamattua.²⁸⁰

Presidenttiehdokkaista kirkkoon kuulumattomia olivat Andersson ja helluntaikirkkoon kuulunut Kankaanniemi. Kankaanniemi, Aittoniemi ja Kuuskoski-Vikatmaa olivat valmiit toivottamaan kansalaisille Jumalan tai Korkeimman siunausta. Rehn näki siunaamisen olevan piispan tehtävä, ei presidentin. SDP:n Ahtisaari oli varovainen siunauksen toivotuksessa ja totesi haluavansa keskustella asiasta piispan kanssa, että ”regimentit menevät oikeinpäin”.²⁸¹ Tällä Ahtisaari viittasi Martti Lutherin teologiseen oppiin kahdesta regimentistä eli hallintavalasta, maallisesta ja hengellisestä. Lutherin mukaan kirkon tuli pysyä hengellisessä

²⁷⁸ TA 329.5 Sosialidemokraattisen Puolueen toimintakertomukset 1993-1995; Demari 9.3.1993 Presidenttikisa käyntiin; Demari 11.3.1993 Ahtisaari lähti ehdokkaaksi; Demari 22.3.1993 Linnan isäntä vaihtuu; Demari 22.3.1993 Koiviston ilmoitus; Demari 15.6.1993 Ahtisaaresta SDP:n presidenttiehdokas; Veljeys 2/1993 Veljeysliike tukee Martti Ahtisaarta presidentiksi.

²⁷⁹ TA 329.5 Sosialidemokraattisen Puolueen toimintakertomukset 1993-1995; Demari 9.3.1993 Presidenttikisa käyntiin; Demari 11.3.1993 Ahtisaari lähti ehdokkaaksi; Demari 22.3.1993 Linnan isäntä vaihtuu; Demari 22.3.1993 Koiviston ilmoitus; Demari 15.6.1993 Ahtisaaresta SDP:n presidenttiehdokas.

²⁸⁰ Kotimaa 22.7.1993 Ahtisaari - Matkalla Mäntyniemeen?; Kotimaa 23.7.1993 Väyrynen. Talous on ulko- ja sisäpolitiikan ykköskysymys; Kotimaa 7.8.1993 Rehn rukoilee ja lukee Raamattua; Kotimaa 23.8.1993 Vain tyhmä tai sinisilmäinen; Kotimaa 17.9.1993 Talouskaan ei pyöri ilman henkistä hyvinvointia; Kotimaa 1.10.1993 Pohjola riittävän omaperäinen harjoittamaan omaleimaista politiikkaa; 16.10.1993 Suomea pitäisi yhä rakentaa kaikille kansalaisille.

²⁸¹ Kotimaa 22.7.1993 Ahtisaari - Matkalla Mäntyniemeen?; Kotimaa 23.7.1993 Väyrynen. Talous on ulko- ja sisäpolitiikan ykköskysymys; Kotimaa 7.8.1993 Rehn rukoilee ja lukee Raamattua; Kotimaa 23.8.1993 Vain tyhmä tai sinisilmäinen; Kotimaa 17.9.1993 Talouskaan ei pyöri ilman henkistä hyvinvointia; Kotimaa 1.10.1993 Pohjola riittävän omaperäinen harjoittamaan omaleimaista politiikkaa; 16.10.1993 Suomea pitäisi yhä rakentaa kaikille kansalaisille.

regimentissä eli evankeliumin julistamisessa. Kirkon ei tullut tavoitella maallista valtaa, sillä sitä käytti maallinen regimentti eli yhteiskunta. Molemmat tehtävät olivat Lutherin mukaan Jumalan hallintavallan alaisia ja siten yhtä arvokkaita.²⁸² Ahtisaari vihjasi siitä, ettei presidentin tullut puuttua kirkon kysymyksiin. Tätä linjaa hän tuli myös noudattamaan presidenttinä olleessaan järjestelmällisesti.

Ensimmäistä kertaa suorana kansanvaalina järjestetty presidentinvaali nosti presidenttiehdokkaiden arvot ja luonteenpiirteet uudella tavalla esille. Samoin kirkko ja hengelliset asiat nousivat esille voimakkaasti. Ehdokkaat halusivat kalastella itselleen kirkollisten piirien ääniä ja siksi he osallistuivat moniin hengellisiin tilaisuuksiin. Myös SDP:n Martti Ahtisaari liikkui vaalikampanjansa aikana kirkollisissa piireissä. Hän osallistui muun muassa Suomen Lähetysseuran kesäjuhille Espoossa. Presidenttiehdokkaiden esiintymistä hengellisissä tilaisuuksissa arvosteltiin kuitenkin runsaasti. Kokoomuksen Raimo Ilaskivi osallistui keväällä 1993 kirkkoiltaan Ylistaron kirkossa. Lapin Kansa kyseli tilaisuuden jälkeen, saiko politiikkaa tuoda kirkkoon. Samoin kyseltiin Ilaskiven Kuopion tuomiokirkossa järjestetyn vaalitalaisuuden jälkeen. Etelä-Saimaa-lehti tiedusteli Mikkelin hiippakunnan piispa Voitto Huotarilta, saiko Ilaskivi pitää vaalitalaisuutensa Mikkelin tuomiokirkossa. Huotarista mielestä asia tuli pohtia perusteellisesti. Keskisuomalainen katsoi, ettei politiikka kuulunut kirkkoon ja paheksui Ilaskiven vaalitalaisuuksien pitämistä kirkkotiloissa. Vaarana oli se, että politiikka jakaisi kirkkokansaa tarpeettomasti.²⁸³

7.2. AHTISAARESTA KRISTILLINEN EHDOKAS – REHN JA JEESUS

Keskustapuolueen Paavo Väyrynen, Kokoomuksen Ilaskivi ja RKP:n Elisabeth Rehn osallistuvat lokakuussa 1993 Helsingin jäähallissa järjestettyyn Suomi rukoilee -suurtapahtumaan. Presidenttiehdokkaita haastateltiin heidän hengellisestä elämästään ja tilaisuudessa keskusteltiin myös Jeesuksesta. Keskustelussa Elisabeth Rehn totesi, ettei ollut varma Jeesus

²⁸² Raunio 2002, 290–302.

²⁸³ Keskisuomalainen 18.9.1993 Politiikka ei kuulu kirkkoon; Lapin Kansa 20.9.1993 Politiikka kirkossa; Savon Sanomat 21.9.1993 Voiko presidenttiehdokas puhua Kuopion kirkossa; Poltto 1996, 30-85; Jalovaara 2018, 203.

Nasaretilaisen olemassaolosta historian henkilönä. Rehnin näkemyksiin ei kiinnitetty tilaisuudessa sen enempää huomiota.²⁸⁴

Jeesus-kysymyksen taustalla oli historian professori Matti Klingen pitkäperjantaina 1992 Helsingin Sanomiin kirjoittama artikkeli ”Oliko Jeesus historian henkilö”. Artikkelissa Klinge kielsi Jeesuksen historiallisuuden, todeten sen olleen aina problemaattinen ja Jeesuksesta kertovien evankeliumien olevan ristiriitaisia. Klingen väite sai aikaan laajan lehtikirjoittelun, sekä teologiensa että maallikkojen kesken. Klingen ajatuksia kummasteltiin ja tuomittiin virheellisiksi. Uuden testamentin professori Heikki Räisänen ja eksegetiikan dosentti Matti Myllykosken totesivat Klingen olevan väärässä, koska todistusaineisto puhui aukottomasti Jeesuksen historiallisuuden puolesta. Keskustelu Jeesuksen historiallisuudesta jäi elämään ja kysymys historiallisuudesta kysyttiin siksi myös presidenttiehdokkailta.²⁸⁵

Presidentinvaalien toiselle kierrokselle äänestettiin Ahtisaari ja Rehn. Ennen presidentinvaalien toista vaalipäivää he kävivät uuvuttavan vaalikamppailun, jossa ruodittiin molempien ehdokkaiden elämää uskonnollista puolta unohtamatta. Toisen kierroksen vaalikamppailun alettua kaksi teologia Lassi Pruuki ja Saara Ohtonen ottivat Kotimaa-lehden mielipidekirjoituksessa voimakkaasti kantaa Rehnin näkemykseen Jeesuksen historiallisuudesta. Rehn koki tullessaan nauhatuksi ristille sanomistensa vuoksi ja hän kirjoitti Kotimaan mielipidepalstalle puolustuskirjoituksen otsikolla ”Elisabeth Rehnin uskontunnustus”. Kirjoituksessaan Rehn vakuutti omaavansa kristillisen vakaumuksen ja olevansa valmis kuuntelemaan teologisia asiantuntijoita Jeesuksen historiallisuudesta. Rehn totesi kokevansa Jeesuksen historian suurimmaksi lähimmäisenrakkauden välittäjäksi ja kuvasi oman kristillisyytensä olevan rauhan, ihmisoikeuksien, pakolaisten ja kehitysmaiden puolesta toimimista. Hän oli luullut näiden arvojen olleen myös Ahtisaaren arvoja ja oli pettynyt, kun Ahtisaari ei vaalikampanjansa aikana korostanut lainkaan näitä teemoja.²⁸⁶

Kirkollinen ja poliittinen kenttä sähköistyi voimakkaasti Rehnin näkemyksestä ja lehtien sivut täyttyivät hyökkäyksistä Rehniä vastaan. Rehn sai vastailta vaalitulaisuuksissaan lukuisiin kysymyksiin pakanuudestaan. Hän koki ahdistavana julkisen puhumisen uskonnollisista

²⁸⁴ Helsingin Sanomat 13.10.1993 Suomi rukoilee Helsingin jäähallissa; Rehn 1998, 120; Jalovaara 2018, 203.

²⁸⁵ Helsingin Sanomat 29.1.1994 Jeesus kuuluu yleissivistykseen; Helsingin Sanomat 2.2.1994 Myytti ja historia rinnakkain; Helsingin Sanomat 6.2.1994 Klingen väitteet Jeesuksesta jo kumottu; Helsingin Sanomat 11.2.1994 Kukin saa puhua Jeesuksesta; Rehn 1998, 120; Vesikallio 2014, 185–188; Rannila 2018, 18–27.

²⁸⁶ Rehn 1998, 120–121; Vesikallio 2014, 185–188; Kortelainen 1997, 35–110.

tunteistaan. Jeesus-kysymys ryöstäytyi Rehnin käsistä. Helsingin Sanomissa dogmatiikan professori Miikka Ruokanen ja eksegetiikan dosentti Matti Myllykoski kirjoittivat Jeesuksen kuuluvan yleissivistykseen. Myös Matti Klinge osallistui aloittamaansa kiistaan pohtimalla myyttien ja historian yhteenkuuluvuutta.²⁸⁷

Media herkutteli asetelmalla. Demari-lehti tarttui Rehnin kristillisyyteen ja näyttäytyi hyvinkin kristillisenä lehtenä. Demarin pääkirjoituksessa Rehnin todettiin olevan epäkristillinen, koska hänen käyttämänsä selitykset Jeesuksesta ja tämän historiallisuudesta olivat ”outoja”. Demari ei pitänyt uskottavana myöskään Rehnin toteamusta, että hän uskoi syvästi Jumalaan. Toteamus siitä, että uskoi Jumalaan, ei vielä kertonut Demarin mukaan ihmisen kristillisyydestä yhtään mitään. Demari määritteli kristityn siten, että kristitty uskoi kolmiyhteiseen Jumalaan, Isään, Poikaan ja Pyhään Henkeen. Lehti jatkoi muistuttamalla Rehniä, että Jeesus oli koko Raamatun keskus ja kaikkien sen kirjojen keskipisteessä. Raamattu oli puolestaan kristillisen opin ja uskon lähde. Viikko ennen vaalipäivää Demarin yleisönosasto täyttyi Rehniä, Jeesusta ja oikeaa oppia koskevista kirjoituksista. Kirjoittajille ei riittänyt se, että Rehn oli ilmoittanut uskovansa kirkon uskontunnustuksen mukaisesti. Yleisönosastokirjoituksissa Rehnin todettiin olevan Kristuksen ja Pyhän Hengen kieltäjä ja todettiin Raamatun olevan myös sosialidemokraattisen opin perusta. Demarissa toimittaja Kaija Lähteenmaa jopa kyseli, voiko presidenttinä toimia henkilö, jolle Jeesus ja joulupukki olivat yhtä todelliset henkilöt. Laki ja Hornetit olivat Rehnille tärkeämpiä kuin armo ja evankeliumi.²⁸⁸

Uudistuneet presidentinvaalit toivat presidenttiehdokkaat lähemmäksi kansaa. Tämä näkyi kansalaisten runsaina yhteydenottoina ehdokkaisiin. Rehn sai erityisesti naisilta paljon kirjeitä, joissa otettiin kantaa hänen uskonnollisuuteensa ja kommentoitiin hänen näkemyksiään Jeesuksen historiallisuudesta. Osassa yhteydenotoissa toivottiin Rehnin tekevän kääntymyksen ja palaavan takaisin kirkon uskontunnustukseen. Rehniä syytettiin maallistuneeksi kuten kirkon arkkipiispaakin. Rehniä syytettiin kirjeissä myös Suomen perusarvojen nakertamisesta. Kirjeissä Rehn sai kuitenkin myös paljon rohkaisua ja monet kirjoittajat lupasivat rukoilla Rehnin puolesta. Rehnille toivotettiin monissa kirjeissä siunausta.²⁸⁹

²⁸⁷ Kotimaa 28.1.1994 Rehn ja Jeesus; Isotalo 1994, 5-45; Rannila 2018, 27-31.

²⁸⁸ Demari 25.1.1994 Rehn ja kristinusko; Demari 25.1.1994 Jeesus ja joulupukki; Helsingin Sanomat 9.2.1994 Vaalitaistelu ja taivaan vallat; Isotalo 1994, 4-45.

²⁸⁹ Kolbe 1995, 110-112.

Uusimaa-lehti ihmetteli Demarin käsityksiä Rehnin pakanuudesta otsikolla ”Jospa Jeesus oli-kin demari?”. Lehti kummasteli SDP: ssä tapahtunutta muutosta, kun se nyt yhtäkkiä huusi avukseen Jeesusta ja Jumalaa. Uusimaa totesi, että presidentinvaaleja ei tullut voittamaan media eivätkä poliittiset aiheet vaan itse Jeesus Kristus. Uusimaa kirjoitti ivallisesti odottavansa Jeesuksen nimen ilmestymistä Ahtisaaren tukijalistalle, sillä olihan Ahtisaareissa messiaanisia piirteitä. Lehti aprikoi, ”jospa Jeesus olikin demari, SAK-laisen puutyöväenliiton miehiä.”, ja pohti, minkälainen sosialisti Ahtisaari olikaan ja päätyi siihen, että hän oli ”luterilainen sosialisti”.²⁹⁰

Ahtisaari nostettiin Demarin ja SDP: n toimesta kristittyjen ehdokkaaksi, pakanalliseksi leimattua Rehniä vastaan. Vaalikampanjansa aikana Ahtisaari oli todennut arvostavansa kirkkoa ja sen tekemää työtä. Ahtisaari ei halunnut puuttua kirkon ja valtion suhteeseen. Ero kirkon ja valtion välillä oli hänen mielestään mahdollista vain, jos kirkko sitä itse halusi. Ahtisaari antoi tukensa myös koulujen uskonnonopetukselle. Hän näyttäytyi kirkolle myönteisempänä verrattuna presidentti Koivistoon, joka oli koko presidenttikautensa ajan aktiivisesti ajanut kirkon ja valtion eroa. Ahtisaari ei kuitenkaan avannut julkisesti hengellistä elämänsä syvemmin, vaan totesi vain uskovansa, kuten kirkko opetti. Presidentinvaalikampanjassaan Ahtisaari ilmaisi selkeästi tukensa kirkolle. Juha Seppo arvelee tämän osaltaan autaneen häntä vaalikamppailussaan ja kuvan luomisessa perinteisiä arvoja kunnioittavasta henkilöstä. Ainakaan tästä näkemyksestä ei ollut hänelle haittaakaan.²⁹¹

SDP: n kansanedustaja Raimo Vuoristo kirjoitti Satakunnan Kansassa Ahtisaaren tukijoukoissa olleen paljon pappeja ja pakanoita. Vuoristo näki Ahtisaaren saaneen luottamusta ja kokemusta Namibian itsenäistymiskehityksessä ja YK: n työvuosinaan. Ahtisaari sai myös silloin tukea kirkonmiehiltä ja pakanoilta. Ahtisaaren takana oli Vuoriston mukaan nytkin presidentinvaaleissa paljon pappeja ja pakanoita. Vuoristo korosti, että Ahtisaarella oli kokemuksensa avulla paremmat mahdollisuudet toimia Suomen presidenttinä kuin Rehnillä.²⁹²

Evangelisen herätysliikkeen Sanansaattaja-lehdessä Seppo Suokunnas kehotti kristittyjä äänestämään vaalissa kristittyä ehdokasta, sillä kristityt toivoivat Suomen presidentin

²⁹⁰ Uusimaa 4.2.1994 Jospa Jeesus olikin demari.

²⁹¹ Helsingin Sanomat 9.2.1994 Vaalitaistelu ja taivaan vallat; Raimo Vuoriston haastattelu 9.5.2019; Seppo 1999, 47; Jalovaara 2018, 204

²⁹² Satakunnan Kansa 23.1.1994 Pappeja ja pakanoita.

tunnustuvan kristillistä uskoa. Suokunnas kuitenkin korosti, ettei presidentti ollut hengellinen johtaja, mutta presidentin tehtävänä oli turvata rauha, tasa-arvo ja oikeudenmukaisuus myös kristityille.²⁹³

Kirkolliset piirit jakautuivat Rehnin ja Ahtisaaren joukkoihin ja puolustivat oman ehdokkaansa kristillisyyttä. Ahtisaaren ja Rehnin tukijoukkoihin ilmoittautui kilpaa kirkollisia vaikuttajia. Ahtisaaren tukijoukkoihin ilmoittautuivat muun muassa emeritusarkkipiispa Mikko Juva ja dogmatiikan professori Miikka Ruokanen. Rehniä puolestaan kannattivat muun muassa Pappisliiton puheenjohtaja Otso Sovijärvi ja pappisasessori Eija Köntti.²⁹⁴ Kirkon tiedotuskeskuksen lehdistöosaston päällikkö Heikki Jääskeläinen kuitenkin muistutti, ettei presidentti ollut enää kirkon pää ja kirkko oli uuden kirkkolain myötä entistä itsenäisempi suhteessa valtioon ja presidenttiin. Tämän vuoksi uskonasioita ei tullut nostaa presidentinvaalin keskeisimmiksi asioiksi.²⁹⁵ Gustaf Björkstrand koki, että Rehn oli tuomittu turhasta, sillä Jeesus-asialla ei ollut mitään tekemistä presidentin viran hoidon kannalta. Presidentti käytti kirkkoon kuuluvaa valtaa enää vain piispojen nimittämisessä.²⁹⁶

Vaalipäivän lähestyessä Demari-lehti jatkoi Rehnin mustamaalaamista. Pari päivää ennen vaalia lehti uutisoi Rehnin puolison Ove Rehnin olevan kolmannen asteen vapaamuurari. Samassa lehdessä Missio Volgan saarnaaja Kari Järvinen ilmoitti tukevansa Ahtisaarta, sillä kukaan uskovainen ei saanut antaa ääntään henkilölle, joka oli tekemisissä epä kristillisenä pidettyjen vapaamuurarien kanssa.²⁹⁷

Rehn oli pettynyt kilpakumppaninsa Martti Ahtisaaren toimintaan, sillä Ahtisaari antoi hyökäysten Rehniä vastaan vain jatkoa. Rehnin mukaan ”Ahtisaari vain puristi kätensä tiukemmin ristiin ja muisteli rukousamiaisillaan syvästi uskonnollista kotiaan”. Helsingin Sanomien kolumnissaan pastori Terho Pursiainen pohti, kuinka Ahtisaari ja Rehn suorastaan kävivät kilpaa siitä, kumpi oli jumalallisempi. Helsingin Sanomissa lehden entinen päätoimittaja Simopekka Nortamo näki ehdokkaiden ”jeesustelun” ikävänä tapana kalastella uskovaisten ääniä Rehnin vakuutellessa oikeaoppisuuttaan ja Ahtisaaren hurskauttaan ja

²⁹³ Sanansaattaja 3.2.1994 Kristityt presidenttiä valitsemassa.

²⁹⁴ Helsingin Sanomat 3.2.1994 Kirkolliset piirit jakautuivat Rehnin ja Ahtisaaren joukkoihin; Jalovaara 2018, 204.

²⁹⁵ Ilta-Sanomat 27.1.1994 Kirkko muistutti itsenäisyydestään – Presidentti ei ole enää kirkon pää.

²⁹⁶ Helsingin Sanomat 27.1.1994 Jeesusko ratkaisee presidentinvaalit?

²⁹⁷ Demari 3.2.1994 Presidenttiehdokkaan puoliso kolmannen asteen vapaamuurari, Helsingin Sanomat 9.2.1994 Vaali taistelu ja taivaan vallat.

rukouselämäänsä.²⁹⁸ SDP oli julkisessa keskustelussa nostanut Ahtisaaren kristilliseksi ehdokkaaksi pakanallista Rehniä vastaan ja Ahtisaari selkeästi antoi tilanteen jatkaa.

7.3. MITEN TÄSSÄ NÄIN KÄVI?

Vaalin jälkeen pohdittiin, ratkaisiko Rehnin Jeesus-näkemykset lopulta koko vaalit. Kysymystä pohditaan myös Johanna Vesikallion kirjoittamassa Rehnin elämäkerrassa. Ahtisaari koki, ettei vaaleja ratkaissut Jeesus-kysymys, vaan ratkaisuun vaikuttivat monet eri asiat. Ahtisaaren voittoon vaikuttivat menestyminen vaaliteissa, hänen lupsakka karjalainen olemuksensa ja hänen rauhanneuvottelijan kokemuksensa. Rehnin tappioksi koitui Jeesus-kommenttien ohella hänen sukupuolensa ja varmastikin väsymys, joka vaalikamppailussa oli alkanut vaivata²⁹⁹

Vaalien jälkipyykissä Demari-lehti ja SDP selvittivät sanomisiaan. Demari korosti vaalien jälkeen uskonnon olevan yksityisasia. Vaalissa ehdokkaiden kyvyt, moraali ja usko oli asetettu väärin perustein kyseenalaiseksi. Lehden mukaan yllättävää oli ollut se, että ehdokkaat osallistuivat runsaasti uskonnollisiin tilaisuuksiin ja joutuivat puolustamaan omaa uskoaan. Ehdokkaiden uskon kyseenalaistamisen ohella oli kyseenalaistettu myös heidän kykynsä toimia presidenttinä. Demari vaati, että samantyyllisen keskustelun välttämiseksi valtionkirkkojärjestelmästä ja presidentin piispanimitysoikeudesta tuli luopua pikaisesti. Uskonnolliset kysymykset eivät kuuluneet poliittiselle areenalle, vaan jokaisen ihmisen yksityiselämään.³⁰⁰

Suomen Humanistiliiton puheenjohtaja Jussi Pikkusaari moitti Helsingin Sanomien kolumnissaan uskonnon käyttämisestä presidentinvaalien vaaliaseena. Ahtisaari oli nostettu kristilliseksi ehdokkaaksi Rehnin ollessa pakanallinen. Ahtisaaren vaalikampanjan vetäjä kansanedustaja Erkki Tuomioja puolustautui korostaen, ettei SDP:n tarkoitus ollut käyttää uskontoa lyömäaseena vaaleissa. Tuomioja myönsi itse kokeneensa vastenmielisenä uskonnon nostamisen vaalien keskeiseksi teemaksi ja tähdensi, ettei SDP ollut siitä vastuussa. Myös SDP:n varapuheenjohtaja Liisa Jaakonsaari puolustautui Ilta-Sanomissa todeten, ettei SDP ollut

²⁹⁸ Helsingin Sanomat 9.2.1994 Vaalitaistelu ja taivaan vallat; Rehn 1998, 120–121.

²⁹⁹ Kortelainen 1997, 80–110; Hallberg & Martikainen 2017, 116–117; Jalovaara 2018, 204–205.

³⁰⁰ Demari 14.2.1994 Uskonto on yksityisasia.

käyttänyt Jeesusta vaaliaseena. Jaakonsaari lupasi olevansa ”valmis menemään asiasta vaikka roviolle”. Jaakonsaaren mukaan SDP:ssä jopa kummasteltiin Jeesus-kysymyksen nousemista niin keskeiseen osaan vaalikamppailussa, koska uskonto oli puolueessa koettu yksityiselämään kuuluvaksi asiaksi.³⁰¹ Kristillinen Sana-lehti näki sen sijaan Ahtisaaren lähentäneen kirkkoa ja työväenliikettä toisiinsa. Sana-Lehti näki, että kirkko ja uskonnolliset kysymykset olivat nousseet vaalikampanjan aikana sosialidemokraateissa positiivisesti esille ja kirkko ja työväenliike olivat saaneet kurottua umpeen vuosikymmenten aikaisia haavoja.³⁰²

Keskustelu Jeesus-kysymyksestä presidentinvaaleissa jatkui toukokuuhun saakka, kunnes arkkipiispa Vikström kirkolliskokouksen avajaispuheessaan totesi uskonasioiden painotuksen olleen presidentinvaaleissa hurskastelua ja turhaa. Vikström kehotti seurakuntapappeja pysymään poissa politiikasta, koska poliitikkona pappi edusti vain yhden tietyn puolueen arvoja ja mielipiteitä. Arkkipiispaa syytettiin lausuman jälkeen lehdissä pappien poliittisen selibaatin vaatimuksesta.³⁰³

Elisabeth Rehn koki ahdistavana, että hänen henkilökohtaiseen uskoonsa oli kajottu ja häväisty julkisesti. Vaalien jälkeen Kalevi Sorsa puolusti Rehniä Turun Sanomien kolumnissaan ja moitti Rehnin arvostelijoita ”Jeesuksella lyömisestä”

”Minua hämmensi eniten uskonnollisten tunteiden hyväksikäyttö tavalla, jota Suomessa ei ole ennen koettu. Olen käynyt varmaan tuhansissa sosialidemokraattien tilaisuuksissa. Mutta ainoassakaan (paitsi siihen tarkoitukseen järjestetyissä) ei ole käytetty puheenvuoroja ihmisten uskonnollisesta vakaumuksesta. Niin syvälle on juurtunut Lutherin käsitys siitä, että ihmisten pitää saada olla kahden kesken Jumalansa kanssa. Ja puolueen suvaitseva suhtautuminen ihmisten uskonnolliseen vakaumukseen: Jumalalle se mikä Jumalan on, presidentille se, mikä presidentin on. Mutta nyt nousi yleisön joukosta aina joku, joka muutti uskonnon poliittiseksi asiaksi. Sattuma se ei ollut. Pietari sai anteeksi, vaikka kielsi Jeesuksen kolme kertaa. Elisabeth Rehn ei saanut ikinä anteeksi.”³⁰⁴

³⁰¹ Helsingin Sanomat 16.2.1994 Emme hyväksy uskontoa vaaliaseeksi; Ilta-Sanomat 19.2.1994 Liisa Jaakonsaari on valmis vaikka roviolle.

³⁰² Sana 9.2.1994 Ahtisaari lähensi kirkkoa ja työväenliikettä toisiinsa.

³⁰³ Forssan lehti 4.5.1994 Poliittinen selibaatti; Kaleva 6.5.1994 Kirkon kuuluu pidättäytyä sitoutumattomuuteen; Aamu-lehti 6.5.1994 Arkkipiispa Vikström moitti hurskastelua presidentinvaaleissa; Länsi-Suomi 6.5.1994 Uskonasioiden painotus oli hurskastelua; Pohjolan Sanomat 17.7.1994 Kirkko ja puoluepolitiikka.

³⁰⁴ Turun Sanomat 22.2.1994 Elisabeth ja Jeesus; Rehn 1998, 121.

Muistelmissaan Rehn pohtii, olisiko keskustelu ollut myötämielisempää, jos Sorsa olisi kirjoittanut kirjoituksena jo ennen vaaleja. Rehn olisi toivonut tukea myös Ahtisaarelta. Sorsa viittasi kirjoituksessaan Matteuksen evankeliumin kohtaan (Matt 22: 16-22), jossa fariseukset yrittivät saada Jeesuksen puhumaan itseään vastaan, jotta hänet saataisiin tuomittua harhaoppisuudesta. Jeesukselta kysyttiin, oliko oikein maksaa keisarille veroa. Jeesus kysyi fariseuksilta, kenen kuva kolikossa oli ja totesi, että antakaa keisarille, mikä keisarin on ja Jumalalle mikä Jumalan on. Jeesus syytti fariseuksia tekopyhydestä ja totesi ”te teeskenteelijät!, Miksi te yritätte saada minut ansaan?”³⁰⁵

Uskonto nousi vuoden 1994 presidentinvaaleissa hyvin keskeiseen asemaan ja Jeesus-kohu saattoi jopa vaikuttaa jossakin määrin vaalin lopputulokseenkin. Erikoista tilanteessa oli myös SDP: n ja sen pää-äänenkannattaja Demarin toiminta Rehnin mustamaalaamiseksi ja SDP: n Ahtisaaren nostamisessa kristilliseksi ehdokkaaksi. Vaalien jälkeen palattiin kuitenkin takaisin perinteiseen päiväjärjestykseen ja SDP: n taholta todettiin, ettei SDP halunnut nostaa uskontoa niin näkyvään rooliin ja vastaisen välttämiseksi kirkko ja valtio tulisi erottaa.

Ahtisaari astui tasavallan presidentin virkaan maaliskuun ensimmäisenä päivänä 1994. Media huomasi nopeasti, että Suomi oli saanut Ahtisaaresta myönteisemmin kirkkoon suhtautuvan presidentin kuin mitä Mauno Koivisto oli ollut. Virkaanastujaispuheessaan Ahtisaari toivotti Suomen kansalle Jumalan siunausta.³⁰⁶

³⁰⁵ Rehn 1998, 121–122.

³⁰⁶ Jalovaara 2018, 205.

8. TUTKIMUSTULOKSET

Pro gradu -tutkielmassani selvitän Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen (SDP) suhdetta ja näkemyksiä kirkkoon ja uskuntoon liittyvissä kysymyksissä vuosina 1988–1994. SDP vaati puoluehistoriansa alussa voimakkaasti kirkon ja valtion eroa. Vaatimukset toistuivat vuosikymmenten aikana puoluekokouksissa, mutta SDP ei ryhtynyt kuitenkaan aktiivisesti ajamaan eroa. Tutkimukseni ajanjaksona kirkkoon ja uskuntoon liittyvät kysymykset eivät olleet SDP:n puolueta-solla kovinkaan näkyvästi esillä. Liittymäkohtia kirkkoon oli vuosina 1988–1994 SDP:ssä kuitenkin useita. Näitä olivat: puolueen oma kirkko- ja uskontopolitiikka, keskustelu kirkon ja valtion suhteesta, keskustelu uskonnonopetuksen asemasta, keskustelu eettisistä kysymyksistä ja uskonnon nouseminen keskeiseen rooliin vuoden 1994 presidentinvaaleissa.

Tutkimukseni ajanjaksona SDP piti kolme puoluekokousta, joissa kahdessa käsiteltiin kirkkoon ja uskuntoon liittyviä kysymyksiä. Vuoden 1990 puoluekokouksessa käsiteltiin kolmea aloitetta, joissa vaadittiin kirkon eroa valtiosta sekä kolmea aloitetta, joissa vaadittiin muutoksia koulun uskonnonopetukseen. Puoluekokous määriteli SDP:n kirkkopoliittiseksi kannaksi, että se pyrkii ajamaan uskonnonvapauden toteutumista ja valtion mahdollisimman suurta sitoutumattomuutta kirkkoihin ja uskontoihin. Uskonnonopetukseen liittyneissä aloitteissa vaadittiin SDP:tä ajamaan erityisesti tunnustuksellisen uskonnonopetuksen poistamista kouluista sekä uskonnonopetuksen ja elämäkatsomustiedon oppiaineiden tasavertaisuutta. Puoluekokous päätti, että SDP pyrkii ajamaan uskonnonopetuksen ja elämäkatsomustiedon valinnaisuutta keskenään. Vuoden 1991 ylimääräisessä puoluekokouksessa kirkon ja valtion suhde nousi esille puolueen uuden puheenjohtajan valinnan yhteydessä. Puheenjohtajaksi valittu Ulf Sundqvist halusi SDP:n ajavan kirkon ja valtion eroa, mutta ei ollut valmis ajamaan eroa yksin. Asiasta tuli keskustella ja päättää yhdessä SDP:ssä. Vuoden 1993 puoluekokouksessa ei käsitelty lainkaan kirkkoon ja uskuntoon liittyviä kysymyksiä.

SDP:n puoluejohto lähentyi tutkimukseni ajanjaksona kirkkoa. SDP:n puheenjohtaja Kalevi Sorsa ja Suomen evankelis-luterilaisen kirkon arkkipiispa John Vikström korostivat useaan otteeseen kirkon ja työväenliikkeen yhteistä arvopohjaa ja tehtävää Suomessa. SDP:n puoluetoimikunta ja puolueen eduskuntaryhmä eivät käsitelleet juuri lainkaan kirkkoon ja uskuntoon liittyviä asioita. Vuosina 1988–1994 SDP:ssä oli kansanedustajina kaksi pappia, Aimo Ajo (vuodet 1972–

1991) ja Raimo Vuoristo (vuodet 1987–1995). Pappeja arvostettiin SDP: ssä, eivätkä he kokeneet kirkko- ja uskontokielteisyyttä puolueessa.

SDP oli perustanut seurakunta-asiain jaoston, jonka tehtäväksi puolue oli määritellyt kirkkoon ja uskontoihin liittyvien asioiden valmistelun ja yhteyksien pitämisen kirkkoihin. Seurakunta-asiain jaosto koostui etupäässä kirkollisia yhteyksiä omaavista demarimaallikoista. Jaoston jäsenenä oli vuosina kaksi SDP: n kansanedustajaa: Jorma Kukkonen ja pastori Raimo Vuoristo. Seurakunta-asiain jaosto kokoontui vuosina 1988–1994 vain harvakseltaan. Se tuotti vaalimateriaalia vuoden 1990 seurakuntavaaleihin, järjesti toukokuussa 1989 uskonnonopetuksen puolustamiseksi keskustelutilaisuuden eduskunnan sivistysvaliokunnan sosialidemokraattisille jäsenille ja piti yhteyttä kirkollisiin tahoihin. Seurakunta-asiain jaoston merkitys vaikuttaa tutkimukseni ajanjaksona olleen hyvin pieni puolueen kirkko- ja uskontopoliittisen kannan muotoutumisessa.

SDP: n sisällä vaikuttanut Kristillisten Sosialidemokraattien Liitto eli Veljeys-liike pyrki toimimaan puolueen omanatuntona, joka herätteli puoluetta moraalisisä ja kristinuskoon liittyvissä kysymyksissä. Veljeys-liike pyrki madaltamaan demarien kynnystä kirkkoon ja seurakuntalaisten kynnystä SDP: en. Vuosina 1988–1994 Veljeys-liikkeen jäsenenä oli puolueen kansanedustajista Raimo Vuoristo, Lea Savolainen, Sakari Knuuttila ja Marja-Liisa Tykkyläinen. Veljeys-liikkeen johto kokoontui tutkimukseni ajanjaksona harvakseltaan. Sen toiminta koostui lähinnä paikallis-seurakunnissa ja paikallisyhdistyksissä järjestetyistä tilaisuuksista, joissa pyrittiin tuomaan työväenaatetta ja kristillistä uskoa lähemmäksi toisiaan. Veljeys-liike julkaisi keväällä 1992 kannanoton uskonnonopetuksen aseman turvaamisesta ja jätti aiheesta myös aloitteen kirkolliskokoukselle. Veljeys-liikkeen rooli ja merkitys tutkittavana aikana näyttää olevan kuitenkin melko pieni SDP: ssä. Sen näkemysten ei voida myöskään katsota edustavan koko SDP: n näkemyksiä kirkosta ja uskonnosta.

Kirkon ja valtion suhde nousi tutkimukseni ajanjaksolla laajaan julkiseen keskusteluun arkkipiispa Vikströmin arvosteltua valtion harjoittamaa pakolaispolitiikkaa synniksi. Presidentti Koivisto ärsyyntyi kirkon taholta tulleista nuhteista ja vaati useampaan kertaan lehdille antamissaan haastatteluissa kirkon ja valtion eroa. SDP tuki pää-äänenkannattajassaan Demarissa presidentin näkemyksiä kirkon ja valtion erosta. Koiviston näkemyksen taustalla vaikutti lapsuuden uskonnollisten kokemusten lisäksi hänen sosialidemokraattinen puoluetustansa ja sosialidemokraattinen käsitys kirkon paikasta yhteiskunnassa. Sosialidemokraatit osallistuivat kirkko ja

valtio -aiheesta käytyyn keskusteluun lähinnä yksilöinä, mutta sosialidemokraatit pyrkivät tuomaan kommentteissaan esiin puolueen kannan. SDP oli määritellyt aikaisemmissa puolueohjelmissaan kannakseen, että se pyrki ajamaan kirkon ja valtion eroa, mutta se ei kuitenkaan käytännössä ollut ajanut eroa. Keskustelussa SDP: n vaikuttajat näkivät kirkon ja valtion eron olevan molempien osapuolten kannalta hyvä ratkaisu. Kirkko oli aloittanut omalla tahollaan jo kirkkolain uudistuksen, joka tähtäsi kirkon itsenäisempään rooliin suhteessa valtioon. SDP halusi tukea tätä kehitystä, eikä siksi pyrkinyt ajamaan nopeaa ja radikaalia eroprosessia kirkon ja valtion välillä.

Suomalaisessa yhteiskunnassa keskusteltiin koulun uskonnonopetuksesta koko tutkimukseni ajanjakson ajan. SDP osallistui käytyyn keskusteluun kansanedustajiensa ja Demari-lehden kautta. Vuosina 1988–1994 keskusteltiin elämäkatsomustiedon oppiaineen vaihtoehtoisuudesta uskonnonopetuksen kanssa, uskonnonopetuksen poistamisesta kouluista, uskonnonopetuksen tunnustuksellisuuden poistamisesta sekä lukion uskonnonkurssien määrästä. Vihreiden kansanedustaja Pekka Haavisto jätti alkuvuodesta 1989 eduskuntaan, myös SDP: n kansanedustajien allekirjoittaman, lakialoitteen elämäkatsomustiedon oppiaineen muuttamisesta uskonnonopetuksen kanssa täysin vaihtoehtoiseksi aineeksi. Eduskuntakäsittelyssä SDP: n kansanedustajat vetivät puoluepoliittisten syiden vuoksi tukensa aloitteelta ja se jäi eduskunnassa hyväksymättä. SDP: n kansanedustajat saivat omilta joukoiltaan paljon arvostelua, sillä aloitteessa ajettiin SDP: n itsensä vaatimia ja esittämiä asioita. Demari-lehden sivuilla käytiin runsasta keskustelua uskonnonopetuksen asemasta. SDP: n vuoden 1990 puoluekokouksessa käsiteltiin uskonnonopetuksen asemasta tehtyjä aloitteita. SDP ei halunnut kuitenkaan lähteä ajamaan radikaalia muutosta uskonnonopetukseen. Vuoden 1992 lukion opetussuunnitelmauudistuksen yhteydessä ehdotettiin pakollisten uskonnonkurssien vähentämistä yhteen. SDP ei tässäkään asiassa lähtenyt ajamaan radikaalia muutosta.

Samaa sukupuolta olevien parisuhde ja ihmisoikeudet nousivat puheenaiheeksi vuodesta 1993 alkaen. Eduskunnassa ja lehdissä käytiin aiheesta uskonnollista argumentaatiota sisältänyttä voimakasta keskustelua. Eduskunta käsitteli vuonna 1993 Vasemmistoliiton taholta tullutta lakialoitetta samaa sukupuolta olevien parisuhteen rekisteröinnistä. Eduskunnan lähetekeskustelussa useat kansanedustajat, sekä lain puolustajat että vastustajat, käyttivät puheenvuoroissaan raamatullisia argumentteja. Kristillisten kansanedustaja Pirkko Laaksonen ja SDP: n Marja-Liisa Tykkyläinen tuomisivat aloitteen raamatullisin perustein. He näkivät homoseksuaalisuuden

olevan Raamatun mukaan väärin ja siksi syntiä. Lain puolustajat arvostelivat liian fundamentalistiseksi ja uskonnolliseksi muodostunutta keskustelua. Eduskunnan käymän keskustelun vana-vedessä Arkipiispa Vikström puolusti radiossa homoseksuaalien oikeuksia. Hänet leimattiin kirkon konservatiivisten tahojen toimesta harhaoppiseksi ja häntä vaadittiin eroamaan virastaan. Demari-lehti puolusti arkipiispaa ja vaati homoseksuaalien tasa-arvoista kohtelua.

Vuoden 1994 presidentinvaaleissa uskonto nousi merkittävästi rooliin ja saattoi jopa osaltaan vaikuttaa vaalin lopputulokseenkin. RKP:n presidenttiehdokas Elisabeth Rehnin näkemys, ettei hän ollut varma Jeesuksen historiallisuudesta, nostettiin voimakkaasti esille vaalin toisella kierroksella. Rehn tuomittiin kirjoituksissa pakanaksi ja pohdittiin, kykenikö Rehn näkemystensä vuoksi toimimaan lainkaan presidenttinä. SDP:n presidenttiehdokas Martti Ahtisaari nostettiin sen sijaan erityisesti kirkollisessa Kotimaa-lehdessä ja SDP:n Demari-lehdessä puolestaan hyvinkin kristilliseksi presidenttiehdokkaaksi. Demari tuomitsi Rehnin harhaoppiseksi ja korosti Ahtisaaren olevan suomalaisten kristittyjen presidenttiehdokas. SDP nosti Demari-lehden kautta Rehnin pakanauden esille ja toi esille perusteita sille, miksi Rehniä ei saanut äänestää vaaleissa. Ahtisaaren vaalivoiton jälkeen SDP joutui selittelemään toimintaansa Jeesus-kohussa. SDP:n kansanedustajat, Ahtisaaren kampanjan tukijoukoissa olleet Erkki Tuomioja ja Liisa Jaakonsaari vakuuttelivat, ettei SDP:n tavoitteena ollut nostaa uskontoa presidentinvaalien keskeiseksi teemaksi.

SDP:n suhde kirkkoon ja uskontoon muuttui positiivisemmaksi aikaisempiin vuosikymmeniin verrattuna tultaessa 1990-luvulle. Osaltaan tässä varmasti vaikutti kirkon ja työväenliikkeen vastakkainasettelun heikentyminen. SDP arvosti kirkon tekemää työtä tasa-arvon ja ihmisoikeuksien toteuttamiseksi. SDP ei kokenut enää tarvetta radikaaleille muutoksille kirkon ja valtion suhteessa. SDP tuki kirkon itsensä aloittamaa kehitystä kohti itsenäisempää roolia suhteessa valtioon.

9. LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

I Painamattomat lähteet

Suomen evankelis-luterilainen kirkko, viestintä
Kirkon tiedotuskeskuksen arkisto
Lehdistöseuranta
Lehtileike-arkisto

Työväen Arkisto

Kristillisten Sosialidemokraattien Liiton arkisto

Suomen Sosialidemokraattinen Puolue

Eduskuntaryhmän toimikunnan pöytäkirjat 1988–1994

Eduskuntaryhmän työvaliokunnan pöytäkirjat 1988–1994

Puoluetoimikunnan pöytäkirjat 1988–1994

Puolueneuvoston pöytäkirjat 1988–1994

Puoluekokous 1990

Puoluekokous 1993

Ylimääräinen puoluekokous 1991

Puoluetoimikunnan keskustelumuistiot 1988–1994

Seurakunta-asianjaosto, pöytäkirjat 1988–1994

Seurakunta-asiainjaosto, kirjeenvaihtoa ja materiaalia

Seurakunta-asiainjaosto, tehtävämäärityksiä

Seurakunta-asiainjaosto, muistioita, puheita

Seurakunta-asiainjaosto, seurakuntavaaleihin liittyvää aineistoa

TA

KSDLA

329.5. SDP

CA 66–83

CA 66–83

CA

CA

CDU100–106

CDU111

CD110

CA 131–143

HCU2

HCU2

HCU2

HCU3

HCU5

Valtioneuvoston arkisto

Valtioneuvoston yleisistuntojen pöytäkirjat

4.3. – 30.9.1993

VNA

CA 1294–1310

II Painetut lähteet

Alanen, Antero 2014, *Kristillisten sosialidemokraattien ja Sosialidemokraattisen puolueen lähestymisen historiaa*. Teoksessa Karvinen, Vesa (toim.). *Voimaa Veljeydestä -Puheenvuoroja kristinuskosta ja sosialidemokratiasta*. Kristillisten Sosialidemokraattien Liitto ry: Helsinki.

Björkstrand, Gustav 2016, *Elämä on joukkuepeliä – John Vikström kirkollisena ja yhteiskunnallisena toimijana*. Kirjapaja: Helsinki.

Heino, Harri 1984, *Suomen Kristillisen Työväen Liiton tehtävä sen historian valossa*. Suomen Kristillisen Työväen Liitto ry.

Holma, Markku 1990, *Uskonnonopetuksen asema. Tilannekatsaus maaliskuu 1990*. KK 3. Kirkon kasvatustieteiden keskus.

Honka-Hallila, Helena 2003, *Veljeysliike. Kristillisten Sosialidemokraattien Liitto 1946-*. Suomen sosialidemokraattinen puolue ry.: Helsinki.

Iivari, Ulpu 2007, *Kansanvallan puolustajat – Sosialidemokraattinen eduskuntaryhmä 100 vuotta*. Otava: Helsinki.

Ikävalko, Jarmo 1987, *Ministerit ja kansanedustajat*. Uusimaa oy: Porvoo.

Jalovaara, Ville 2014, *Sosialidemokraattien suhde kirkkoon*. Teoksessa Karvinen, Vesa (toim.). *Voi-maa veljeydestä -Puheenvuoroja kristinuskosta ja sosialidemokratiasta*. Kristillisten Sosialidemokraattien Liitto ry: Helsinki.

Kirkon ulkomaanasiain neuvosto 1991, *Kirkko ja turvapaikanhakijat – Kirkon ulkomaanasiain neuvoston asettaman työryhmän mietintö*. Suomen ev. lut. kirkon keskushallinto, sarja D 1991,1.

Kirk. kok. ptk. syksy 1991, *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen pöytäkirjat ja liitteet 1991*. Helsinki.

Kirk. kok. ptk. kevät 1992, *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen pöytäkirjat ja liitteet 1992*. Helsinki.

Kirkon keskusten toimintakertomukset 1994, Kirkkohallitus: Helsinki, 1988-1994.

KKK 1989, *Kirkon kasvatustieteiden keskuksen lausunto Uskonnonopetusko valinnaiseksi aineeksi kou-lussa?* Kirkon kasvatustieteiden keskus KK 5 /1989.

Koivisto, Mauno 1994, *Kaksi kautta. Muistikuvia ja merkintöjä 1982-1994*. Kirjayhtymä: Helsinki.

Kolbe, Laura 1995, *”Elisabeth – meidän oma muumimamma!”*. Teoksessa Elisabeth Rehn. Otava: Helsinki.

Merikallio, Katri & Ruokanen, Tapani 2011, *Matkalla – Martti Ahtisaaren tarina*. Otava: Helsinki.

Numminen, Jaakko 2015, *Kirkko keskellä yhteiskuntaa. Turun kirkolliskokouksista Armenian patriar-kaattiin*. Kirjapaja: Helsinki.

Rehn, Elisabeth 1998, *Kaikki on mahdollista. 90 -luvun muistelmat*. Toim. Saska Snellman. WSOY: Helsinki.

Rusi, Alpo 2000, *Mariankadun puolelta*. Otava: Helsinki.

SDP 1903, *Sosialidemokraattisen Puolueen ohjelma*. Hyväksytty Forssan puoluekokouksessa 17.–20.8.1903. SDP: Helsinki.

Suomen eduskunta valittu 1991, Valtion painatuskeskus.

Verschuren, Paul 1991, *Arkkipiispa ja katolinen kirkko*. Teoksessa *Purjeena perinne. Juhlakirja Arkkipiispa John Vikströmin täyttäessä 60 vuotta*. Turun arkkhiippakunnan vuosikirja XLI. Pieksämäki.

Vesikallio, Johanna 2014, *Lillan – Elisabeth Rehnin epätavallinen elämä*. Otava: Helsinki.

Vp. ptk. *Valtiopäivät 1988. Pöytäkirjat*. Helsinki, 1989.

Vp. ptk. *Valtiopäivät 1989. Pöytäkirjat*. Helsinki, 1990.

Vp. ptk. *Valtiopäivät 1990. Pöytäkirjat*. Helsinki, 1991.

Vp. ptk. *Valtiopäivät 1991. Pöytäkirjat*. Helsinki, 1992.

Vp. ptk. *Valtiopäivät 1992. Pöytäkirjat*. Helsinki, 1993.

Vp. ptk. *Valtiopäivät 1993. Pöytäkirjat*. Helsinki, 1994.

Vp. ptk. *Valtiopäivät 1994. Pöytäkirjat*. Helsinki, 1995.

III Sanoma ja aikakauslehdet

Aamulehti	1988, 1991, 1993, 1994
Demari	<u>1988–1994</u>
Etelä-Saimaa	1991, 1994
Etelä-Suomen Sanomat	1988
Forssan Lehti	1994
Helsingin Sanomat	1988, 1989, 1991, 1992, 1993, 1994
Hyvinkään Sanomat	1988
Hämeen Sanomat	1992
Iisalmen Sanomat	1989, 1990, 1991
Ilkka	1988, 1990
Iltalehti	1988, 1991
Iltasanomat	1989, 1991, 1992, 1993, 1994
Kainuun Sanomat	1988, 1991, 1992, 1993
Kansanlehti	1988, 1991
Kaleva	1988, 1989, 1991, 1994
Katsaus	1989
Kauhajoen Kunnallislehti	1990
Keskipohjanmaa	1988, 1991
Keskisuomalainen	1988, 1989, 1992, 1993
Kotimaa	<u>1988–1994</u>
Kotkan Sanomat	1991

Kristityn vastuu	1989
Kymen Sanomat	1993
Kyyhkynen	1979
Lalli	1988, 1991, 1994
Lapin Kansa	1993
Lapin Sanomat	1988
Loviisan Sanomat	1991
Länsi-Suomi	1994
Pohjalainen	1988, 1990
Pohjolan Sanomat	1988, 1989, 1994
Sana	1994
Sana ja Työ	<u>1988–1994</u>
Sanansaattaja	1994
Satakunnan Kansa	1993, 1994
Savon Sanomat	1988, 1991, 1993
Sisarenpoika	1993
Sosialistinen aikakauskirja	<u>1988–1994</u>
Suomen Kuvalehti	1989
Suomen sosialidemokraatti	<u>1988</u>
Suomenmaa	1988, 1991, 1993
Turun Sanomat	1988, 1990, 1991, 1993, 1994
Uusimaa	1994
Uusi Suomi	1988, 1989, 1991
Uusi Tie	1988
Varkauden Lehti	1991
Vartija	<u>1988–1994</u>
Veljeys	<u>1988–1994</u>

IV Internetlähteet

<https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/default.aspx>. Luettu 17.4.2019.

<https://www.kansanuutiset.fi/artikkeli/2913665-uskontotietoa-opetetaan-vain-yhdessa-koulussa>. Luettu 20.2.2019.

<https://seta.fi/ihmisoikeudet/sateenkaarihistoria-suomessa>. Luettu 22.4.2019.

<https://valtioneuvosto.fi/tietoa/historiaa/hallitukset-ja-ministerit/raportti-/r/m1/65> (Luettu 16.5.2019).

<http://w3.verkkouutiset.fi/arkisto/politiikka/36951.html> (Luettu 28.5.2019).

V Haastattelut

Vuoristo, Raimo, (s. 1943), Rauma, SDP: n kansanedustaja 1987-1995, kirkkoherra (el.). Haastattelu 9.5.2019, haastattelija Petri Haapakoski, tekijän hallussa.

VI Tutkimuskirjallisuus

Ahlback, Lennart 2003, *Socialdemokratisk kyrkosyn: en studie i Socialdemokraternas kyrkopolitiska riktlinjer 1979-1996*. Universitetshuset 10/15: Uppsala.

Ahvenjärvi, Tomi 1993, *Poliittista herätystä vuosisadan alun Suomessa – Suomen Kristillisen Työväen Liitto*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Antila, Jaakko 2010, *Politiikka on kirkossa – Keskustapuolueen kirkkopoliittisten tavoitteiden muotoutuminen vuosina 1966–1978*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian väitöskirja. Suomen kirkkohistoriallinen seura: Helsinki.

Antila, Jaakko 2014, *Kansankirkko ristipaineessa – Suomen luterilainen kirkolliskokous 1974–2011*. Suomalainen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

Autio, Veli-Matti 1997, *Opetusministeriön historia VII. Vakiintuneisuudesta uusien muotojen etsimiseen 1981-1995*. Opetusministeriö: Helsinki.

Dowel, Jack D. 1984, *Politics of Accommodation: German Social Democrace and the Catholic Church 1945–1959*. Teoksessa *Canadian Journal of Political Science* 1984, Vol.17(4).

Durkheim, Emile 1980, *Uskontoelämän alkeismuodot. Australialainen toteemijärjestelmä*. Suom. Seppo Randel. Tammi: Helsinki.

Haapakoski, Petri 2002, *Tasavallan presidentti Mauno Koiviston näkemys kirkon roolista ja tehtävästä suomalaisessa yhteiskunnassa*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Hallberg, Pekka & Martikainen, Tuomo, Nousiainen, Jaakko & Tikkanen, Päivi 2009, *Presidentin valta. Hallitsijanvallan ja parlamentarismin välinen jännite Suomessa 1919–2009*. WSOY: Helsinki.

Hallberg, Pekka & Martikainen, Tuomo 2017, *Suomen valtiopoliitiikan pitkä kaari*. Suomen eduskunta: Helsinki.

Heikkilä, Markku & Heininen, Simo 2017, *Uusi Suomen kirkkohistoria*. Suomalaisen kirjallisuuden seura: Helsinki.

Heikkinen, Sakari 2019, *Julkinen talous, valtiontalous ja finanssipolitiikka*. Teoksessa Laine, Jaana & Fellman, Susanna & Hannikainen, Matti & Ojala, Jari (toim.) *Vaurastumisen vuodet. Suomen talous-historia teollistumisen jälkeen*. Gaudeamus: Helsinki.

Heinonen, Reijo 1977, *Kirkko ja oikeistoradikalismi Suomessa 1930-luvulla*. Teoksessa Heikkilä, Markku & Murtorinne, Eino (toim.), *Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla*. Kirjapaja: Helsinki.

Helander, Eila 1999, *Uskonto ja arvojen murros*. Teoksessa Heikkilä, Markku (toim.), *Uskonto ja nykyaika. Yksilö ja eurooppalaisen yhteiskunnan murros*. Atena Kustannus oy: Jyväskylä.

Helin, Matti 1996, *Päästä meidät pahasta – Uskonto SKDL: n politiikassa 1944–1961*. Poliittisen historian väitöskirja. Turun yliopisto: Turku.

Hentilä, Marjaliisa & Kalliokoski, Matti & Armi, Viita 2018, *Uuden ajan nainen – Hilja Pärssisen elämä*. Siltala: Helsinki.

Hentilä, Seppo 2009, *Itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen 1917–1944*. Teoksessa Jussi, Osmola & Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka, *Suomen poliittinen historia 1809–2009*. (6. uudistettu painos). WSOY: Helsinki.

Hiden, Mikael 2006, *Juridiikkaa ja muotoja eduskuntatyössä*. Teoksessa Hiden, Mikael & Honka-Hallila, Helena, *Miten eduskunta toimii. Suomen eduskunta 100 vuotta, osa 6*. Edita: Helsinki.

Hirvonen, Tiina-Susanna 2017, *Kristinusko SETA-lehdessä vuosina 1975–1994*. Suomen ja Skandinaavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Huovinen, Eero 2019, *Varjelus ja armo*. Teoksessa Lindblom, Seppo & Korpinen, Pekka (toim.), *Merkillinen Mauno*. Otava: Helsinki.

Hurskainen, Olli 2016, *Uudistuspolitiikan suunta. Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen Pitkän tähtäimen suunnittelutyössä vuosina 1975–1978 esiintyneet aikakäsitykset yhteiskunnan kehityksestä ja sille hahmoteltu tulevaisuuden suunta*. Historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Hyrkkänen, Markku 2002, *Aatehistorian mieli*. Vastapaino: Tampere.

Isotalo, Eeva 1994, *Suomen presidentinvaalit 1994 neljässä sitoutumattomassa sanomalehdessä*. Toimittajatutkinnon-tutkielma. Tampereen yliopisto.

Isotalo, Leena 2013, *Kirkkohistorian tutkija suomalaisen puoluehistorian parissa*. Teoksessa Antila, Jaakko & Laine, Esko M. & Meriläinen, Juha (toim.), *Kristinuskon historian tutkimusalat ja metodit*. Suomen kirkkohistoriallinen seura: Helsinki.

Jalovaara, Ville 2007, *Kirkko, Kekkonen ja kommunismi poliittisina kriisivuosina 1958–1962*. Kirkkohistorian väitöskirja. Suomen kirkkohistoriallinen seura: Helsinki.

Jalovaara, Ville 2011, *Kirkko, Kekkonen ja politiikka 1962–1982*. Suomen kirkkohistoriallinen seura: Helsinki.

Jalovaara, Ville 2013, *Kirkko, valtio ja SDP*. Teologinen aikakauskirja 2/2013.

Jalovaara, Ville 2014, *Paasikiven diktatuurista homoiltaan. Suomen luterilainen kirkko ja seksuaalietiikan murrosvuodet*. Sapere aude 1. Vartija, 2014.

Jalovaara, Ville 2018, *Myrskyä ja mystiikkaa. Suomen tasavallan presidentit ja kirkko*. Kirjapaja: Helsinki.

Jansson, Jan-Magnus 1993, *Hajaannuksesta yhteistoimintaan. Suomalaisen parlamentarismien vaihteita*. Gummerus: Helsinki.

Johnson, Graham 2000, *British Social Democracy and Religion*. Teoksessa *The Journal of Ecclesiastical History 2000*, Vol.51(1).

Juntunen, Hannu 1985, *Uskonnonopetus ja valtiosäntö*. Jyväskylä.

Jussila, Osmo 2009, *Suomi suuriruhtinaskuntana 1809–1917*. Teoksessa Jussila, Osmo & Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka, *Suomen poliittinen historia 1809–2009*. WSOY: Helsinki.

Kajava-Huhta, Katja 1998, *Uskonnonopetus 1990-luvun Suomessa – Lehdistökeskustelu uskonnonopetuksen asemasta 1990–1995*. Julkaisematon opettajankoulutuslaitoksen teemaseminaari -tutkielma, Helsingin yliopisto.

Kantola, Ilkka 2014, *Uudistuva kirkko ja työväenliike*. Teoksessa Karvinen, Vesa (toim.). *Voimaa veljeydestä -Puheenvuoroja kristinuskosta ja sosialidemokratiasta*. Kristillisten Sosialidemokraattien Liitto ry: Helsinki.

Kauppinen, Arto 1997, *Pitäisikö kirkon ja valtion erota? -Keskustelu kirkon ja valtion välisistä suhteista vuoden 1991 sanomalehdissä*. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Kehrävuori, Kristiina 1992, *Naispappeuden toteutuminen Suomessa*. Oikeustieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Kemppainen, Mikko 2017, *”Korkein olkoon kanssamme!” – Kirjailija Hilda Tihlän ja teosofia suomalaisessa työväenlehdissä vuosina 1910–1918*. Historiallinen Aikakauskirja 2/2017.

Ketola, Kimmo & Martikainen, Tuomas & Taira, Teemu 2018, *Uskontososiologia*. Eetos: Turku.

Kettunen, Heini 2012, *Valtion suhde uskontoihin perus- ja ihmisoikeuksien valossa. Valtionkirkoinstituution ja sekularismin ongelmakohtia*. Julkisoikeuden pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, Johtamiskorkeakoulu.

Kokkinen, Arto 2019, *Koulutus, inhimillinen pääoma ja talouskasvu*. Teoksessa Laine, Jaana & Fellman, Susanna & Hannikainen, Matti & Ojala, Jari (toim.) *Vaurastumisen vuodet. Suomen taloushistoria teollistumisen jälkeen*. Gaudeamus: Helsinki.

Kolumäki, Juha 2013, *Jakautunutta vapaamielisyyttä. Kansallisen Edistyspuolueen sisäiset ristiriidat ja Kivimäen hallitus 1934–1936*. Historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Kortelainen, Kai 1997, *Mielikuvien taktiikkaa: Martti Ahtisaaren ja Elisabeth Rehnin Imagotaisto vuoden 1994 presidentinvaaleissa*. Tiedotusopin pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Koskelainen, Laura 2013, *Sosialidemokraattien suhtautuminen kirkkoon ja uskontoon vuosina 1946–1952*. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Kulhia, Ali 2011, *Uutta, vanhaa ja lainattua*. Tampereen Kaupunkilähetyksen kristillissosiaalisen työn asemoituminen hyvinvointivaltion rakentumisessa vuosina 1939–1973. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian väitöskirja. Unigrafia: Helsinki.

Kuusela, Mirka 2000, *Kirkko uskonnonopetuksen puolustajana 1970–1993*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Helsinki.

Kuusterä, Antti 2019, *Rahoitusmarkkinoiden murrokset ja muutokset*. Teoksessa Laine, Jaana & Fellman, Susanna & Hannikainen, Matti & Ojala, Jari (toim.) *Vaurastumisen vuodet. Suomen taloushistoria teollistumisen jälkeen*. Gaudeamus: Helsinki.

Kähkönen, Esko 1976, *Uskonnonopetuksen asema Suomen koulunuudistuksessa 1944–1970*. Kirkkohistorian väitöskirja. STKSJ 101: Helsinki.

Laasonen, Eino 1994, *Tunnustuksellinen uskonnonopetus ja elämäkatsomustieto – lehtikirjoittelu sanomalehdistössä vuosina 1988–1990. Argumentaatioanalyysi Kirkon tiedotuskeskuksen keräämän lehtimateriaalin ja Kotimaa-lehden pohjalta*. Uskonnonpedagogiikan pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Helsinki.

Lehtinen, Lasse 2002, *Aatosta jaloa ja alhaista mieltä. Urho Kekkosen ja SDP: n suhteet 1944–1981*. Poliittisen historian väitöskirja, Oulu. WSOY: Helsinki.

Leivo, Heidi 2011, *Katsomusopetus Suomessa – Käsityksiä nykytilasta ja näkymiä tulevast*. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Liukko, Teija 2017, *Vakaumuksia ja puoluepolitiikointia – Uskonnollinen argumentaatio perheoikeutta koskevissa eduskunnan täysistuntojen puheenvuoroissa 1981–2009*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Liukko, Teija 2018, *Uskonnollinen argumentointi eduskunnassa: Täysistuntokeskustelut perheoikeudellisista kysymyksistä vuosina 1981–2009*. Vartija 1/2018.

Lounela, Emilia 2017, *”Kaukaiset lähimmäisemme”. Pakolaiset ja turvapaikanhakijat parlamentaarisessa retoriikassa 1990–1993*. Talous- ja sosiaalhistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Majander, Mikko 2004, *Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosialidemokraatit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–1951*. Poliittisen historian väitöskirja. Yliopistopaino: Helsinki.

Malkavaara, Mikko, 2000, *Kirkko muuttuvassa yhteiskunnassa. Kirkko toisen maailmansodan jälkeen, 1944–2000*. Teoksessa Murtorinne, Eino (toim.), *Kristinuskon historia 2000*. Kristinuskon Suomessa. WSOY: Helsinki.

Meinander, Henri 2012, *Tasavallan tiellä. Suomi Kansalaissodasta 2000-luvulle*. Schildts: Helsinki.

Meinander, Henri 2014, *Suomen historia. Linjat, rakenteet, käännekohdat*. Schildts & Södersröms: Helsinki.

Mickelsson, Rauli 2015, *Suomen puolueet. Vapauden ajasta maailmantuskaan*. Vastapaino: Tampere.

Mikkola, Kati & Pollari, Mikko 2016, *Poliittisen marginaalin ääni vaalikevällä 1907 – Teosofisen työmiehen Itkosen muistiinpanot ja julkisuusstrategia*. Historiallinen Aikakauskirja 4/2016.

Mithiku, Hanna 2018, *Kun katsoo maailmaa puolueen silmin. Keskustan, Kokoomuksen ja SDP:n puolueohjelmien kertomus vapaudesta*. Teologisen ja sosiaalietiikan pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Munkki, Maija 2013, *Analyysi uskonnosta ja kirkosta puolueiden seurakuntavaaliohjelmissa 2000-luvulla – tapausesimerkinä Porin seurakuntayhtymä*. Uskontotieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Murtorinne, Eino 1995, *Suomen kirkon historia 4. Sortovuosista nykypäiviin 1900–1990*. WSOY: Helsinki.

Mylly, Juhani 1986, *Puoluetutkimuksen kehityksestä ja ongelmista*. Teoksessa *Poliittisen historian tutkimusopas*. Toim. Soikkanen, Timo. Turun yliopisto: Turku.

Mäkinen, Joonas 2008, *Sivustaseuraajasta kansankirkon toimijaksi – SDP:n kirkkopoliittikka vuosina 1977–1987*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Nevakivi, Jukka & Hentilä, Seppo & Haataja, Lauri 1993, *Poliittinen historia. Johdatus tutkimukseen*. Oy Finn Lectura Ab, Helsinki.

Nevakivi, Jukka 2009, *Jatkosodasta nykypäivään 1944–2009*. Teoksessa Jussila, Osmo & Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka, *Suomen poliittinen historia 1809–2009*. (6. uudistettu painos). WSOY: Helsinki.

- Niskanen, Markku 2019, *Kuopio 1918*. Talvi, Talousviestintä Oy: Helsinki.
- Nousiainen, Jaakko 1998, *Suomen poliittinen järjestelmä*. WSOY: Helsinki.
- Nurminen, Annastiina 2013, *Parlamentaarisen hallitustavan periaate tasavallan presidentin ja valtioneuvoston keskinäisuuhteissa muissa kuin ulkopoliittikkaa koskevissa asioissa*. Julkisoikeuden pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto Johtamiskorkeakoulu.
- Närhi, Paula 2006, *Kun alttari erottaa*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 94. Kirkon tutkimuskeskus: Tampere.
- Ojala, Jari & Fellman, Susanna & Hannikainen, Matti & Laine, Jaana 2019, *Vaurastuva Suomi*. Teoksessa Laine, Jaana & Fellman, Susanna & Hannikainen, Matti & Ojala, Jari (toim.) *Vaurastumisen vuodet. Suomen taloushistoria teollistumisen jälkeen*. Gaudeamus: Helsinki.
- Olkkonen, Pauliina 2011, *Ei oikeaan, ei vasempaan, vaan suoraan eestä suomenmaan. Kansallisen Edistyspuolueen sisäpoliittiset linjaukset 1919–1922*. Historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Ollila, Anne 2007, *Ammattina Kansan edustaminen*. Teoksessa Ollila, Anne & Paloheimo, Heikki, *Kansanedustajan työ ja arki. Eduskunta 100 vuotta, osa 5*. Edita: Helsinki.
- Paavola, Tapani 1984, *The Finnish Social Democratic Party since 1918*. Teoksessa *Political Parties in Finland. Essays in History and Politics*. Turun yliopiston poliittisen historian julkaisuja C21. University of Turku: Turku.
- Paavonen, Tapani 2019, *Avoimen talouden kausi*. Teoksessa Laine, Jaana & Fellman, Susanna & Hannikainen, Matti & Ojala, Jari (toim.) *Vaurastumisen vuodet. Suomen taloushistoria teollistumisen jälkeen*. Gaudeamus: Helsinki.
- Paloheimo, Heikki & Raunio, Tapio 2009, *Suomen puolueet ja puoluejärjestelmä*. WSOY: Helsinki.
- Paloheimo, Heikki 2007, *Eduskuntavaalit 1907–2003*. Teoksessa Ollila, Anne & Paloheimo, Heikki, *Suomen Kansanedustajan työ ja arki. Eduskunta 100 vuotta, osa 5*. Edita: Helsinki.
- Palosaari, Markku 1981, *Puolueiden kirkkopoliittiset ohjelmat*. Kirkkososiologian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto: Helsinki.
- Penkari, Joni 2009, *Ei täällä pappia uskota. Parlamentaarinen sosialidemokratia ja evankelis-luterilainen kirkko 1918–1927*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto: Helsinki.
- Perttilä, Outi Tellervo 1972, *Suomen Kristillisen Työnväen Liitto poliittisena puolueena 1907–1922*. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Pikkusaari, Jussi 1998, *Vaikea vapaus. Sosialidemokratian häviö kirkolle 1850-luvulta 1920-luvulle käydyssä Suomen kulttuuritaistelussa*. Bibliotheca Historica 32. Suomen historiallinen seura: Helsinki.

Pirinen, Kauko 1979, *Puolueiden kirkkopoliittiset ohjelmat 1969–1973*. SKHS vuosikirja 1978–1979. SKHS julkaisuja 68–69. Suomen kirkkohistoriallinen seura: Helsinki.

Poulter, Saira 2013, *Kansalaisena maallistuneessa maailmassa – Koulun uskonnonopetuksen yhteiskunnallisen tehtävän tarkastelua*. Kasvatustieteen väitöskirja. Tampereen yliopisto Kasvatustieteiden yksikkö. Suomen ainedidaktinen tutkimusseura ry: Helsinki.

Polto, Kirsi 1996, *Kuinka presidentti myydään?: Ahtisaari, Ilaskivi, Väyrynen ja poliittinen markkinointi vuoden 1994 presidentinvaaleissa*. Tiedotusopin pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Raivio, Risto 1994, *Osallistuminen, edustuksellisuus ja puolueet seurakuntahallinnossa*. Käytännöllisen teologian väitöskirja. Kirkon tutkimuskeskus: Tampere.

Rantanen, Pekka 2002, *Porvaripuolueiden uskonto- ja kirkkopoliittikan ohjelmalliset tavoitteet ja niiden toteutuminen vuosina 1966–1990*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Rannila, Arto 2018, *Jeesus-kuvien moni-ilmeisyys: historiallisuus, ylösnousemus ja todistusaineisto*. Uuden testamentin eksegetiikan pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Raunio, Antti 2002, *Luther ja yhteiskunta*. Teoksessa Kärkkäinen, Pekka (toim.), *Johdatus Lutherin teologiaan*. Kirjapaja: Helsinki.

Rentola, Kimmo 2005, *Vallankumouksen aave: Vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen*. Otava: Helsinki.

Riikonen, Juha 2013, *Kirkko ja politiikka*. Teoksessa Antila, Jaakko & Laine, Esko M. & Meriläinen, Juha (toim.), *Kristinuskon historian tutkimusalat ja metodit*. Suomen kirkkohistoriallinen seura: Helsinki.

Rilasmaa, Kimmo 1998, *Kirkko ja pakolaiset - Evankelis-luterilaisen kirkon pakolaispolitiikan sosiaalilieettinen perustelu 1990-luvun Suomessa*. Sosiaalietiikan pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Romo, Salla 2009, *Näkykö mies vai hiippa? Arkkipiispa John Vikströmin julkisuuskuva 1982–1991*. Systemaattisen teologian pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto: Joensuu.

Saine, Harri 2000, *Uskonnonopetus Suomen oppivelvollisuuskoulussa 1900-luvulla*. Uskonnonpedagogiikan väitöskirja, Turun yliopisto: Turku.

Salin, Ilari 2017, *Vuoden 2000 perustuslain muutoksen vaikutus tasavallan presidentin asemaan*. Poliittikan tutkimuksen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto Johtamiskorkeakoulu.

SELK 1989, *Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 1984–1987*. Ahonen, Risto & Heino, Harri & Kauppinen, Risto (toim.). Suomen evankelis-luterilainen kirkko: Helsinki.

SELK 1993, *Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 1988–1991*. Ahonen, Risto & Heino, Harri & Kauppinen, Risto (toim.). Suomen evankelis-luterilainen kirkko: Helsinki.

SELK 1997, *Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 1992–1995*. Ahonen, Risto & Heino, Harri & Kauppinen, Risto (toim.). Suomen evankelis-luterilainen kirkko: Helsinki.

Seppinen, Jukka 2008, *Kalevi Sorsa – SDP: n vallan vakauttaja*. Edita: Helsinki.

Seppinen, Jukka 2015, *Koiviston aika – Mauno Koiviston poliittinen ura*. Auditorium kustannusosakeyhtiö: Helsinki.

Seppo, Juha 1977, *Kansankirkkona uskonnonvapauden toteuduttua*. Teoksessa Heikkilä, Markku & Murtorinne, Eino (toim.), *Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla*. Kirjapaja: Helsinki.

Seppo, Juha 1995, *Kirkon ja valtion ero kirkkohistorian näkökulmasta*. Teologinen aikakauskirja 5/1995.

Seppo, Juha 1999, *Kirkko ja itsenäinen Suomi 1917–1998*. Teoksessa Heikkilä, Markku (toim.), *Uskonto ja nykyaika. Yksilö ja eurooppalaisen yhteiskunnan murros*. Atena Kustannus oy: Jyväskylä.

Seppo, Juha 2002, *Kirkko, valtio ja uskonnonvapaus*. Teoksessa *Arkki ja arki. Arkkipiispa Jukka Paarmann juhlaKirja*. Pyhän Henrikin säätiön julkaisu 3. Kirjapaja: Helsinki.

Seppo, Juha 2003, *Uskonnonvapaus 2000-luvun Suomessa*. Edita: Helsinki.

Seppo, Juha 2005, *Kirkko- ja uskontopolitiikka 2000-luvun Suomessa*. Teoksessa Dhima, Sari (toim.). *Kirkko – taide – viestintä. Markku Heikkilän juhlaKirja*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 197, Helsinki.

Siitonen, Virpi 2018, *Puolueet kirkkoa valtaamassa? Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja yhteiskunnan väliset suhteet Forssan, Merijärven ja Vihdin seurakuntavaalien 1970, 1974 ja 1978 valossa*. Käytännöllisen teologian väitöskirja. Helsingin yliopisto. Unigrafia: Helsinki.

Soikkanen, Hannu 1961, *Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamarisiin eduskunnan vaaleihin asti*. Helsinki.

Soikkanen, Hannu 1990, *Sosialidemokraattisen työväenliikkeen ja kirkon suhteiden kehitys 1950-luvulle*. Teoksessa *Kirkko ja politiikka. JuhlaKirja professori Eino Murtorinteen täyttäessä 60 vuotta 25.11.1990*. Suomen kirkkohistoriallinen seura: Helsinki.

Soikkanen, Hannu 1991, *Kohti kansan valtaa 3. 1944–1952*. Suomen sosialidemokraattinen puolue, puoluetoimikunta: Helsinki.

Sorsa, Leena 2010, *Kansankirkko, uskonnonvapaus ja valtio. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen tulkinta uskonnonvapaudesta 1963–2003*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisu 109. Kirkon tutkimuskeskus: Tampere.

- Suomi, Juhani 2008, *Kohti sinipunaa. Mauno Koiviston aika 1986–1987*. Otava: Helsinki.
- Talonen, Jouko 1988, Pohjois-Suomen lestadiolaisuuden poliittis-yhteiskunnallinen profiili 1905-1929. Suomen kirkkohistoriallinen seura: Helsinki.
- Talonen, Jouko 1993, *Esikoislestadiolaisuus ja suomalainen yhteiskunta 1900–1944*. Suomen kirkkohistoriallinen seura: Helsinki.
- Tampio, Timo 2009, *Kansakunnan omanatuntona – diskurssianalyttinen tutkielma arkkipiispa John Vikströmin puheenvuoroista kansainvälisen vastuun kysymyksissä*. Yleisen käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Tilli, Jouni 2016, *Katumus, mukautuminen ja kieltäminen – Luterilaisten pappien suhtautuminen työväestöön vuosina 1944–1948*. Historiallinen Aikakauskirja 4/2016.
- Uimonen, Risto 2001, *Riisuttu presidentti. Kuinka valtionpäältä vietiin valta ja hänestä tehtiin tavallinen kuolevainen*. WSOY: Helsinki.
- Wiberg, Matti 2006, *Politiikka Suomessa*. WSOY: Helsinki.
- Ylimaa, Markus 2017, *Hyvinvointiajattelu Keskustan, Kokoomuksen ja SDP: n periaateohjelmissa*. Sosiaalietiikan pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

10. LYHENTEET

Deva	Demokraattinen vaihtoehto
Keskusta	Keskustapuolue, Suomen Keskusta
Kokoomus	Kansallinen Kokoomus
Kristilliset, SKL	Suomen Kristillinen Liitto
KSDL, Veljeys-liike	Kristillisten Sosialidemokraattien Liitto
RKP	Ruotsalainen kansanpuolue
SDP	Suomen Sosialidemokraattinen Puolue
SKDL	Suomen Kansan Demokraattinen Liitto
SMP	Suomen Maaseudun Puolue
Vihreät	Vihreä Liitto

LIITE 1. EDUSKUNNAN KOKOONPANO VUOSIEN 1987–1995 VALTIOPÄIVILLÄ

EDUSKUNNAN KOKOONPANO VUOSIEN 1987–1995 VALTIOPÄIVILLÄ

PUOLUE

1987

1991

SDP	56	48
KOK	53	40
KESK	40	55
SKDL	16	19
RKP	13	12
SMP	9	7
SKL	5	8
Vihreät	4	10
Deva	4	-

307

LIITE 2. SUOMEN HALLITUKSET VUOSINA 1987–1995

Harri Holkeri (Kokoomus) 1987–1991	7 KOK, 5 SDP, 2 RKP, 1 SMP
Esko Aho (Keskusta) 1991–1995	8 KESK, 6 KOK, 2 RKP, 1 SKL

308

³⁰⁷ Jussila & Hentilä & Nevakivi 2004, 363; Mäkinen 2008, 85.

³⁰⁸ Jussila & Hentilä & Nevakivi 2004, 363; Mäkinen 2008, 85.

LIITE 3. OPETUS- JA KULTTUURIMINISTERIT VUOSINA 1987–1995

Holkerin hallitus 30.4.1987 – 26.4.1991		
30.4.1987–13.6.1990	Christoffer Taxell (RKP)	opetusministeri
14.6.1990–26.4.1991	Ole Norback (RKP)	opetusministeri
30.4.1987–26.4.1991	Anna-Liisa Kasurinen (SDP)	kulttuuriministeri (kirkolliset asiat)

Ahon hallitus 26.4.1991 – 13.4.1995		
26.4.1991–11.2.1994	Riitta Uosukainen (Kok)	opetusministeri
11.2.1994–13.4.1995	Olli-Pekka Heinonen (Kok)	opetusministeri

309

³⁰⁹ <https://valtioneuvosto.fi/tietoa/historiaa/hallitukset-ja-ministerit/raportti-/r/m1/65> (Luettu 16.5.2019); Mäkinen 2008, 86.

LIITE 4. SDP: N PUOLUEKOKOUKSET 1988–1994

SDP: N XXXV PUOLUEKOKOUS LAPPEENRANNASSA 6–10.6.1990

Puheenjohtaja Pertti Paasio

I Varapuheenjohtaja Matti Puhakka

II Varapuheenjohtaja Tarja Filatov

III Varapuheenjohtaja Tuulikki Hämäläinen

Puoluesihteeri Ulpu Iivari

SDP: N YLIMÄÄRÄINEN PUOLUEKOKOUS HELSINGISSÄ 16–17.11.1991

Puheenjohtaja Ulf Sundqvist

I Varapuheenjohtaja Antero Kekkonen

II Varapuheenjohtaja Tarja Tenkula

III Varapuheenjohtaja Matti Puhakka

Puoluesihteeri Markku Hyvärinen

SDP: N XXXVI PUOLUEKOKOUS HELSINGISSÄ 3–6.6.1993

Puheenjohtaja Paavo Lipponen

I Varapuheenjohtaja Antero Kekkonen

II Varapuheenjohtaja Liisa Jaakonsaari

Puoluesihteeri Markku Hyvärinen

310

³¹⁰ <https://sdp.fi/fi/blog/puoluekokoukset-puheenjohtajat-ja-puoluesihteerit-1899/> (Luettu 16.5.2019).

LIITE 5. SDP: N SEURAKUNTA-ASIAINJAOSTON KOKOONPANO VUONNA 1988

Puheenjohtaja	Juhani Simojoki, Kirkko ja kaupunki -lehden päätoimittaja
Sihteeri	Arja Pitkänen, SDP: n kansanedustaja
	Olli Bergman
	Jorma Kukkonen, SDP: n kansanedustaja
	Harri Heino, Kirkon tutkimuskeskuksen johtaja
	Marjatta Saari-Musakka
	Runo Savisaari, Vesihallituksen johtaja, Veljeys-liikkeen puheenjohtaja
	Lea Savolainen, SDP: n kansanedustaja
	Erik Sjöberg
	Raimo Vuoristo, pastori, SDP: n kansanedustaja
	Aimo Ajo, pastori SDP: n kansanedustaja (vuoteen 1991)

311

³¹¹ TA 329.5 HCU2 SDP Kirkollisasiain toimikunnan pöytäkirja 13.4.1988; Mäkinen 2008, 17–27.

LIITE 6. SUOMEN EVANKELIS-LUTERILAISEN KIRKON PIISPAT 1988–1994

Turku arkkihiippakunta, arkkipiispa	John Vikström
Helsingin hiippakunta	Samuel Lehtonen (el. 1991) Eero Huovinen (1991 alk.)
Tampereen hiippakunta	Paavo Kortekangas
Lapuan hiippakunta	Yrjö Sariola
Mikkelin hiippakunta	Kalevi Toiviainen (el. 1993) Voitto Huotari (1993 alk.)
Kuopion hiippakunta	Matti Sihvonen
Oulun hiippakunta	Olavi Rimpiläinen
Porvoon hiippakunta	Erik Vikström

312

³¹² Malkavaara 2000, 264; Heikkilä & Heininen 2017, 226–229.